

UNIVERZITA KARLOVA

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Bakalářská práce

Kontinuity a diskontinuity v péči o mládež v letech 1938–1948

Matěj Moravanský

Praha 2021

Vedoucí práce: **Doc. Mgr. Matěj Spurný, Ph.D.**

Na tomto místě bych rád poděkoval doc. Mgr. Matěji Spurnému, Ph.D. za pečlivé vedení, nespočet inspirativních rad a za pořádání semináře *Myšlenkový svět obyvatel českých zemí ve 20. století*, na němž se mi dostalo cenné a důsledné kritiky. Poděkování tak patří i všem kolegům z tohoto semináře.

Děkuji rovněž mé rodině a přátelům za vydatnou podporu a trpělivost, které projevili v průběhu psaní této práce a mého předcházejícího studia.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.
Práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Benešově dne 26. 7. 2021

Matěj Moravanský

Abstrakt

Cílem bakalářské práce je popsat vývoj české péče o děti a mládež v turbulentním období mezi lety 1938 a 1948. Výzkum se opírá o sondy do tří konkrétních institucí, které zajišťovaly péči o mládež. Na regionální úrovni se jedná o Okresní péče o mládež v Benešově a v Neveklově, na celostátní úrovni o Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Práce si klade otázky po kontinuitách a diskontinuitách napříč třemi obdobími, které jsou v mnoha ohledech principiálně naprosto rozdílné, avšak na poli zaopatření mládeže mohou panovat překvapující podobnosti. Skrze pozorování personálních kontinuit, praxe biopolitiky či dlouhodobé centralizace a nacionalizace péče o děti a mládež tak lze nahlédnout nejen vývoj péče samotné, ale i proměny myšlenkového světa obyvatel druhé československé republiky, Protektorátu Čechy a Morava a třetí republiky.

Klíčová slova: Péče o mládež, sociální politika, sociální péče, nacionalismus, biopolitika, Druhá Československá republika, Protektorát Čechy a Morava, Třetí Československá republika

Abstract

The bachelor thesis aims to describe the development of the Czech child care system in the turbulent period between 1938 and 1948. The research is based on archival probes into three particular institutions, which provided care of young people. At the regional level, research focuses on District Youth Care (Okresní péče o mládež) in Benešov and Neveklov, at the national level, the Czech Land Youth Care Center (Zemské ústředí péče o mládež v Čechách). The thesis asks questions about continuities and discontinuities across three periods, which are fundamentally different in many aspects, but there are surprising similarities in the field of children care. Through the observation of personnel continuities, the practice of biopolitics or long-term process of centralization and nationalization of child care system, we can uncover not only the development of the care system but also changes in the world of thoughts of the inhabitants of Czech lands during the Second Czechoslovak Republic, the Protectorate of Bohemia and Moravia and the Third Republic.

Key words: Children care, social policy, social care, nationalism, biopolitics, Second Czechoslovak Republic, Protectorate of Bohemia and Moravia, Third Czechoslovak Republic

Obsah

Obsah.....	3
Seznam zkratk	5
1. Úvod.....	6
1.1. Historický úvod a otázky práce	7
1.2. Metodologická východiska.....	15
1.3. Literatura a prameny.....	23
2. Budování péče po „Mnichovu“.....	27
2.1. Záchrana národa	28
2.2. Péče o mládež v období „podzimní revoluce“.....	34
3. Péče o mládež v protektorátu.....	39
3.1. Sjednocování péče	39
3.2. Rozšiřování a zkvalitnění péče na příkladu OPM v Benešově.....	41
3.3. Mezi „záchranou národa“ a kolaborací	44
3.3.1. Cvičiště SS	45
3.3.2. Spolupráce s Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě.....	47
3.4. Rozvoj péče na sklonku války	49
3.5. Závěr a shrnutí	53
4. Třetí republika.....	55
4.1. Kdo je a kdo není kolaborant?	56
4.2. Postátnění péče	62
4.3. Účtování a likvidace	64
4.4. Shrnutí	66
5. Závěr: kontinuity a diskontinuity v péči o mládež.....	68
Epilog	75
Prameny a literatura	77
Prameny	77

Archivní prameny	77
Publikované prameny.....	77
Periodika	77
Elektronické zdroje.....	77
Seznam literatury	78

Seznam zkratek

MNV	Městský národní výbor
MOPSP	Ministerstvo ochrany práce a sociální péče
MPM	Místní péče o mládež
NSDAP	Národně socialistická německá dělnická strana
OMD	Ochrana matek a dětí
OMV	Okresní národní výbor
OPM	Okresní péče o mládež
SS	Schutzstaffel (elitní vojenské oddíly NSDAP)
UNRRA	Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu
YMCA	Young Men's Christian Association (křesťanské sdružení mládeže)
ZNV	Zemský národní výbor
ZÚPM	Zemské ústředí péče o mládež

1. Úvod

V říjnu roku 1947 se od skal a strání kolem Konopišťského potoka ozývaly čilé chlapecké hlasy. Osada Racek, tvořená několika staveními a mlýnem, která stojí v místech, kde začíná malebné údolí, místními nazývané Měsíčné, se stala novým domovem pro sirotky a učně z nedalekého Benešova. Dům dětí tu byl plánován už dlouho. Již na počátku 40. let místní organizace péče o mládež zodpovídající za péči o potřebné děti, mladistvé a jejich matky připravovala nákresy půdorysu budoucího domova. Proběhla sbírka, předseda péče o mládež Ludvík Kohout, místopředseda Josef Machovský i jejich pravá ruka, čínorodá tajemnice Tywoniaková jednali se zástupci města, zemského úřadu i ministerstva. Když už se ale zdálo, že peněz bude dostatek, byla v roce 1942 na okolí osady Racek uvalena stavební uzávěra. Nejdříve to vypadalo, že domov bude moci postavit město, k tomu však nedošlo. Osadu Racek, stejně jako dalších 500 km² půdy uprostřed středních Čech si zabrali vojáci SS.¹ Postupně zde zřídili dělostřelecké střelnice, vojenské ubikace a na bývalém zámku arcivévody Františka Ferdinanda d'Este umístili své velitelství. Děti i zástupci péče o mládež v Benešově museli počkat několik let.

Za těch 5 let se změnilo mnohé. Benešovsko zasáhla světová válka hlavně masovým vysídlováním takřka 30 000 lidí z prostorů budovaného cvičiště SS, stovky lidí byly poslány na práce do říše, z Benešova byla deportována celá zdejší židovská komunita a české obyvatelstvo se muselo potýkat s každodenností válečného nedostatku a realitou nacistické okupace. Představovat si ale Benešov v protektorátním období jen jako šedivé město postižené útrapami války by bylo nepřesné. Jednou z oblastí, která v této době zažívá nečekaný rozkvět, je právě péče o mládež, respektive instituce, která má tuto oblast sociální politiky na starosti; benešovská okresní péče o mládež. Okleštění spolkové činnosti, cenzura a permanentní hrozba persekuce se péči o mládež sice nevyhne, ale fungování péče výrazněji nenaruší. Místní představitelé péče stejně jako celostátní vedení v Zemském ústředí péče o mládež v Čechách dokáží přesvědčit tisíce Čechů k tomu, aby se podíleli na „záchraně českého dítěte“. Sbírá se oblečení, pořádají se vyvažovací akce, sbírají se peníze, ze kterých pak ZÚPM staví kojenecké ústavy, platí běžný provoz či najímá zkušené lékaře, pedagogy a vyškolené sociální pracovníce. A nejen to, na fungování péče štědře přispívá protektorátní vláda. Život nejen v Benešově, ale i na jiných

---

¹ Viz Tomáš Zouzal, *Zabráno pro SS: zřízení výcvikového prostoru Böhmen v letech 2. světové války* (Praha: Naše vojsko, 2016).

místech v protektorátu, tak neskončil ani „Mnichovem“, ani březnem 1939. Často se dostal jen do jiných kontextů, přičemž zůstal až podivuhodně stejným.

Tato práce se pokusí na příkladu institucí péče o mládež popsat právě takové kontinuity a diskontinuity na jednom z polí sociální politiky a přispět tak k hlubšímu pochopení onoho turbulentního období mezi lety 1938 a 1948. Na první pohled se možná zdá, že tak okrajové téma nemůže přinést žádná významnější zjištění, věřím však, že po přečtení práce se čtenáři ukáže opak.

1.1. Historický úvod a otázky práce

Slovní spojení „péče o mládež“ může být poněkud zavádějící. Označuje totiž specifický segment sociální politiky, který se zaměřoval převážně na péči o děti a mládež. Zároveň se však sousloví „Péče o mládež“ používalo jako název pro síť institucí, které tuto péči vykonávaly. Vedle sociálních agend tu tak máme například místní péče o mládež, okresní péče o mládež či Zemské ústředí péče o mládež v Čechách.

Oba významy však nelze tak lehce oddělovat. Vytyčení péče o mládež jako samostatného souboru agend sociální politiky totiž šlo ruku v ruce se zakládáním dobrovolných spolků „Péče o mládež“. Tyto „péče o mládež“ byly zakládány již v 60. a 70. letech 19. století jako spolky místních dobrovolníků, které měly primárně organizovat charitativní činnost v místě svého působení. Z nich se pak vytvořily okresní péče o mládež (OPM), základní organizační kámen celé sítě. Za vytvářením „péčí“ můžeme spatřovat snahu pomoci potřebným dětem a matkám v nouzi, avšak již od samotných počátků budování této institucionální sítě hrál značnou mobilizační úlohu národnostní faktor. Péče o mládež tak zakládaly desítky nadšených dobrovolníků (převážně žen), přičemž tím sledovali nejen děti samotné, ale i plnění svých vlasteneckých povinností. S rozšířením sítě však přijde i její kvalitativní proměna.

O sociální i zdravotní péči se brzy začal zajímat stát, který postupně přijímá roli garanta a následně i vykonavatele péče. V návaznosti na to sílí expertní diskurz, jemuž nabídne státem dotovaná péče o mládež dostatečně široký prostor pro využití vědeckého poznání a profesní uplatnění. Před 1. světovou válkou se tak nejrůznější spolky pečující o mládež začínají sdružovat do větších celků a postupně vznikají klíčové zastřešující organizace. Vytvoří se tak relativně profesionalizovaná síť s pyramidovou strukturou: na nejnížší úrovni jsou místní péče o mládež (MPM), jejichž členy byli převážně místní důvěrníci. MPM spadaly pod přímou

kontrolu okresních péčí o mládež (OPM). Dalším článkem byla zemská ústředí (ZÚPM). V Čechách nejdříve fungovala tzv. Česká zemská komise pro péči o mládež, později přejmenovaná na Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Tato ústředí získala rozhodující slovo po 1. světové válce, protože se stala místem, kde se přerozdělovaly státní subvence a rovněž se na jejich půdě aktivně tvořil expertní diskurz, který určoval další směřování péče. Především české a moravské ústředí se těšilo značnému respektu a mělo velké slovo v zastřešující organizaci Svazu péče o mládež, který se sice nacházel na pomyslném vrcholku pyramidy, ale jeho nejvlivnějšími členy byly právě předsedové a zástupci jednotlivých ZÚPM.

Pokud však jednotlivá ZÚPM hrála klíčovou úlohu ve formulaci sociální politiky péče o dítě, můžeme pak mluvit o zárodcích sociálního státu? Nebudovala si tehdejší rakouská a posléze československá správa paralelní instituci obstarávající agendu, na kterou v té době neměla dostatek kapacit? Lze pak označit OPM a ZÚPM za pouhé vykonavatele nařízení státu, či i za výrazné tvůrce politiky péče o děti a mládež?

Z právní perspektivy byla péče o mládež za Rakouska-Uherska relativně samostatnou institucí, která spadala do velmi široké kategorie chudinské péče. Pro ni byl klíčový tzv. domovský zákon, který udával obcím povinnost poskytovat chudým „*potřebnou výživu a opatrování v případě nemoci,*“ a to pod podmínkou, že jsou v obci místně příslušní.² Do kategorie chudých patřily i osiřelé či jinak potřebné děti, na které se vztahovala zvláštní ustanovení chudinského zákona z roku 1868, který mluví jasně o tom, že „*jsou-li v obci chudé děti osiřelé nebo jinak opuštěné jest povinností obce pečovati o to, aby byly vychovány a staly se způsobilými k výdělku.*“³ Péče o potřebnou mládež tak podle zákona měly vykonávat obce, přičemž přímými poskytovateli péče byly konkrétní náhradní či pěstounské rodiny, které obec vybrala. Jen ve větších městech se dařilo zakládat specializovaná zařízení jako sirotčince, nalezince a útulky. Pro lepší představu o rozsahu celé problematiky lze uvést, že počet potřebných dětí v Čechách k roku 1911 odhadoval sociolog Břetislav Foustka na více než padesát tisíc, přičemž v českých zemích žilo přibližně 10 150 000 obyvatel.⁴ Pro obce ale bylo finančně i organizačně náročné už jen vyhledání a podpora vhodných pěstounů, natož

---

² Přesněji řečeno se nejednalo o místní příslušnost v dnešním slova smyslu, ale o tzv. domovské právo, které bylo definováno tzv. domovským zákonem 105/1863 Sb. ze dne 3. prosince 1863. Jiří Fiala, Bedřich Růžek, a Karel Straka, *Péče o mládež (Právní předpisy o její organizaci a úkolech)*, roč. 1948 (Praha: Orbis, 1948). Str. 207.

³ Tamtéž. Str. 208.

⁴ Břetislav Foustka, *Péče o dítě: sociální postavení evropské mládeže a její ochrana* (Praha, 1915). Str. 6. K údajům o počtu obyvatel viz Jiří Štaif, *Modernizace na pokračování: společnost v českých zemích (1770-1918)*, (Praha: Argo, 2020). Str. 248.

vydržování sirotčinců, nalezců a jejich personálu. A právě s touto agendou začnou obcím pomáhat dobrovolné spolky péče o mládež.

Veřejnou péči poskytovanou na základě domovského práva a dalších zákonů z 60. let 19. století tak nelze považovat za příliš rozsáhlou a efektivní. Takový stav však nepanoval bezdůvodně. Jakub Rákosník a Igor Tomeš spojují vlašný zájem rakousko-uherského státu o zásadnější reformu chudinské péče (tedy i péče o potřebné děti) s představami o demografické situaci evropské populace v 19. století. Populace většiny evropských zemí spíše rostla a napříč Evropou panovaly obavy z přelidnění.⁵ Situace se změnila až v několika posledních desetiletí před 1. světovou válkou a hlavně během ní. Pokles porodnosti a následně i válečné ztráty vedly státní instituce k tomu, že se péče o děti stávala stále důležitějším tématem.

V posledních několika letech před 1. světovou válkou se tak pomalu vytváří jak základy institucionální sítě, tak i samotný obsah a agenda péče o mládež. V jistém slova smyslu dojde k vyvlastnění rodinné péče o dítě; rodina již nemá být jediným prostředím, ve kterém se formuluje a poskytuje péče. Svůj nárok čím dál tím silněji vznáší kolektivní instituce; stát nebo národ. Sociální agenda péče o mládež se tak z lokálního a rodinného prostředí pomalu přesouvá do rámců a úvah mnohem širších. Z péče o potomka či člena obce se stane péče o mladého člověka, který je zárukou národní či později státní budoucnosti.⁶ Pod vlivem dozívajícího národního obrození a v atmosféře modernizující se habsburské monarchie tak dojde k ideové změně, která pokládá základy následného vývoje. Ani zdaleka však nelze mluvit o stabilním a předvídatelném sociálním systému.

V meziválečné republice se tento trend ještě více prohloubí. V §126 ústavní listiny se sice prohlašuje, že manželství, rodina a mateřství jsou pod „*pod zvláštní ochranou zákonů*“, ale tato jinak vágní deklarace byla vykládána různě a spíše představovala zhmotnění snahy o legislativní a rovněž i expertní či chcete-li vědecké uchopení tématu péče o mládež, než obranu „tradiční rodiny“. ⁷ V návaznosti na tyto snahy je ve 20. letech a následně pak v krizových 30. letech přijata série zákonů, které rozšiřují a do značné míry profesionalizují

---

⁵ Představy o demografickém vývoji populace v předválečné době značně utvářela tzv. malthusiánská teorie, která varovala před přelidněním a následným nedostatkem prostoru a potravin. Svou roli měly i úvahy o tom, že zdraví národa je dáno právě tím, že populačně „roste“ a rovněž i vojensko-politickými úvahami o počtech branců vhodných pro odvod do armády. Viz. Jakub Rákosník a Igor Tomeš, ed., *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992* (Praha: Auditorium, 2012). Str. 348.

⁶ Pro vývoj péče o mládež považuje za zásadní nacionální faktor americká historička Tara Zahra. Viz Tara Zahra, *Kidnapped souls: national indifference and the battle for children in the Bohemian Lands, 1900-1948* (Ithaca: Cornell University Press, 2008).

⁷ Jaromír Nečas, *20 let sociální péče v Československé republice*, Publikace Sociálního ústavu Československé republiky (Ministerstvo sociální péče, 1938). Str. 82.

řadu agend péče o mládež.⁸ Definuje se institut adopce, vytvářejí se specializované poručenské soudy, které mají pravomoc rozhodovat o statusu dítěte, přijímají se zákony o péči o „*děti potulných cikánů*“ či dětské práci, vytváří se systém sociálních podpor.⁹ Všechna tato ustanovení pak dávají dohromady poměrně rozsáhlé pole, na kterém funguje pestrá směsice státních institucí, orgány místních samospráv a rovněž dobrovolnické spolky. V jakési symbióze tu pracují státem zřízené ústavy, které by ale bez součinnosti se specializovanými dobrovolnými spolky nedokázaly zajistit dostatečnou organizační a personální kapacitu pro výkon svých povinností.¹⁰ A naopak, organizace jako Červený kříž či Masarykova liga proti tuberkulóze využívají pomoci státu, zejména té finanční a propagační. Nejde tak o státní péči, jak ji známe z Evropy po 2. světové válce, ale spíše o státem zaručené, péčemi o mládež zastřešované a dobrovolníky poskytované zaopatření potřebných dětí a mládeže.

Kromě zakládání dalších spolků dochází v průběhu 20. a 30. let k definování péče o mládež jako specifické státní sociální politiky, kterou by měly zpravovat státní či na stát navázané instituce. V publikaci *20 let sociální péče v Československé republice* přichází Jaromír Nečas, ministr sociálních věcí mezi lety 1935 a 1938, s následující definicí péče o mládež: „*Péčí o mládež se rozumí souhrn všech opatření směřující k ochraně, jíž potřebuje mládež pro svůj zdárný vývoj po stránce tělesné, duševní a mravní. Péče o mládež zasahuje do nejrůznějších oborů právních (právo soukromé a veřejné), zdravotních (hygienu, léčebná péče) a výchovných. Sociální stránka ovšem stojí v popředí veřejného zájmu.*“¹¹ Péče o mládež se tedy institucionálně i tematicky definuje jako jakýsi vědecký či odborný dohled nad mládeží se širokým polem působnosti. Nejde tak o čistě výchovnou či volnočasovou organizaci typu Junák, YMCA či Sokol a rovněž nejde ani o zařízení čistě zdravotnického charakteru. Péče o mládež zkrátka sleduje především *zdravný vývoj dítěte*, snaží se ho definovat a dohlížet na něj. Péče o mládež si bere od všeho svou pomyslnou trošku. Na regionální úrovni se OPM starají o sirotky, organizují sbírky, poradny a různé ozdravné pobyty. Pod správou ZÚPM jsou naopak specializovaná výchovná pracoviště jako například mateřské sanatorium při nemocnici v Krči nebo různé ústavy pro děti postižené či děti označené dobovým slovníkem za „*úchylné*“. Jistým

---

⁸ Jde především o ochranu dětí v cizí péči a dětí nemanželských (zákon č. 256/1921 Sb. a vládní nařízení č. 29/1930), trestní soudnictví nad mládeží (zákon č. 48/1931 Sb. a vládní nařízení č. 195/1931), péče o děti potulných cikánů (zákon č. 117/1927 Sb. a vládní nařízení č. 68/1928), ochrana proti zpustlosti mládeže a nebezpečí života pohlavního (zákon č. 86/1922 Sb., 241/1922 Sb., 123/1924 Sb. či 126/1933 Sb.), ochrana osob oprávněných požadovati výživu, výchovu neb zaopatření (zákon č. 4/1931 Sb.) a také péči o děti chudé, osirelé, opuštěné a tělesně neb duševně vadné. Nečas, *20 let sociální péče v Československé republice*. Str. 83 a 84.

⁹ Nečas, *20 let sociální péče v Československé republice*. Str. 84.

¹⁰ Tamtéž. Str. 87.

¹¹ Tamtéž. Str. 82.

definičním znakem je vertikální prostupnost expertního diskurzu a jeho snaha organizovat péči na základě demografických, hygienických či medicínských poznatků. A stranou nejsou i nejrůznější příspěvky pro potřebné matky a děti.

Tomuto procesu utváření péče pak můžeme rozumět jako procesu vymezování hranic mezi odborným a laickým. Ten potrvá několik let a jeho pomyslným vrcholem se stanou 30. a 40. léta. Kam tento proces dospěje a jak skončí? Převládne princip státní kontroly nad dobrovolničením? Může vůbec prostředí, které je závislé na práci tisíců zpravidla nevyškolených dobrovolníků, nabídnout dostatečné zázemí a účinné nástroje expertním kruhům pro realizaci představ o kvalitní péči o děti?

Co se týče rozsahu péče, opravdu významné bylo propracování sítě institucí pečujících o mládež v meziválečném Československu. Zatímco v roce 1918 fungovalo jen v Čechách 144 OPM se 122 poradnami Ochrany matek a dětí, tak v roce 1932 už to bylo 220 OPM a počet poraden vzrostl na 730.¹² K roku 1938 fungovalo v celém Československu celkem 407 českých a slovenských okresních péčí o mládež, následně pak 177 německých a 2 polské. Zemských ústředí bylo 10. ZÚPM fungovala jako organizační a expertní střediska s významným poradním hlasem na ministerstvu sociálních věcí. V roce 1932 čítala členská základna českých péčí o mládež cca. 60 000 lidí.¹³

Celá struktura byla financována částečně ze státních subvencí a z části z veřejných sbírek. Podle Cyrila Stejskala byl k roku 1934 poměr v příjmech 220 českých OPM mezi státními subvencemi a dary od veřejnosti asi 48:52, poměr se v 30. letech a během války vychýlil až k 32:68 v roce 1942 ve prospěch dobročinných darů. Celkově šlo ze státních prostředků v roce 1934 na péči o mládež 10, 5 milionu Kčs a 54, 5 milionu Kčs v roce 1942.¹⁴ Z tohoto letního přehledu se může zdát, že finanční prostředky péče o mládež rostou. Byť dochází k jistému zkreslení kvůli vývoji kurzu koruny, tak i přesto můžeme za hlavní důvody růstu prostředků považovat sílící zájem státu o agendu péče o mládež a také rozšiřování portfolia ZÚPM spočívající v přičleňování dalších a dalších institucí i s jejich rozpočty.¹⁵ Zjevně ale byly péče o mládež závislé na darech od obyvatelstva, což nutilo představitele péče k činorodému

---

¹² Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 67. sign. 212. Schůze valné hromady ZÚPM pro rok 1947. "Na prahu nové organizace péče o mládež" projev předsedy ZÚPM Jiřího Trapla. Str. 4.

¹³ Jiří Musil, *Cyril Stejskal - život a dílo: rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace* (Olomouc: Společnost J.L. Fischera : Jiří Musil - Pedagogická a výchovná poradna, 2005). Str. 67.

¹⁴ Musil, *Cyril Stejskal*. Str. 83-85.

¹⁵ Jak bylo naznačeno již výše, péče o mládež nejsou jedinými institucemi, které se podílejí na výkonu péče o mládež. V předválečném i meziválečném období existovala řada jiných organizací: Diakonie, několik katolických charit, Masarykova liga proti tuberkulóze a zprvu byly nezávislé i organizace Ochrany matek a dětí a Dětská prázdninová péče.

organizování sbírek a akcí na lokální úrovni, čímž se sice ubírala pozornost úsilí o profesionalizaci péče, ale zároveň si tím péče o mládež vytvářela jistou finanční nezávislost.

Pokud tedy můžeme sledovat kontinuální rozvoj institucí péče o mládež zhruba od roku 1900, tak se nabízí otázka, zda se tento trend udržel i v rámci turbulentního období po roce 1938? Jakým vývojem si prošla péče o mládež během tzv. druhé republiky, nacistické okupace a co předcházelo postátnění celé soustavy v poválečných letech? A jaké kontinuity zde popřípadě lze sledovat?

V obecné rovině lze tvrdit, že jistým milníkem ve formování péče o mládež (ale i sociální politiky státu) představuje hospodářská krize 30. let. Potřebných dětí přibývalo a na soustavu péče o mládež byly delegovány nové a nové úkoly. To mezi představiteli státu, expertního prostředí i činovníků péče o mládež posílilo již dřívější shodu o potřebě centralizace roztržité péče. Od takového opatření si slibovali profesionalizaci a zkvalitnění péče. Jednalo by se však o poměrně rozsáhlou reformu, na kterou nebyl dostatek prostředků ve státní kase.¹⁶ Přesto se v atmosféře široké hospodářské a sociální krize, meziválečného poklesu obyvatelstva a následně pak i v době rostoucího válečného napětí dostává péči o mládež značné pozornosti. Začne se totiž silně spojovat s politicky vděčným úsilím o záchranu ohroženého národa.

Záchrana národa se stane ještě více naléhavou po podepsání mnichovské dohody. OPM se zapojí do pomoci tisícům uprchlíků, kteří prchají z pohraničí do vnitrozemí. Tato uprchlická vlna spolu s krachem předmnichovské politiky vede značnou část obyvatel okleštěné republiky ke změně postojů a začne se volat po rozchodu s prvorepublikovými pořádky. Přejde tak období „podzimní revoluce“, během něhož se podle historičky Radky Šustrové podstatně přeformulují představy o budoucím vývoji. Stát, který se, byť možná vlažně, pokoušel o inkluzi národnostních skupin žijících na jeho území, se má přetvořit ve stát se silným důrazem na tzv. *národní pospolitost* převažujícího českého a potažmo i slovenského národa.¹⁷ Atmosféru zklamání a s tím ruku v ruce jdoucí odhodlání k přebudování státu ilustruje řeč předsedy ZÚPM Jiřího Trapla, kterou pronesl na valné hromadě 3. prosince 1938. Zazněla slova o tom, že si v uběhlých měsících všichni „prošli Kalvárií, jejíž bolest nás zkrušila. Zkrušila, ale nezdolala.“ Trapl pokračuje těmito slovy: „*Nebudeme proto malomyslnět a vzchopíme se v pevné víře, že národ náš, který přežil již horší doby, přežije i dnešní. Tato víra a pak vzájemná důvěra všech,*

---

¹⁶ O potřebě sjednocení péče panuje již v meziválečné republice poměrně výrazný konsenzus. Viz Nečas, *20 let sociální péče v Československé republice*; Rákosník a Tomeš, *Sociální stát v Československu*.

¹⁷ Viz Radka Šustrová, *Zastřené počátky sociálního státu: nacionalismus a sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava* (2020).

*kdo jsou ovládáni společnou myšlenkou záchrany, dá sílu a naději, že v mládeži, o kterou se staráme, vyvstane znovu národ zdravý, silný a odolný.*¹⁸ Trapl tím vyjádřil pohled, který se pro péči o mládež stane na dlouhou dobu dominantní: ohrožený národ si žádá od pracovníků péče o mládež mimořádné nasazení. V sázce byla budoucnost národa.

Mezi lety 1938 a 1945 tak dojde k vývoji, který se může zdát poměrně paradoxním. Český národ je vystaven výraznému politickému tlaku, který ještě více sílí po okupaci v březnu roku 1939. Přesto v období, ve kterém bychom čekali spíše utlumení a potlačení aktivit organizací zaměřených na rozvoj péče o český národ, můžeme vidět značný rozvoj péče o mládež. Jak rozumět tomuto pokroku v oblasti péče o mládež a jaký byl jeho kontext?

Od 30. let roste politický význam péče o mládež jako tématu. Dojde totiž k výrazné a široké politizaci mnoha oblastí a agend, které dříve nebyly považovány za primárně politické. Pozornost zkoušeného národa se zkrátka musela přesunout od okleštěné parlamentní politiky druhé republiky a později politiky protektorátní vlády jinam. I touto optikou můžeme vnímat například změnu motivů v literární produkci směrem k tématům z dob národního obrození (např. Halasova sbírka *Naše paní Božena Němcová*) či různé masové manifestace a průvody, jako v případě exhumace těla básníka K. H. Máchy v říjnu roku 1938. Lidé, kteří byli vystrašení, unavení, frustrovaní, naštvaní a vystavení každodenní životní nejistotě po dobu několika let, se přimkli k jakési depolitizované podobě politiky; k volání po jednotě kolem jazykově a etnicky vymezeného národa a jeho symbolů.

V péči o mládež však nešlo o nic nového. Již před 1. světovou válkou a v meziválečné republice probíhaly dva propojené procesy, které americká historička Tara Zahra nazývá *czechification* a *germanization*, tedy počestění a poněmčení dětí prostřednictvím škol a výchovných institucí.¹⁹ Péče o mládež byla kolbištěm obou nacionalismů, které v podstatě vedly až jakýsi nacionální boj o dítě. Paradoxně se tento boj uklidní rozdělením péče na čistě českou a německou po roce 1938. Vytvoří se tedy dvě národnostně segregované a oddělené struktury péče o mládež. V návaznosti na to dostane péče o mládež v pomnichovském období vysoce politický úkol: skrze péči o jednotlivce zachovat a posílit národ. Vědomí tohoto poslání přetrvává uvnitř institucí péče o mládež po celou dobu války a i dlouho po ní. Co však nebylo

---

¹⁸ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 66. Sign. 212. Zápis valné hromady ZÚPM 1938. Str. 1-4.

¹⁹ Zahra, *Kidnapped souls*. Str. 2.

zcela jasné, tak zda má „boj za budoucnost národa“ vést k vybudování národního společenství, které by bylo loajální k říši, nebo které by naopak dokázalo vzdorovat německé okupaci.

Výraznější změna nepříjde ani s příchodem Reinharda Heydricha a s eskalací nacistické okupace v období po atentátu na něj. Instituce péče o mládež se totiž poměrně úspěšně ubránil řadě pokusů o začlenění některých jejích částí do právě vzniklého *Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě*, které bylo výrazně říšsky orientovanou a propagandistickou institucí typu *Hitlerjugend*. Od roku 1938 až do konce války se tak podaří i přes značnou materiální nouzi zakládat nové a nové poradny pro děti a mládež, matky prvorodičky, domovy dětí, pořádají se letní tábory a nejrůznější charitativní akce, které mají pomoci strádajícímu obyvatelstvu. To vše pak představitelé péče o mládež na čele s předsedou ZÚPM Jiřím Traplem a ředitelem Vladimírem Kratinou interně prezentují jako „boj o záchranu národa“, přestože by se dalo říci, že v lecčems jimi vedené instituce minimálně stabilizují sociální situaci uvnitř protektorátu a tím nepřímo podporují nacistickou politiku exploatace protektorátních pracovních, výrobních a materiálních kapacit.

V této ambivalentní situaci mezi spoluprací s režimem a záchranou národa se podaří péči o mládež podstatně rozšířit a centralizovat péči. S výjimkou církevních organizací se tak postupně takřka všechny organizace podílející se na péči o mládež začlení pod ZÚPM či Svazu péče o mládež. Tento úspěch je pracovníky ZÚPM silně prožíván a i přes každodenní překážky spojené se situací válečného nedostatku a okupačního útlaku často projevují víru v budoucnost českého národa. To nás vede k otázce po tom, jak mohlo být vůbec něčeho takového dosaženo a jak se pracovníci péče o mládež stavěli ke kontextu svého „úsilí o záchranu českého dítěte“, který byl často explicitně protičeský? Jakou roli zde sehrálo expertní prostředí, které se vykazuje poměrně výraznou personální kontinuitou?

S koncem války a snahou o obnovu republiky přijde i nový požadavek: postátnění. V poválečné atmosféře a všeobecném názorovém pohybu v ekonomických, politických a sociálních otázkách směrem doleva se rámec státu jeví jako logicky nejvhodnější pro stabilně financovanou, centralizovanou a efektivní péči o dítě. Kdysi dobročinné organizace péče o mládež, postupně centralizované, ovládnuté expertním diskurzem a proměněné v síť OPM a ZÚPM, jsou v roce 1947 zákonem č. 48/1947 Sb. postátněny. Nutno dodat, že za všeobecného souhlasu vedoucích představitelů ZÚPM a expertního prostředí.²⁰

---

²⁰ Zákon o organizaci péče o mládež č. 48/1947 Sb. 11. dubna 1947.

Jak k tomu došlo a jaké byly okolnosti postátnění péče? Je zákon z roku 1947 vyústěním takřka půl století snah spolků pečujících o mládež? Nebo je to počátek nějakého nového fenoménu?

Tato práce se tedy na základě zkoumání vývoje institucí pečujících o mládež zabývá proměnami nacionalismu, počátky sociálního státu a nabízí i skromnou sondu do každodennosti organizátorů, pracovníků či klientů péče o mládež. Práce si však neklade za cíl postihnout všechny tyto motivy vyčerpávajícím způsobem. Daleko spíše práce představuje jistý pokus o otevření tématu a jeho ohledání.

Na jedné straně práci ohraničuje rok 1938, který je spojen s mnichovskou krizí a vznikem druhé republiky, ale co je pro péči o mládež možná důležitější, již od jarních měsíců roku 1938 probíhala rozsáhlá uprchlická vlna, která zásadně ovlivnila rozsah a význam jednotlivých OPM a přispěla k rozšíření celé organizace. Závěr práce pak spojuji s rokem 1948 a zákonem o postátnění organizací péče o mládež, který vstoupil v platnost o rok dříve.²¹ Právě tento zákon v podstatě rozbíjí původní strukturu péče a sjednocuje ji s městskými národními výbory (MNV) a dalšími orgány samosprávy a státní správy. Likvidace péčí o mládež a jejich přeměna v odbory MNV se na některých místech protáhne až do počátku 50. let. Události únorových dní roku 1948 a probíhající likvidace OPM a ZÚPM tak společně tvoří jakýsi milník v péči o mládež. Zachycení možných pokračujících trendů a kontinuity, stejně jako tušené zásadní proměny, je však mimo možnosti této práce.

1.2. Metodologická východiska

Již z výše předloženého nástinu vývoje v péči o mládež v první polovině 20. století může být jasné, že péče o mládež si prošla poměrně dynamickým vývojem: od dobročinných aktivit a zakládání sirotčinců či vývařoven obětavými dobrovolníky, až po začlenění péče o mládež do širokého rámce sociální politiky poválečného Československa. Jde tedy o dva kvalitativně rozdílné přístupy státu a společnosti k dítěti, mladému člověku, matce i rodině, přičemž od jednoho se na začátku století upouští a druhý se na zbytcích toho starého začíná budovat.

Při popisu tohoto vývoje však nelze jen náhodně přepisovat části pramenů a odsunout jakékoliv pokusy o analytické uchopení tématu. Historická látka nám může říct více, pokud se

---

²¹ Zákon o organizaci péče o mládež č. 48/1947 Sb. 11. dubna 1947.

jí pokusíme prosvětlit metodologickými koncepty, na jejichž základě se pokoušíme porozumět rozhodnutím jednotlivých aktérů či změnám společenských procesů.

U péče o mládež to platí dvojnásob. Péče o mládež, a to je jednou z hypotéz této práce, nesledovala výlučně „blaho dítěte“. Péči prostupovala řada motivací, které měly s konkrétním „blahem“ konkrétního dítěte často jen pramálo společného. Lze tak tvrdit, že péče o mládež byla jakýmsi prostorem soubojů, zápasů a diskuzí mezi jednotlivými organizacemi péče o mládež, státem, vědeckými institucemi, pracovníky péče i jejím vedením a v protektorátním období i zájmy okupačního režimu. Okresní péče o mládež a jejich zemská ústředí jsou pak jen jednou ze stran těchto zápasů o podobu péče, navíc samy byly značně roztržité a i v nich probíhala diskuze o budoucím směřování.

Jedním z metodologických rámců práce je foucaultovská perspektiva biopolitiky. Instituce moderního státu přebírá a zároveň vytváří celou řadu nových politik a politických agend, které hodlá zajišťovat. Stát jako takový využívá praktiku *problematizace* věcí, které za problematické nebyly považovány. To pak umožňuje státu problém v podstatě zcela vytvořit a jeho následným řešením, které je přeci nezbytné, dosáhnout širších pravomocí nad životem společnosti či jedinců.²² Pozornost se věnuje spíše promýšlení velkých populačních procesů, které se týkají pomyslného „těla“ populace a lokální péče o jednotlivce je chápána již jen jako součást mnohem větších dějů. „Tělu národa“ se přičknou jisté subjektivní potřeby a tužby, jejichž saturací stát legitimizuje kontrolu populace jako objektu své vlády.²³ Podle Foucaulta státní moc nejrůznějšími technikami obsazuje „*těla, zdraví, způsoby výživy a bydlení, podmínky života a celý prostor lidské existence.*“²⁴ Jde tak o jakousi nerovnou výměnu statků mezi státem a populací. Princip výměny pak umožňuje racionalizaci vztahu státu a populace, například propočítávání „ztrát“ a „přírůstků“.

Biopolitiku však nepraktikuje jen nějaký všemocný stát s výkonným represivním aparátem. Foucault popisuje mnohem komplexnější mechanismus, ve kterém dochází k sebedisciplinaci obyvatel; pomocí vzdělávání se mění duchovní, morální a psychologické nastavení člověka, který posléze nevnímá účast státu v jeho životě jako nějaký zásah vnější moci, ale jako legitimní součást své každodenní reality.²⁵ Péči o mládež tak můžeme považovat za jednu z institucí, kde taková sebedisciplinace či vzdělávání probíhalo. Například v poradnách

---

²² Michel Foucault et al., ed., *The Foucault effect: studies in governmentality: with two lectures by and an interview with Michel Foucault* (Chicago: University of Chicago Press, 1991). Str. 22.

²³ Tamtéž. Str. 206.

²⁴ Michel Foucault a Čestmír Pelikán, *Dějiny sexuality. I, I*, (V Praze: Herrmann & synové, 1999). Str. 167.

²⁵ Foucault et al., *The Foucault effect*. Str. 13.

Ochrany matek a dětí vštěpovali vyškolení pracovníci prvorodičkám a matkám základní hygienické a praktické znalosti ohledně péče o dítě. Můžeme samozřejmě tvrdit, že takové znalosti jsou zcela nezbytné pro zdárný vývoj a výchovu dítěte, tudíž je jisté vzdělání v tomto směru nesporně potřebné, avšak biopolitice moderních států nejde jen o zkvalitnění rodinné péče o dítě. Jak už bylo naznačeno výše; stát se zaměřuje na rovinu makroprocesů odehrávajících se v rámci celé populace a z konkrétní matky pečující o své dítě se stává jen jedna z tisíců dalších položek ve zmeti statistik. Právě na této úrovni se následně tvoří státní politika.

V biopolitice tak nemusí hrát stát zcela dominantní úlohu jakéhosi soudce a dohlázele v jednom. Jde o to, že stát chce disciplinovat obyvatelstvo, aby se nebránilo jeho dalšímu pronikání do nejrůznějších oblastí, které dříve státu nenáležely. Tuto sebedisciplinaci je však nutno nějakým způsobem legitimizovat. Na tom se podílí druhý metodologický koncept práce, pro který má Foucault název: expertní diskurz. S britskou profesorkou Chris Weedon pak můžeme diskurz ve foucaultovském smyslu chápat jako „*způsoby konstituování znalostí, které jdou ruku v ruce s takovými sociálními praktikami, formami subjektivity a mocenských vztahů, které z těchto znalostí vyplývají. Diskurzy jsou mnohem více než způsoby myšlení a vytváření smyslu. Představují rovněž „přirozenost“ těla, nevědomé pochody, ale i vědomé myšlení či emocionální život subjektů, kterým se snaží vládnout.*“²⁶ Vládnutí tak nelze chápat jen jako jednosměrný proces od shora dolů, tedy jako vytváření rozhodnutí na nejvyšších příčkách státu a jejich následné vykonávání v prostředí běžných životů tisíců občanů. Jde spíše o spleť vytváření praxe, ve které se odehrává řada interakcí a ve které jednotliví aktéři zaujímají různorodé pozice či si osvojují různé způsoby myšlení a chování.

Představovat si ale diskurz jen jako způsob mluvení či vyjadřování by bylo značně nepřesné. Expertní diskurz neprodukuje jen myšlenky a způsoby komunikace, ale vytváří i samotnou podobu institucí, vzdělává své členy a ovlivňuje praktické postupy, jak jednotlivé situace řešit. Diskurz tak tvoří nejen mluva, ale i lidé, instituce a jejich vzájemná interakce. Pokud budeme konkrétní, tak expertní demografický diskurz péče o mládež diskutoval a následně určoval i to, co bude mít porodní asistentka OPM v Benešově ve své brašně.²⁷

---

²⁶ Chris Weedon, *Feminist practice & poststructuralist theory*, 2nd ed (Cambridge, Mass: Blackwell Pub, 1997). Str. 108.

²⁷ SOkA Benešov. Okresní péče o mládež Benešov. Kart. 12. sign. 455. Ošetrovatelská služba v rodinách. *Richtlinien für den Krankenpflege- und Gesundheitsdienst in Familien. Směrnice pro ošetrovatelskou a zdravotní službu v rodinách (výnos ministerstva vnitra ze dne 30. března 1942)*. Str. 12-14.

Nesmíme však zapomenout na spolupráci expertního diskurzu a politiky. Není náhoda, že na úplný závěr své knihy *Rodina v zájmu státu: Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918-1989* staví historici Radka Šustrová a Jakub Rákosník následující větu: „*Prastaré baconovské tvrzení, že ‚vědění je moc‘, tu vystupuje v podobě stále významnější úlohy tzv. expertizace politického rozhodování, v němž je obtížné vést nějakou striktní dělící linii mezi vědou a politikou.*“²⁸ Vývoj v péči o mládež, stejně tak jako i vývoj v mnoha dalších otázkách sociální politiky, je spojen s rostoucí spoluprací politiky a expertních kruhů.²⁹

Rostoucí zájem politiky o populaci a následné formování biopolitiky však není nějakým specificky československým fenoménem. Je to proces odehrávající se napříč Evropou během celé první poloviny 20. století. Mark Mazower píše: „*To, že národ potřebuje rasově spolehlivé potomstvo, a stát by tudíž měl zasahovat do soukromého života, aby lidem ukázal, jak žít – to všechno byly představy, které se v meziválečné Evropě objevovaly napříč politickým spektrem, a odrážely v sobě napětí a tlaky nejistého světa, v němž národní státy spolu koexistovaly ve vzájemné rivalitě, jejich obyvatelstvo bylo zdecimované válkou a ohrožovala je vyhlídka na další konflikt.*“³⁰ Primárním úkolem státu tak bylo zajistit vyšší porodnost a vzdorovat ohrožení, které bylo vnímáno jako všudypřítomné, tedy ohrožení populačního poklesu a postupného vymírání starého kontinentu.³¹ Expertní diskurz tak posiloval pocit ohrožení vytvářením populační rétoriky, ale zároveň nabízel nástroje pro to, jak situaci řešit.

Český, respektive československý, kontext se však v mnohém lišil. Po celou dobu války například vedení ZÚPM odmítalo jakékoliv úvahy o zanedbávání péče o děti „úchylné“, tedy mentálně či fyzicky handicapované. Nelze tak výkon biopolitiky prostřednictvím ZÚPM či OPM stavět naroveň nacistickým programům typu *Euthanasie-Programm für unheilbaren Kranken*, ve kterých bylo systematicky a pod lékařským dozorem usmrceno několik tisíc osob.³² S trochou licence můžeme tvrdit, že česká biopolitika byla spíše jakousi obdobou

---

²⁸ Jakub Rákosník a Radka Šustrová, *Rodina v zájmu státu: populační růst a instituce v českých zemích: 1918-1989*, Vydání první, Knižnice dějin a současnosti, 60. svazek (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016). Str. 210.

²⁹ Zde je nutné doplnit poznámku o tom, že síla odborného diskurzu byla ve válečném období umožněna také tím, že politika v jistém slova smyslu vyklidila pole. Bez funkčního parlamentu se politika zúžila na moc výkonnou, která naslouchala hlasům expertů a mohla přijímat zákony v podstatě bez širší diskuze. Pro představitele péče o mládež je tak komunikace s úřady mnohem jednodušší, než v časech parlamentní demokracie předmnichovského Československa.

³⁰ Mark Mazower, *Temný kontinent*. (Praha: Karolinum, 2019). Str. 104.

³¹ Rákosník a Šustrová, *Rodina v zájmu státu*. Str. 118.

³² O problematice spojené s genocidou handicapovaných lidí pojednává kniha historika Henryho Friedlandera, ve které Friedlander propojuje fenomén masového vraždění postižených dětí a dospělých pod lékařským dohledem s tzv. konečným řešením židovské otázky. Viz Henry Friedlander, *The origins of Nazi genocide: from euthanasia to the final solution* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1995).

českého národního hnutí v časech národního obrození. Jen místo rozvoje kultury a jazyka zaujímá klíčové místo populačně vnímané „blaho“ homogenního českého národa. „*Navyšit ‚kvalitní‘ populaci péčí o matku a dítě, poskytnout rodině zvláštní ochranu a věnovat se otázkám souvisejícím s reprodukcí a výchovou mladé generace v čase národní obrody znamenalo vyjádřit souhlas s posvátnou povinností každého jednotlivce k národnímu celku,*“ píše Šustrová s Rákosníkem.³³ Stejně tak jako dříve bylo povinností Čecha mluvit česky a nikoliv německy, tak v meziválečném a válečném období byla za povinnost prohlašována „péče o české dítě“.

Vedle biopolitiky a z ní vyplývající tendence expertně řídit vývoj populace je třetím výkladovým rámcem práce perspektiva utváření moderního národa a národního státu. Vzednutí nacionalismu v prostředí sociální politiky a speciálně v péči o děti se zabývala americká historička Tara Zahra. Zahra ve své knize *Kidnapped Souls* popisuje poměrně rozsáhlé období od roku 1900 do konce 2. světové války a snaží se natáhnout jakousi červenou niť „*nacionalistického boje o dítě*“ mezi Němci a Čechy. V prostředí prvorepublikového Československa nebyl tento „boj“ plně artikulován. Přesto se již zde otvíral široký prostor pro nejrůznější národovecké organizace, jednoty, spolky i státní instituce, které zápasily o „*duše dětí*“.³⁴ Tento zápas byl veden nejrůznějšími prostředky a je pro něj charakteristické, že postupně dostává stále větší váhu nikoliv rozhodnutí jednotlivce o přihlášení se k té které národnosti, ale rozhodnutí státu a jeho úředníků klasifikovat jedince jako příslušníka určitého národa. „*Na základě výsledků sčítání lidu, jazykových zkoušek, výslechů v soudní síni, policejních vyšetřování a anonymních výpovědí přiřadili děti a rodiče jednomu národnímu společenství na základě ‚objektivních charakteristik‘ místo toho, aby jednotlivcům umožnili zvolit si vlastní národní příslušnost*“ popisuje tehdejší přístup Zahra.

Je však velmi problematické brát kategorii národa či rasy jako vlastnost praxe. Jde spíše o kategorie, které se praxi v jistém slova smyslu spoluvytváří a dávají ji nové významy. Jisté jsou reálné v rámci každodenních situací těch, kteří národnost či rasu nejrůznějšími způsoby artikulují, ale z velké části zaručuje národnostním kategoriím reálnost právě ona artikulace, nikoliv nějaké „objektivní“ znaky. V námi sledovaném období však dominuje přesvědčení, že národnost, etnicitu či příslušnost k rase můžeme objektivně zjistit a na tomto základě manipulovat s příslušníky národnostních kategorií.

---

³³ Tamtéž. Str. 33.

³⁴ Zahra, *Kidnapped souls*. Str. 10.

Můžeme tak sledovat, jak se již před vyhocením národnostních tenzí kolem roku 1938 od sebe institucionálně či strukturálně oddělují obě národní společnosti, což je následně posvěceno v rámci protektorátu. Zahra zajímavě podotýká, že obě společnosti na složité sociální a politické změny reagují snahou „*opevnit národ stěhováním a vylepšováním lidského materiálu*“.³⁵ Setkává se nám tu tedy nacionalistický motiv posilování národa s foucaultovskou perspektivou biopolitiky.

Biopolitika, expertní diskurz, národní stát a nacionalismus, to jsou pojmy, které nám pomohou k lepšímu porozumění vývoje v péči o mládež. Nyní si však musíme položit ještě další dvě otázky zaměřené konkrétně na český kontext: jak probíhalo konstituování českého národního společenství? A kdo byl vykonavatelem a kdo klientem biopolitiky zaměřené na českou mládež?

Na první otázku nabízí velmi přesvědčivou odpověď Radka Šustrová, když definuje tři „státně-ideologická paradigmat“: „*budování demokratického státu (1918-1938)*“, „*budování pospolitosti (1938-1945)*“ a „*budování národního státu (po roce 1945)*“. V rámci prvního paradigmatu docházelo k budování národního státu československého národa, který se sice deklaroval jako národní stát, ale jako stát národa, který byl tvořen více částmi. Tato paradoxnost vytvářela prostor pro koexistenci jednotlivých etnických nacionalismů v rámci Československa (nutno podotknout, že nešlo jen o koexistenci bezproblémovou) a zároveň vyvolávala snahy o jakýsi politický či státní národ.³⁶ V praxi sociální politiky ale nedocházelo k vážnějším problémům v distribuci sociální péče zapříčiněných národnostní odlišností.³⁷

To se výrazně změnilo s nástupem druhého paradigmatu: „budováním pospolitosti“. Dojde k poněkud ambivalentní situaci, kdy je sice český národ zbaven státu, který „budoval“ a se kterým ztotožňoval svou národní identitu, ale záhy po ztrátě státu začne pracovat na novém projektu: národní pospolitosti. O národní pospolitosti mluví například gen. Syrový ve svém prvním projevu po uzavření mnichovské dohody.³⁸ Syrový sice chápe budování pospolitosti jako budování národního státu, avšak to platí jen po krátké období druhé republiky od konce září 1938 do 16. března 1939. Po příchodu německých okupačních vojsk a zřízení Protektorátu Čechy a Morava se úsilí o budování české národní pospolitosti stává úsilím substátního

---

³⁵ Tamtéž. Str. 72

³⁶ Viz Emanuel Rádl, *Válka Čechů s Němci*, 2. vyd. (v Melantrichu 1.), České myšlení, sv. 17 (Praha: Melantrich, 1993).

³⁷ Šustrová, *Zastřené počátky sociálního státu*. Str. 37.

³⁸ Projev generála Jana Syrového 30. září 1938. Dostupné z: <https://temata.rozhlas.cz/projev-general-a-jana-syroveho-30-zari-1938-7965411>. Viděno 1. 8. 2021.

nacionalismu, který sice je vytaven persekuci, ale na rozdíl od lidí židovského či romského původu nejsou Češi objektem masového vyvražďování.³⁹ To vytváří jistý prostor pro budování „české národní péče“. Péče je stále zajišťována poměrně robustní soustavou nejrůznějších spolků a institucí z dob před válkou, ale ty jsou na základě kontinuálně silného volání po centralizaci postupně sjednocovány. A nejen to, v období budování národní pospolitosti dochází například k podstatnému rozšíření dětské rekreace, poradenství pro matky a jiných agend patřící pod pojem péče o mládež. Můžeme tak v rámci protektorátu sledovat zajímavý vývoj, který mohli tehdejší aktéři vnímat jako poměrně zásadní pokrok.

Úspěchy budovatelů české národní péče však nelze oprostít od kontextu, ve kterém se odehrávaly. Jde totiž o situaci, kdy se artikuluje ohrožení národa, ale práce na jeho záchraně vyžaduje větší či menší míru spolupráce s okupační mocí.⁴⁰ Ať už bude někdo považovat vykonanou práci na prohlubování a rozšiřování českého národně-sociálního státu za kolaboraci či za onu záchranu národ, nelze období let 1938 a 1945 upřít významné urychlení vývoje směrem k centralizaci a rozšíření poskytované péče, tedy vývoje, který byl naprostou většinou považován za pozitivní.

Třetím paradigmatem, které Šustrová načrtává jako hypotézu, je „budování národního státu (po roce 1945)“. Zde už jde o realizaci etnicky homogenní společnosti v rámci „národní revoluce“, která měla zajistit „obnovení“ meziválečného Československa bez německé a nejlépe i maďarské menšiny. Co se týče péče o mládež, tak právě v prostředí poválečné republiky dochází v roce 1947 k jejímu postátnění. Postátnění možná lze vnímat jako jakési završení dlouhotrvajících snah vykonavatelů péče, kteří věřili, že integrace této agendy do státních politik přinese větší efektivitu a výkonnost péče. V závěrečných kapitolách práce se pokusíme k této hypotéze vrátit.

Zbývá tak již jen otázka: kdo byl vykonavatelem a kdo klientem péče o mládež? Jak bylo v předcházejících částech naznačeno, vykonavatelem péče byla především komplikovaná struktura tzv. okresních péčí o mládež (OPM), které byly zakládány jako dobročinné spolky již

---

³⁹ Pro hlubší pochopení koexistence českého nacionalismu a protektorátních úřadů s úřady okupační moci viz Šustrová, *Zastřené počátky sociálního státu*; a rovněž známá práce: Götz Aly, *Hitlerův národní stát: loupění, rasová válka a nacionální socialismus* (Praha: Argo, 2007).

⁴⁰ Je důležité si uvědomit, že státní moc v protektorátu byla realizována po linii protektorátních (českých) úřadů, ty však byly kontrolovány úřady okupačními, přičemž všechny normy a rozhodnutí musely české orgány postupovat ke schválení okupační správě. Takový model se může zdát jako „těsný“ a ve své podstatě založený na persekuci, zároveň však dovoloval oboustranně výhodný vztah, kdy na jedné straně umožňoval českým úředníkům prohlubovat sociální stát pro národní pospolitost, ale zároveň se tím předávalo německé správě užitečné know-how o řízení státních záležitostí na území jazykově a administrativně odlišném od říše, tím pádem o územím těžko kontrolovatelném. Viz Šustrová, *Zastřené počátky sociálního státu*.

před 1. světovou válkou. Síť těchto spolků zajišťující poradenskou, výchovnou, hmotnou pomoc a částečně i primární zdravotní péči se brzy po vzniku Československa značně rozrostla do mohutných rozměrů.⁴¹ Nutno podotknout, že OPM nebyly jedinými spolky, které vyvíjely aktivitu v této agendě. Ve sledovaném období fungovala v Čechách celá řada institucí spolupracujících na péči o mládež. V práci jsem se však rozhodl zaměřit právě na OPM a jim přidružené organizace, protože OPM vytvořily jádro pro budoucí centralizaci a etatizaci rozdrobené péče o mládež.

Nedílnou součástí OPM a vykonavatelů péče bylo i expertní zázemí. Experti se specializovali například na otázky tehdejší medicíny, populační vědy, sociologie a pedagogiky. Experti OPM (a na OPM navázaní) se v meziválečném období stali inspirátory mnoha právních norem, které upravovaly činnost jak OPM, tak i sociální politiky Československa jako celku. Velký nárůst vlivu zaznamenala expertní komunita během války, kdy návrhy nemusely procházet dlouhým procesem politického schvalování v parlamentu, ale mohly být poměrně rychle přijaty okupačními orgány, tedy pokud pro ně navrhovatel získal dostatečnou podporu a finanční zázemí. Je pak velmi zajímavé sledovat, že někteří „budovatelé národní péče o mládež“ přecházejí bez větších problémů do struktur poválečné třetí republiky a pokračují v práci na projektech započatých v době okupace.

Klienty péče o mládež byli děti, mladí lidé, matky, ale i rodina jako celek a modely soužití, které měly rodinu nahrazovat (například pěstounské kolonie).⁴² V kontextu biopolitiky však byla klientem celá populace českého národa. Mezi činovníky OPM, expertními kruhy i politickou reprezentací se totiž o populaci a národě mluvilo jako o entitách, o které je nutné se starat. Ovšemže mysleli na pomoc jednotlivým dětem, spolu s tím však přemýšleli i v kategoriích a významech, které jednotlivé děti jaksi přesahovaly. Předání bot z ošacovací sbírky a nabídka horké polévky benešovskému sirotkovi zkrátka nebyla jedinou rovínou, na které se péče o mládež promýšlela.

---

⁴¹ Podle pedagoga Cyrila Stejskala se například k roku 1935 staralo 6758 důvěrníků o 59 337 dětí. Musil, *Cyril Stejskal - život a dílo*. Str. 75.

⁴² Nutno dodat, že existovala ještě řada dalších kategorií navázaných na péči o mládež, které byly definovány nejrůznějšími legislativními normami. Šlo například o děti, které se dopustili trestných činů, děti opuštěné či děti *potulných cikánů*, děti opuštěné, *osiřelé* či *tělesně neb duševně vadné*. K legislativě spojené s péčí o mládež Viz Fiala, Růžek, a Straka, *Péče o mládež (Právní předpisy o její organizaci a úkolech)*.

1.3. Literatura a prameny

Hlavní pramennou základnou práce představují fondy Ministerstva ochrany práce a sociální péče, následně pak fond Zemského ústředí péče o mládež v Čechách uložené v Národním archivu v Praze a také fond Okresní péče o mládež v Benešově uložený v Státním oblastním archivu Benešov.

Fond MOPSP je značně rozsáhlý a pro účely práce byly využity hlavně jednotlivé směrnice a nařízení směřovaná na ZÚPM, které však nemohou nabídnout ucelenější obrázek o námi sledovaném tématu. Fond ZÚPM disponující zápisy z valných porad a předsednických schůzích je naprostým opakem. V zápisech můžeme najít záznamy diskuzí vrcholných představitelů ZÚPM a tím pádem lze sledovat, jak se jednotlivé politiky uvnitř soustavy péče o mládež vytvářely a jaké alternativy se popřípadě nabízely. Nezastupitelným pramenem jsou pak zprávy jednotlivých oddělení či odborů ZÚPM, které měli ředitelé odborů pronášet pravidelně a reflektovali v nich činnost nejen ústředí, ale i regionálních OPM či specializovaných institucí pod přímou správou ZÚPM. V těchto materiálech jsou rovněž obsaženy výroční zprávy o hospodaření a financování ZÚPM.

Fond Okresní péče o mládež měří 32, 5 m a pokrývá historii OPM v Benešově od založení v roce 1907 a rovněž i jeho přeměnu v samostatný odbor MNV Benešov. Jelikož OPM bylo po celém Československu několik desítek a většina z jejich archivů je zpracována a zpřístupněna, nabízí se otázka, proč právě OPM v Benešově. Kromě zcela praktického důvodu svou roli hraje i vývoj na Benešovsku během války. Ve 40. letech totiž velitelství SS rozhodlo o vybudování rozsáhlého výcvikového prostoru v bezprostřední blízkosti Benešova. Na záznamech z tohoto období lze názorně ilustrovat vztah německých okupačních a českých protektorátních úřadů s institucemi péče o mládež. Za tímto účelem byly rovněž využity i materiály z fondu OPM v Neveklově. Právě Neveklov byl kvůli zřízení výcvikového prostoru vystěhován a s ním i neveklovská OPM. Jako sekundární literaturu k dějinám cvičiště SS na Benešovsku využívám práci Tomáše Zouzala *Zabráno pro SS*, která nabízí základní přehled o vývoji v obsazeném území.⁴³

Prameny z těchto fondů jsou však problematické z toho důvodu, že ve své většině se jedná o produkci byrokratického aparátu, kterému nešlo o zachycení nějakých logických či

---

⁴³ Tomáš Zouzal, *Zabráno pro SS: zřízení výcvikového prostoru Böhmen v letech 2. světové války* (Praha: Naše vojsko, 2016).

vývojových celků. Proto jsem doplnil výklad o prameny z archivu Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, konkrétně o časopis „Sociální revue: Věstník Ministerstva sociální péče“.

Nelze také opomenout sekundární literaturu k dějinám péče o mládež. Na prvním místě zmíním práci americké historičky Tary Zahry *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*, která byla představena již v metodologickém úvodu.⁴⁴ Zahra se ve své práci věnuje oběma národním kontextům, jak českému, tak německému a zaměřuje se především na obraz nacionalistického „boje o duši dítěte“.

Důslednější rozbor sociálních politik ve sledovaném období představují až práce historičky Radky Šustrové a historiků Jakuba Rákosníka a Igora Tomeše, které se zabývají politikou rodiny, sociálního zabezpečení, ústavní péčí a vývojem mnoha dalších agend sociální politiky.⁴⁵ Jednou z nejdůležitějších prací vztahujících se k tématu sociální péče a sociálního státu v období druhé světové války je monografie Radky Šustrové *Zastřené počátky sociálního státu*, která je přiznaným zdrojem inspirace i pro tuto práci a zkoumání péče o mládež. Úvahy o proměnách českého nacionalismu a rovněž i využití foucaultíánské perspektivy jsou pro obě práce společné. Zkoumání péče o mládež si však klade výrazně menší cíle než rozsáhlá monografie Šustrové. Šustrová se pokouší o široké uchopení tématu a rovněž i o řadu sond ke konkrétním tématům. Zároveň svou práci zakončuje rokem 1945 a navrhuje řadu otázek souvisejících s poválečnou dobou. Na tyto otázky může zkoumání kontinuit a diskontinuit péče o mládež v rámci let 1938 a 1948 nabídnout alespoň částečné odpovědi. I přes rozsah a působivost argumentů předložených v práci Radky Šustrové tak zbývá ve výzkumu sociální politiky a počátků sociálního státu ve 30. a 40. letech minulého století stále mnoho bílých míst.

Ve 30. a 40. letech byla publikována řada prací, které se věnovaly demografickému vývoji a také problematice péče o mládež. V práci je využit spis ministra sociální péče meziválečného Československa Jaromíra Nečase *20 let sociální péče v Československé republice*, který popisuje vývoj několika odvětví sociální politiky v meziválečném Československu.⁴⁶ Dále pak shrnutí právních předpisů týkajících se péče o mládež z roku 1948 *Péče o mládež (Právní předpisy o její organizaci a úkolech)* či kniha dvou čelních představitelů ZÚPM v Čechách

---

⁴⁴ Zahra, *Kidnapped souls*.

⁴⁵ Jde o knihy: Rákosník a Šustrová, *Rodina v zájmu státu*; Rákosník a Tomeš, *Sociální stát v Československu*; Šustrová, *Zastřené počátky sociálního státu*.

⁴⁶ Nečas, *20 let sociální péče v Československé republice*.

předsedy Jiřího Trapla a ředitele Vladimíra Kratiny *Dobrovolná péče o mládež*.⁴⁷ Všechny tyto publikace lze považovat za vydané prameny, které je nutné podrobit jisté badatelské kritice. Představují totiž nejen faktickou podobu péče o mládež v tehdejší období, ale také prezentují (byť místy jen útržkovitě) představy o budoucnosti péče o mládež a jejich úkolech.

I přes rostoucí zájem o sociální politiku ve 30. a 40. letech lze považovat téma péče o mládež za dosud nevyčerpané. Jedním z důvodů je zřejmě rozsah fondů, které k tématu existují. Každá regionální OPM měla vlastní spisový archiv, který se ve většině případů dochoval a je základním způsobem zpracován. Významným zdrojem informací může být i tehdejší mohutná odborná produkce zabývající se otázkami populace a demografického vývoje. Nelze však přehlížet fakt, že výzkum sociální politiky ve 30. a 40. letech není považován za prioritu: historický obraz let 1939 až 1945 zkrátka stále určuje především výzkum politických dějin či dějin rezistence vůči okupaci či naopak kolaborace. Mám však za to, že takový obraz by bylo dobré doplnit i o některé motivy, které se objevují právě v péči o mládež: nejasná linie mezi kolaborací a záchranou národa, budování české národní pospolitosti, změna vztahu státu a občana, nárůst důvěry ve stát a jeho roli, dokončení proměny sebepojetí české společnosti jako jazykově a etnicky homogenního společenství. V těchto otázkách lze považovat za přelomovou práci Radky Šustrové *Zastřené počátky sociálního státu: nacionalismus a sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava*, která byla zmíněna výše. Komplexní pohled však může doplnit řada menších studií a absolventských prací, například diplomová práce o životě Vojty Beneše, meziválečného předsedy ZÚPM a osobnosti, která se těšila respektu a měla vliv na vedení péče o mládež i po roce 1938.⁴⁸ A rovněž lze zmínit i diplomovou práci Květy Fremrové *Pražská péče o sirotky a opuštěné děti v první polovině 20. století* či Kateřiny Kryštofové o *Ústavní péči o mládež v letech 1945-1948 na příkladu města Brna a jeho okolí*.⁴⁹

Pramenná základna i sekundární literatura této práce však vykazují řadu podstatných mezer. Nelze očekávat komplexní výklad historie péče o mládež v Českých zemích od práce, která nečerpá z materiálů německých úřadů péče o mládež a která (z kapacitních důvodů) dostatečně nepopisuje vývoj péče v pohraničních oblastech po jejich připojení k říši či na Slovensku. Práce

---

⁴⁷ Fiala, Růžek, a Straka, *Péče o mládež (Právní předpisy o její organizaci a úkolech)*; Jiří Trapl a Vladimír Kratina, *Dobrovolná péče o mládež* (Praha: Orbis, 1946).

⁴⁸ Kulhánková, Radka. *Vojta Beneš 1878-1951*. 2010. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Katedra pedagogiky. Vedoucí práce Váňová, Růžena.

⁴⁹ Fremrová, Květa. *Pražská ústavní péče o sirotky a opuštěné děti v první polovině 20. století*. 2012. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Čechurová, Jana. Kryštofová, Kateřina. *Ústavní péče o mládež v letech 1945-1948 na příkladu města Brna a jeho okolí*. Brno, 2019. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Dvořák, Tomáš.

rovněž postrádá hlubší výzkum archivu MOPSP, Svazu péče o mládež a ZÚPM na Moravě. O širším výzkumu regionálních OPM, který by jistě přinesl řadu důležitých vhladů do praxe péče o mládež ani nemluvě. Tato práce si však komplexní zpracování za cíl nestanovuje. Hodlá se věnovat jen nástinu hlavních tendencí, kontinuit a diskontinuit či předložení několika hypotéz, které, doufejme, může další zkoumání problematiky ověřit. Péče o mládež jako badatelské pole tak stále čeká na komplexní zpracování a příslušné zasazení do kontextu „velkých“ dějin.

2. Budování péče po „Mnichovu“

19. prosince 1938 se na pražském Žižkově uskutečnila schůze *presidiální rady ZÚPM*. Mezi zhruba dvacítkou přítomných nechyběli ředitelé pracovních oddělení ZÚPM, primáři několika pražských nemocnic, zástupci policie, krajského soudu, ministerstva sociální a zdravotní správy či zástupkyně Ústředí sociálního úřadu doktorka Milada Horáková. Byla to první schůze, kterou řídil nově zvolený předseda ZÚPM, profesor Jiří Trapl.⁵⁰ Trapl platil již od 20. let za jednoho z nejuznávanějších odborníků na gynekologii a na otázky spojené s populačním vývojem a demografií. V oblasti problematiky péče o mládež se pohyboval od roku 1914, tudíž zvolení předsedou bylo logickým vyústěním jeho dosavadní kariéry experta a organizátora.⁵¹ Svůj první předsednický projev zahájil takto: „*Děkuji vám všem za důvěru, která mi byla prokázána volbou za předsedu Zemského ústředí péče o mládež v Čechách. Jsem si dobře vědom, že úkol, který na sebe беру dnes, jest těžký. Rány, které rozrušily naši republiku a náš národ, zasáhly také naši organizaci péče o mládež. Nebudu vám vypočítávati ztráty, které jsme utrpěli. Než není dnes naším údělem naříkati nad utrpěnými ranami, musíme se vzchopiti a usilovnou a účelnou prací vybudovati organizaci péče o mládež lepší a dokonalejší než byla dosavadní.*“⁵²

„*Víme,*“ pokračoval Trapl, „*že u národa, který jest postižen újmou politickou i hospodářskou, zpravidla jeví se tato újma na jeho zdraví, zejména pak na kvalitě i kvantitě jeho dorostu. Populační vývoj ukazoval, jak vám zajisté známo, do roku 1937 linii sestupnou, leč v roce 1938 počalo se objevovati slibné zlepšení. Zlepšení toto jest bohužel krutou naší porážkou značně otrěseno. Proto úkoly, které nás očekávají, jsou dvojnásob významné pro život a zdraví národa. Záchranou mladých životů a zlepšením zdraví naší mládeže musíme hleděti napraviti ztráty utrpěné, musíme si tak připraviti lepší budoucnost.*“⁵³ Zastavení populačního poklesu, zajištění zdraví národa a jeho lepší budoucnost; to jsou cíle, které si ve svém projevu

---

⁵⁰ Profesor Jiří Trapl se narodil 10. 5. 1880 v Chrudimi a zemřel 17. 4. 1965 v Praze. V době jeho nástupu do funkce předsedy ZÚPM měl za sebou poměrně úspěšnou kariéru v expertním prostředí. Byl jmenován profesorem gynekologie na UK, působil jako přednosta gynekologického oddělení státní nemocnice na Královských Vinohradech a jako odborník na populační otázky se stal i členem Vojenského vědeckého ústavu. Vydal několik knih a byl profesně činný až do 60. let.

⁵¹ Matoušek, Miloslav. Galerie práce, Jiří Trapl. Deník Práce, 13. 12. 1947, 3(290), Str. 8. Dostupné také z: http://www.digitalniknihovna.cz/cuni_fsv/uuid/uuid:7fd2a407-7636-11e4-b57b-92f789bb8157. Viděno 1. 8. 2021.

⁵² Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 75. Sign. 838. Zápisy ze schůzí předsednictva ZÚPM, Prof. MUDr. Jiří Trapl na schůzi presidiální rady 19. prosince 1938.

⁵³ Tamtéž.

nový předseda vytyčil. Tyto cíle však nejsou ničím ojedinělým, nýbrž zapadají do širších politických a společenských narativů „obnovy“ a „budování“ pomnichovské republiky.

Jen o několik dní dříve, 13. prosince, přednesl v parlamentu nový ministerský předseda Rudolf Beran programové prohlášení své vlády. *„Služba státu a národu, to je ten nový duch, který musí proniknouti každým jednotlivcem do soukromého i veřejného života stejně jako vědomí, že před právem vůči státu stojí povinnost ke státu a že nad nárokem stojí oběť.“* Novým heslem je „odpolitizování“, ať už stranického systému, státní správy, hospodářství, tak i celé společnosti. Hlavní kategorií se nyní stává jednotný národ pojímaný jako etnické a jazykové společenství. V zájmu státu je tak i „zdraví národa“: *„Každý lidský život je pro nás zdrojem síly, která spolupůsobí při ochraně národní existence. Proto zdraví lidu musí být věnována zvýšená péče i v nejzapadlejší vesničce.“* Avšak *„...vedle zdraví každého občana jsou ovšem životním základem národa a státu zdravé rodiny, a to rodiny s četnými dětmi. Vláda učiní všechna potřebná opatření, aby byl podporován vznik a rozvoj početných rodin jak s hlediska sociálního, tak i s hlediska mravního. Zvláštní pozornost věnuje péči o zdraví dětí a o to, aby ženy věnovaly se svému nejvznešenějšímu a nejodpovědnějšímu úkolu být matkami a hospodyněmi.“*⁵⁴

Právě „zdraví dětí“ či „rozvoj početných rodin jak z hlediska sociálního, tak i s hlediska mravního“ je úkolem pro soustavu institucí pečující o dítě, tím pádem i Okresních péčí o mládež a jejich zemských ústředí. Když profesor Trapl přijal předsednický post, tak zřejmě ani netušil, že tento úkol ho bude provázet dalších deset let.

2.1. Záchrana národa

V noci z 29. na 30. září 1938 byla v Mnichově zástupci Británie, Francie, Itálie a Německa podepsána dohoda, podle které musí Československo podstoupit Německu velké části svého pohraničí. Důsledkem politického rozhodnutí na nejvyšší mezinárodní úrovni a následného vojenského obsazení pohraničí se daly tisíce lidí do pohybu. Podle velmi přibližných odhadů odešlo v této době z území budoucí Říšské župy Sudety (*Reichsgau*

---

⁵⁴ Programové prohlášení vlády z 13. 12. 1938. Dostupné z <https://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1938-1939-csr/rudolf-beran/ppv-1938-1939-beran.pdf>. Viděno 15. 5. 2021.

Sudetenland) až 170 000 lidí. K tomu je nutné připočíst i cca. 20 000 obyvatel Polskem obsazeného Těšínska.⁵⁵

Tak velký přesun obyvatelstva Československo do té doby nezažilo. Uprchlíci přicházeli celkově ve třech vlnách. První probíhala již na jaře 1938, kdy došlo k diplomatické krizi mezi Německem a Československem, načež prezident Beneš vyhlásil částečnou mobilizaci. Četné násilné incidenty v oblasti pohraničí, které měly často antisemitský podtext, přiměly mnoho lidí, převážně židovského původu a také velkou část německých antifasistů, k přesunu do vnitrozemí. Zbývající dvě vlny probíhaly bezprostředně před a po podepsání mnichovské dohody. Nejmasivnější z nich byla ta třetí, ve které z pohraničí odcházeli převážně Češi.⁵⁶ Mnoho uprchlíků se uchýlilo ke svým rodinám ve vnitrozemí, ale mnoho jich zůstávalo takřka bezprizorně v různých veřejných budovách, sokolovnách či školách po celých Čechách. Známé jsou například výjevy z pražského Wilsonova nádraží. Velké odhodlání k obraně republiky tak ze dne na den vystřídala nutnost postarat se o tisíce lidí v nouzi.

Státní správa i obecní samosprávy musely čelit výzvám, na které zřejmě nebyly připraveny.⁵⁷ Zpočátku se tak zavedl improvizovaný způsob péče o uprchlíky založený na spolupráci státních úřadů, především Ministerstva sociální péče a nejrůznějších dalších dobrovolných a dobročinných organizací. Například Červeného kříže, Sokola, Českého srdce či Masarykovy ligy proti tuberkulóze. Jednou z největších organizací zapojených do pomoci uprchlíkům byla také i soustava institucí péče o mládež. „*Ústředí péče o mládež pečovalo*

---

⁵⁵ Jakýkoliv konečný odhad je takřka nemožný. Otázce národnosti populace se věnoval ve své práci o přesunech obyvatelstva v pohraničí v roce 1938 a 1939 historik Jan Benda. Viz. Jan Benda, „Do vlasti z vlasti emigrují a zpátky zase... Migrace z okupovaného pohraničí ve druhé republice“ (Disertační práce, Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011). Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/102853/>. Viděno 1. 8. 2021. Str. 48-51. Další dílčí odhady o národnostní skladbě obyvatelstva můžeme opřít o výsledky sčítání lidu z roku 1930. Viz *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930*, 1934. vyd., Československá statistika; Řada VI, Sčítání lidu (Praha: Státní úřad statistický: V komisi knihkupectví Bursík a Kohout, br.). Str. 26-36. Přesto si však nikdy nebudeme jisti, kolik občanů české, resp. československé národnosti žilo před rokem 1938 v pohraničních oblastech. Otázkou rovněž je, nakolik je právě statistická kategorie „národnosti“ vypovídající vzhledem k časté národnostní nevyhraněnosti či obecné vágnosti těchto statistických pojmů.

⁵⁶ Jan Benda situuje první uprchlickou vlnu do období jarní diplomatické roztržky mezi ČSR a Německem a následné květnové mobilizace. V této první vlně migrovali do vnitrozemí hlavně zámožní Němci a židé kvůli stále četnějším antisemitským incidentům v pohraničí. Ve druhé vlně, která začíná už kolem 12. září, se skladba uprchlíků mění a převažují osoby české národnosti. Obě předchozí vlny pak na počet uprchlíků převyšuje vlna třetí po vyhlášení mnichovské dohody a obsazování pohraničí. Viz Jan Benda, *Do vlasti z vlasti emigrují a zpátky zase... Migrace z okupovaného pohraničí ve druhé republice* (Disertační práce, Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011). Str. 109-119. Jan Kuklík a Jan Gebhart mluví o počtu 120 000 lidí převážně české národnosti, kteří museli opustit pohraničí ještě před příchodem wermachtu. Marie Bláhová, Jan Kuklík, Jan Gebhart, et al., ed., *Velké dějiny země koruny české 15a. 1938-1945*. (Praha; Litomyšl: Paseka, 1999).

⁵⁷ „*Se spontánním pohybem obyvatelstva v takovém množství státní správa vůbec nepočítala*“ komentuje situaci například historik Jan Benda, který ve své diplomové práci široce popisuje reakci státních představitelů, ale i dobrovolných spolků na problém uprchlické vlny z pohraničí. Jan Benda, *Do vlasti z vlasti emigrují a zpátky zase... Migrace z okupovaného pohraničí ve druhé republice* (Disertační práce, Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011). Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/102853/>. Viděno 1. 8. 2021.

o mládež, ženy těhotné a kojící matky, staralo se o společné stravování, přidělovalo děti do rodin, dozíralo na děti v rodinách a táborech, pečovalo o učně a studenty, umísťovalo nemocné a úchylné děti,“ charakterizuje činnost péče o mládež Jan Benda.⁵⁸

Okresní péče o mládež i zemská ústředí zkrátka disponovaly kapacitami, které byly nezbytné pro zvládnutí tak náročné humanitární akce. Díky síti místních důvěrníků péče o mládež znali představitelé okresních péčí poměry nejen v jednotlivých regionech, městech a vesnicích, ale rovněž i v konkrétních rodinách. Důvěrníci například věděli o alkoholismu a domácím násilí, posuzovali, zda rodiče zvládají výchovu svých dětí nebo jestli nějakému hospodáři chybí „pracovní síla“ na statku. Tyto informace se pak využívaly v pomocných výborech pro uprchlíky, které byly v každém soudním okresu zřízeny a jejichž častými členy a jednatelem byli právě představitelé okresních péčí o mládež.⁵⁹ Ve výroční zprávě k roku 1938 se pak uvádí počet cca. 7300 důvěrníků po celých Čechách a dále také číslo 86 000 členů jednotlivých okresních péčí.⁶⁰ Tyto kapacity tedy byly využity ke zvládnutí uprchlické krize.

Přesnější obrázek o aktivitách ZÚPM a OPM v oblasti péče o uprchlíky může nabídnout bilance ředitele organizačního odboru ZÚPM Knížka, který shrnuje odvedenou práci takto: *„OPM vedly evidenci uprchlíků, zřídily pro ně kuchyně ze stravovacích stanic, prováděly sbírky naturálií, šatstva, opatřovaly byty, práci, podporovaly děti i dospělé, vybíraly do ozdravoven, hledaly učňovská místa pro dorostence a hostitelské rodiny pro děti, o něž nemohlo býti postaráno u vlastních rodičů neb příbuzných. Ze zaslaných výkazů od Okresních péčí o mládež je patrné, že Okresní péče se postaraly o 17 300 dětí uprchlíků.*“⁶¹ K samotnému číslu 17 300 dětí, které nějakým způsobem obdržely podporu OPM, musíme dodat, že Ústav pro péči o uprchlíky nahlásil ministerstvu sociální péče 21 188 dětí, kterým byl přiznán nárok na finanční podporu.⁶² Můžeme tak tvrdit, že péče o mládež se staraly o většinu dětí z těch, které opouštěly pohraniční oblasti republiky.

---

⁵⁸ Jan Benda. *Do vlasti z vlasti emigrují a zpátky zase...* Migrace z okupovaného pohraničí ve druhé republice (Disertační práce, Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011). Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/102853/>. Viděno 1. 8. 2021.

⁵⁹ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 75. Sign. 838. Zápisy ze schůzí předsednictva ZÚPM.

⁶⁰ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 66. Sign. 212. Zápisy ze schůze valných hromad z roku 1938.

⁶¹ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 75. Sign. 838. Zápisy ze schůzí předsednictva ZÚPM. Zápis ze schůze presidiální rady ZÚPM z 24. května 1939.

⁶² Archiv Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí. Sociální revue: věstník ministerstva sociální péče. Praha, 1938. *Ústav pro péči o uprchlíky*, Jaroslav Šíma. Str. 503.

Velmi zajímavá je pak otázka financování této péče. Již v září a říjnu obdržely instituce pomáhající uprchlíkům slib od vlády, že jim budou jejich aktivity propláceny skrze státní subvence. Finance však bylo nutné najít ihned, tudíž se celý podzim pořádaly nejrůznější peněžní sbírky, ale i sbírky šatstva a věcí osobní potřeby na pomoc uprchlíkům.⁶³ Jedním z největších darů, který byl pro činnost péče o mládež velmi důležitý, byly prostředky z fondu londýnského starosty, které se přerozdělovaly na nejrůznější aktivity spojené s pomocí uprchlíkům. Na začátku února se sešli zástupci ZÚPM předseda Trapl a ředitel jeho kanceláře Vladimír Kratina se zástupci fondu londýnského starosty v Čechách Ronaldem Macleayem a po představení činnosti svých úřadů obdržely dva šeky na 2 600 000 korun. Taková částka ale působí značně abstraktně. Pro lepší představu můžeme zmínit, že ZÚPM obdrželo další subvenci skrze fond londýnského starosty od britské organizace *Save the Children Fund* ve výši 514 000 korun, což stačilo na vydržování 100 míst pro děti uprchlíků v Dětském domově Krnsko po dobu jednoho roku.⁶⁴ Do akcí financovaných fondem londýnského starosty však bylo celkově zapojeno mnohem více dětí a šlo o podnik organizovaný převážně na bázi Ministerstva práce a sociální péče. V tomto případě šlo o téměř 3 200 dětí, které byly vybrány okresními pečemi a následně absolvovaly pobyt v ozdravovnách.⁶⁵

V průběhu podzimu roku 1938 dochází k postupné centralizaci snah na pomoc uprchlíkům z pohraničí pod hlavičkou Ústavu péče o uprchlíky. První náznaky můžeme sledovat už v ministerské komisi, která pracovala pod ministerstvem sociální péče, ale ústav samotný začal fungovat až v prosinci 1938, když vystřídala druhou vládu generála Syrového vláda Rudolfa Berana. Centralizační snahy a s nimi spojená dílčí kritizující dobrovolnost a roztržičnost péče se stanou charakteristickými nejen pro činnost Beranovy vlády, ale pro celé následující období až do samotného postátnění péče v roce 1947. Vystihuje to následný komentář sekretáře ústavu Jaroslava Šímy: „*Támhle dostane zbědovaný hraničář pětikorunu, jinde jinému dají padesát. Tamhle zase vyvařují polévku nebo trochu kávy. Tamhle sbírají staré šaty, tam zas několik dobrých žen plete svetry a jinde dají běženci hračku pro dítě. Nejméně je postaráno o bydlení – to zpravidla odnesou nějakí příbuzní, kteří si rodiny rozeberou.*“⁶⁶ Ve snaze napravit tyto údajně neutěšené poměry tak obdržel ústav značné pravomoci a mohl široce

---

⁶³ Například plakát OPM v Třebíči vyzýval 13. listopadu 1938 k tomu, aby „*podle svých možností*“ darovali „*šatstvo, prádlo, obuv, potraviny, peněžité příspěvky...*“ Dostupné z: <http://www.vhu.cz/exhibit/vyhlaska-o-sbirce-ve-prospech-uprchliku-1938/>. Viděno 22. 5. 2021.

⁶⁴ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 75. Sign. 838. Zápisy ze schůzí předsednictva ZÚPM z roku 1939. Sdělení předsedy Trapla pro presidiální radu ZÚPM ze dne 7. března 1939. Str. 2.

⁶⁵ Benda, *Do vlasti z vlasti emigrují a zpátky zase... Migrace z okupovaného pohraničí ve druhé republice*. Str. 305.

⁶⁶ Benda. Str. 187-188.

zasahovat do fungování jiných institucí, které byly na poli péče o uprchlíky aktivní. Tím, jak se zřizovaly místní pobočky Ústavu pro péči o uprchlíky, tak slábla i role pomocných komisí, ve kterých byli přítomni i zástupci okresních péčí o mládež. Agenda péče o uprchlíky tak přechází z velké části na specializovaný ústav a jemu podřízené struktury, přičemž se okresní péče o mládež i zemská ústředí z této problematiky stahují a v uprchlické agendě řeší spíše oblasti, které jsou jim bezprostředně zákonně nařízené.⁶⁷

Úloha péčí o mládež byla ve zvládnání uprchlické vlny a jejich následků klíčová. Členové péče o mládež se podíleli na pomoci uprchlíkům v prvních dnech po jejich příchodu z pohraničí a snažili se organizovat i dlouhodobější pomoc. Už toto může být považováno za jistý úspěch. Z projevů vrcholných představitelů zemských ústředí a celorepublikového Svazu péče o mládež vyplývá, že tu byl ještě jeden důvod ke spokojenosti s vykonanou prací. Široké zapojení institucí péče o mládež do zvládnání uprchlické vlny dalo zástupcům ZÚPM jistý kredit, který následně využili v jednáních s Beranovou vládou. 16. prosince 1938 tak vláda přijme zákonné nařízení o hromadném poručnictví, které ruší starou legislativu ještě z doby Rakouska-Uherska a za jediného vykonavatele hromadného poručnictví jmenuje právě instituce péče o mládež. Toto rozhodnutí můžeme vnímat jako další krok k širší charakterové změně péče o mládež; z dobrovolně-humanitárních spolků se ZÚPM a jeho okresní pobočky stávají čím dál tím více etatizovanou strukturou fungující na základě zákonných a vládních předpisů.⁶⁸

Svébytným problémem pak byla otázka likvidace těch okresních péčí o mládež, které se nacházely na území obsazeném Německem. Předseda Trapl se mnohokrát zmiňuje o těžkostech spojených právě s tímto problémem a dodává, že spolu s péčí o uprchlíky vytěžovala tato agenda většinu organizačních kapacit ústředí. Proto i Český zemský úřad v prosinci roku 1940 zaslal ZÚPM výtku s tím, že ústředí nedodržuje vládní nařízení č. 29 z roku 1930, podle kterého má ZÚPM povinnost kontrolovat aktivity okresních péčí.⁶⁹

---

⁶⁷ O děti přistěhovalců se však různé orgány OPM a hlavně centrální ústavy ZÚPM staraly ještě v roce 1940. Péče o mládež si tak ponechávala významnou roli v mírnění následků spojených s náročným přesunem obyvatelstva a následnou integrací uprchlíků. Uveďme jen několik příkladů: z fondů ZÚPM bylo několika stovkám studentů převážně učňovských oborů hrazeno stipendium až do doby jejich dostudování, v létě roku 1940 byly desítky dětí rozmístěny v ozdravovnách a dětských domovech ZÚPM a například mladistvým uprchlíkům byly poskytovány rady ohledně volby povolání. Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 66. Sign. 212. Zápisy ze schůze valných hromad z roku 1941.

⁶⁸ Na tuto skutečnost upozorňuje na několika místech předseda Jiří Trapl, když mluví o výsledcích a dopadech zapojení OPM a ZÚPM do aktivit kolem pomoci uprchlíkům. Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 75. Sign. 838. Zápisy ze schůzí předsednictva ZÚPM. Protokol o schůzi presidiální rady ZÚPM 24. ledna 1939. Dále pak také: Vládní nařízení č. 334 Sb. ze dne 16. prosince 1938 o hromadném poručnictví. Dostupné z: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1938/112-1938.pdf>. Viděno 23. 5. 2021.

⁶⁹ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 40. Sign. 222. Vykonávání dozoru na děti v cizí péči a děti nemanželské podle vlád. nař. 29/30 Sb.

Orgánová kontrola pak skutečně vyjádřila názor, že provádění širších prohlídek skutečně nebylo v náročné době bezprostředně po mnichovu dost dobře možné. Podle všeho tak likvidace okresních péčí opravdu vyžadovala značnou pozornost. Podstoupeno Německu bylo totiž kolem 100 soudních okresů a v každém z nich před rokem 1938 fungovaly okresní péče, ať české, tak německé. Z celkového počtu všech úřadoven okresní péče o mládež to představuje celou jednu čtvrtinu.⁷⁰ V projevu na zasedání presidiální rady 25. října 1938 zmiňuje místopředseda ZÚPM Josef Groh, že ústředí přišlo o 70 okresních péčí a o ústavy v Harrachově a Mariánských Lázních, odkud museli pracovníci péče o mládež evakuovat i zde pobývající děti.⁷¹ Pomnichovská změna hranic tak představovala v mnoha ohledech náročnou zatěžkávací zkoušku pro instituce pečující o mládež.

Komunikace českého ústředí se zemskou správou však ukazuje na to, v jakém vztahu vlastně byly centrální státní instituce na jedné straně (ministerstvo sociální péče) a polostátní instituce péče o mládež na straně druhé. Stát, či přesněji v této době Beranova vláda, vytvářel zákonný rámec, v němž se různé dobrovolné organizace pohybovaly a vykonávaly činnosti, které na ně delegoval stát. V tomto případě šlo o kontroly, které mělo zemské ústředí provádět nad níže postavenými okresními péčemi. V následujících měsících a letech můžeme pozorovat, že tento trend utužování vztahů mezi ministerstvem, ZÚPM a následně OPM sílí. Přesto můžeme tvrdit, že v období druhé republiky a protektorátu si držela síť institucí péče o mládež jednoznačné povědomí o své samostatnosti, které se opíralo jednak o sílu expertního diskursu (členové ZÚPM byli často experti z řad vysokoškolských pedagogů či specializovaných lékařských a výzkumných ústavů a často vystupovali z pozice vědeckých, nikoliv státních pracovníků), o étos dobrovolnosti, ale také o mohutné příjmy z dobročinných sbírek, které pravidelně převyšovaly příjmy ze státních subvencí a které můžeme spojovat s kontextem doby a narativem o „záchraně národa“.

Uprchlíká krize na začátku existence tzv. druhé česko-slovenské republiky výrazně přispěla ke změnám v charakteru péče směrem k důslednější centralizaci a orientaci na efektivní pomoc národnímu společenství. Nutnost účinné a rychlé pomoci uprchlíkům však nedokáže zcela vysvětlit tyto etatizační a centralizační snahy. Uprchlíká krize totiž byla součástí širšího vývoje v pomnichovské republice, který můžeme s historičkou Radkou Šustrovou nazvat „podzimní revolucí“.

---

⁷⁰ Nečas, *20 let sociální péče v Československé republice*. Str. 86

⁷¹ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 75. Sign. 838. Zápis o poradě presidiální rady z 25. října 1938.

Jak naznačuje jedno z častých politických hesel té doby; pomnichovská republika neměla být jen „malá“ v důsledku odstoupení pohraničí, měla být také „naše“. Došlo tak k zásadnímu vymezení vůči poměrům v meziválečné republice a dá se s historičkou Radkou Šustrovou tím pádem i tvrdit, že se jednalo „*nejen o změnu systému, ale do značné míry o posun v myšlení politických elit i obyvatelstva.*“ Příchod uprchlíků z pohraničí tuto změnu podstatným způsobem urychlil a přispěl k prosazení narativu o „ohrožení národní existence“. Výsledkem byla redefinice oficiálního pojetí národa, které se zakládalo v tzv. čechoslovákismus a které mělo nabízet inkluzivnější model národa a národního soužití. Po září 1938 však můžeme sledovat jednoznačné oddělení národních společenství uvnitř zbytkové republiky, přičemž se „*sdíleným principem stala ‚národní jednota‘ a výzva k přestavbě státu a společnosti s ohledem na politický vývoj v Evropě.*“⁷² Tento vývoj významně ovlivnil i péči o mládež.

2.2. Péče o mládež v období „podzimní revoluce“

Péče o mládež tak vstoupila do druhé republiky ve velmi zajímavém postavení. Náročné úkoly podzimních měsíců roku 1938 orientovaly péči o mládež čím dál tím více na české děti a skrze ně i na ryze české „národní společenství“. Nemůžeme však mluvit o nějakém zásadním zlomu. Spíše se jednalo o pozvolné upozadění některých, inkluzivních přístupů a zvýraznění již existující segregované péče orientované podle národnostního klíče.⁷³ Pro tuto pozvolnou změnu uvnitř péče o mládež může být vypovídající výměna na vedoucích pozicích uvnitř ZÚPM a následné přihlášení nového ústředí k politice Beranovy vlády.

V roce 1934 se stal předsedou ZÚPM v Čechách dlouholetý senátor Vojta Beneš, bratr druhého československého prezidenta. V době Benešova předsednictví došlo k dvěma podstatným krokům. Do ZÚPM se připojila organizace Československé ochrany matek a dětí, která provozovala od vzniku republiky poradny pro matky a těhotné ženy. Druhým významným počinem Vojty Beneše bylo založení poraden pro volbu povolání, které měl na starost pedagog

---

⁷² Šustrová, *Zastřené počátky sociálního státu*. Str. 69-87.

⁷³ V meziválečném Československu nebylo nacionálně-jazykové dělení tak zřejmé jako v druhé republice a v dobách následujících. Lze rozeznávat významné snahy o spolupráci napříč jednotlivými společenstvími a rovněž i expertní diskurz se často zaměřoval na celek státní populace, nikoliv jen na její etnický českou část. Přehlížet nemůžeme ani to, že dlouholetým ministrem sociální péče v předmnichovské republice za německé sociální demokracie Ludwig Czech. Přesto byly již v této době péče o mládež v Čechách rozděleny na české a německé podle jazykového klíče. Lze tak rozpoznat poměrně jednoznačné strukturální vymezení podle národnostního klíče, které je přítomné již v meziválečném období a naplno se artikuluje v pomnichovském období. Americká historička Tara Zahra pak na základě tohoto črtá linii „národnostního boje o dítě“, která prostupuje existenci spolků pečujících o mládež již od jejich vzniku a naplno se vyjevuje v prostředí druhé republiky a protektorátu. Viz. Zahra, *Kidnapped souls*.

a psycholog Cyril Stejskal. Síť poraden měla pomáhat žákům a studentům s volbou povolání a směřovat jejich další profesní a životní dráhu. Barvitější představu o činnosti Vojty Beneše v péči o mládež si můžeme udělat na základě jeho vlastních slov: „*Okresní péče o mládež – takový všední a nezajímavý titul. A přece jak hluboký, jak bolestný nebo zase radostný. Je za ním obsah! Jaká hluboká sociální propast se za ním otvírá a kolik lásky, obětavosti, kolik skutečného vlastenectví lze najít za tím šedivým názvem! Není snad větší národní ctnosti nad tu, která národu zachraňuje dítě. To je ten překrásný, těžký však úkol Okresní péče o mládež...*“⁷⁴ Beneš tedy viděl péči o děti v rámci ZÚPM jako dobrovolnou a vlasteneckou povinnost.

Tento národně-dobrovolnický charakter pak můžeme pozorovat i ve dvou memorandech ZÚPM, které byly určeny Českému zemskému zastupitelství. V prvním memorandu se popisuje nedostatečná péče o děti „úchylné“. Ve druhém zase apeluje předsednictvo ZÚPM na zemskou vládu, aby podporovala péči o děti „normální“ umístěné například v pěstounské péči a dětských domovech. V obou memorandech je však jasně patrné dělení na „veřejnou“, respektive státní péči a na dobrovolnou péči soukromou, jejímž představitelem je právě ZÚPM. ZÚPM má hrát jakéhosi prostředníka mezi veřejnou péčí vykonávanou prostřednictvím speciálních ústavů pod přímou správou ministerstva sociální péče na jedné straně a na druhé straně s dobrovolnými spolky péče o mládež, například OPM. Beneš toto rozdělení kvituje a uvádí, že právě díky dobrovolnosti „*byla péče o dítě postavena v druhé polovině minulého století na soustavnou vědeckou basí, kterou poskytly pedagogické reformy studiu dětské psychologie a výzkumy o racionální péči o děti.*“⁷⁵

Benešova představa péče o mládež tak stojí na finanční podpoře státu směrem k dobrovolným spolkům péče o mládež, které se zaštiťují „vědeckou basí“ a nadšením vyplývajícím z výkonu „vlastenecké záchrany dítěte“. Již ale ve výše zmíněných dvou memorandech můžeme nalézt zárodky argumentace, která povede k překonání tohoto pojetí. Beneš totiž kromě štědrých subvencí pro nejrůznější projekty ZÚPM požaduje i vytvoření

---

⁷⁴ BENEŠ, V. V dětech je národ věčný - O nejkrásnějším vlastenectví, svazek I. Praha: Knihnice Zemského ústředí péče o mládež v Čechách, 1938, str. 5. Citováno z: Radka Kulhánková, „Vojta Beneš 1878-1951“ (Diplomová práce, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Katedra pedagogiky). Str. 91.

⁷⁵ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 66. Sign. 212. Zápisy ze schůze valných hromad z roku 1938. Memorandum ve věci: Péče o děti normální – pěstounské a dětské domovy v Čechách. 13. 5.1938. Memorandum ve věci: Zúčelnění péče o úchylnou mládež. 12. 2. 1938.

jakéhosi „jednotného pracovního plánu“, který by umožnil spolupráci všech spolků, korporací a orgánů pečující o děti a mládež.⁷⁶

V půlce srpna 1938 Vojta Beneš odlétá do USA, kde se má zasadit o sjednocení zdejších krajanských spolků a také podniknout cestu po USA u příležitosti 20 let od vzniku Československa. Ke své práci v ZÚPM se již nevrátí. Události konce léta a podzimu 1938 ho donutí prodloužit svou cestu o několik let. Vojta Beneš se ještě v prosinci téhož roku nakrátko vrací do Československa, odkud však záhy utíká do amerického exilu. S odchodem Vojty Beneše se změny i poměry v ZÚPM; Benešem jmenovaný prozatímní předseda Josef Groh je 4. prosince 1938 volbou nahrazen a do funkce předsedy přichází profesor Jiří Trapl.⁷⁷

Samotné zvolení Trapla na funkci předsedy a s tím spojené změny v širším vedení ZÚPM nebudou znamenat zásadnější změnu. Základní cíl zůstává stejný. Podobně jako za časů senátora Beneše jde i Traplovi o zdraví národa: „*Uvažuje se dnes mnoho o vytčení politických cílů, ke kterým má náš národ po utrpených ztrátách směřovat. Nejvyšším cílem veškeré naší politiky musí být udržení zdravého života národního, udržení a rozmnožení živé síly jeho. Proto péče o mládež a budoucnost národa jest politikou nejvýznamnější.*“⁷⁸ Fatálně se ale změnil kontext, ve kterém jsou tato stanoviska pronášena. Ministrem sociální péče už není Ludvík Czech, ale Vladimír Klumpar a předsedou vlády nebyl generál Jan Syrový, ale Rudolf Beran. Česká politika si prošla několika náročnými měsíci, které lze souhrnně označit pojmem podzimní revoluce. Na podzim 1938 totiž došlo k popření několika základních principů zakotvených i v ústavní listině z roku 1920 a které zakládaly liberálně-demokratický řád v předmnichovské republice. Stranický systém se omezil pouze na dvě povolené strany a přijetím zmocňovacího zákona Beranovou vládou se snížil vliv parlamentu na minimum. Parlament nebude po dalších šest let zasedat a znovu se sejde až po válce. Podobně tomu je i ve spolkovém i veřejném životě a omezena je rovněž svoboda slova. Z podzimních měsíců tak

---

⁷⁶ Tento apel se nese plně v kontextu Benešových dřívějších snah i snah jeho spolupracovníků v předsednictvu. Zejména pak ve spojitosti s úspěchem, kterým bylo sloučení Československé ochrany matek a dětí se ZÚPM. Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 66. Sign. 212. Zápis z schůze valných hromad z roku 1938. Memorandum ve věci: Péče o děti normální – pěstounské a dětské domovy v Čechách. 13. 5.1938. Memorandum ve věci: Zúčelnění péče o úchylnou mládež. 12. 2. 1938

⁷⁷ Beneš dobře chápe poměry v ZÚPM. V denním tisku jsou publikovány články obviňujícího z korupce a OPM je dokonce rozeslán anonymní list s upozorněním, že Beneš byl „diktátor“ v pozici předsedy ZÚPM a že se nezasadil o zlepšení poměrů uvnitř péče o mládež. Beneš sám tak v listě předsednictvu, ve kterém se vzdává předsednické funkce, zmiňuje, že by bylo na škodu, kdyby se do předsednické funkce vrátil někdo, kdo „nese jméno Beneš.“ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 75. Sign. 838. Zápis z schůzi předsednictva ZÚPM. Zápis o poradě presidiální rady konané 29. listopadu 1938.

⁷⁸ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 75. Sign. 838. Zápis z schůzi předsednictva ZÚPM z roku 1938. Prof. MUDr. Jiří Trapl na schůzi presidiální rady 19. prosince 1938.

Česko-Slovenská republika vychází jako autoritářský stát legitimizující se narativem ochrany národa v těžkých časech krize.⁷⁹

Tento narativ se hluboce propíše i do poměrů uvnitř péče o mládež. Již před válkou docházelo převážně ze strany expertů na demografický vývoj k apelům na posílení porodnosti a omezení kojenecké úmrtnosti za účelem posílení „zdraví národa“. Těmto expertním přístupům otevřelo pomnichovské období nové možnosti. Jakub Rákosník a Radka Šustrová ve své knize *Rodina v zájmu státu* komentují změny v druhé republice následovně: „*Mnichovská krize a druhá republika ještě umocnily zájem českého národa o sebe sama a kvalitativní stránku populačního vývoje.*“ A pokračují: „*Rámeč úvah tvořila nacionálně socialistická představa o rasovém společenství, kterou vymezoval expertní diskurs, a v praxi prosazovala státní politika.*“⁸⁰ Vývoj v péči o mládež tyto teze potvrzuje. ZÚPM a jemu podřízené instituce nadále vykonávaly ochranu matek, péči o potřebné děti, pomoc mladistvým a všestranně se staraly o veřejné zdraví. Tyto aktivity však byly viděny prizmatem pomoci etnickému společenství a expertní kruhy dodávaly tomuto snažení punc vědeckosti. Nacionální autoritářství svým odbouráním legislativně pomalé demokratické procedury umožnilo představitelům péče o mládež a jejím expertům přímo, v dvoustranných jednáních, ovlivňovat rozhodnutí vlády, potažmo i státní politiku v této agendě.⁸¹

Pro péči o mládež se tak otvírá kvalitativně nová situace. V období druhé republiky a následně i v prvních letech po nacistické okupaci v březnu 1939 je ZÚPM umožněno inkorporovat další a další instituce. Mění se tím i charakter a postavení ZÚPM. Z poměrně úzké spolkové organizace, která spravovala spíše síť konkrétních spolků, domovů a ústavů péče o mládež, se ze ZÚPM stane zastřešující organizace pro celek sociální politiky. V protektorátu se tato tendence ještě více posílí a rozvine. Výstižně pak dění let 1938 a 1939 shrnuje předseda Jiří Trapl na výročním zasedání valné hromady ZÚPM: „*Když nás před rokem po převratných událostech tísnila nejistota, tanulo nám na mysli, zda udržím po léta pracně a s láskou budovanou svou organizaci dobrovolné péče o mládež. Bylo nám brániti se malodušnosti, která*

---

⁷⁹Viz Marie Bláhová, Jan Kuklík, Jan Gebhart, et al., ed., *Velké dějiny zemí koruny české 15a. 1938-1945.* (Praha ; Litomyšl: Paseka, 1999). Str. 69-88.

⁸⁰ V těchto úvahách se Jakub Rákosník a Radka Šustrová opřeli o vyjádření českého lékaře Bohumila Sekly, který se často vyjadřoval k demografickým otázkám populačního vývoje v Československu. Viz Rákosník a Šustrová, *Rodina v zájmu státu.* Str. 138.

⁸¹ Poprvé se delegace předsednictva ZÚPM pod vedením Jiřího Trapla a za účasti ředitele Josefa Groha a doktorky Milady Horákové sešla s předsedou vlády Rudolfem Beranem 3. února roku 1939 a Beran jim vyjádřil plnou podporu ve snahách o centralizaci péče pod hlavičku právě ZÚPM a na něj napojených organizací. Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 75. Sign. 838. Zápis z schůzi předsednictva ZÚPM z roku 1939. Sdělení předsedovo pro presidiální radu ZÚPM dne 7. března 1939. Str. 1.

při první překážce skládá ruce v klín, bylo nám ale též čeliti novým proudům v péči o mládež, o nichž nebylo hned jasno, dovedou-li budovat. Jsme rádi, že jsme překonali tuto dobu a že si můžeme dnes s důvěrou říci, že vyšla dobrovolná péče o dítě z těžké zkoušky jen posílena. Sloužíme české mládeži usilovněji než dříve, jak toho mimořádná doba žádá, a jsme jednotní v pevné vůli sloužiti našim dětem dál, jak nám velí svědomí a povinnost.“⁸²

---

⁸² Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 66. Sign. 212. Zápisy z valných hromad z roku 1940. Stručný nástin činnosti ZÚPM v Čechách v roce 1939. Str. 1.

3. Péče o mládež v protektorátu

Zlomové události března roku 1939 neznamenal pro péči o mládež výraznější změnu. Vedení ZÚPM zůstává nadále ve stejném složení a činnost péči není úřady nijak zásadně omezena. Naopak dochází k posílení těch tendencí, které se staly pro péči charakteristické v několika předcházejících měsících. Nejvýraznější posun přijde v otázce sjednocování a prohlubování péče, kdy se i nadále zlepšuje vybavenost a akceschopnost pečovatelských institucí (což si ukážeme v regionálním kontextu na příkladu Benešovské OPM). Při OPM se zakládají místní péče, rodičovská sdružení či mládežnické odbory. Staví se několik nových dětských domovů, rozšiřují se programy dětských preventivních prohlídek. Stranou nesmí zůstat ani kontext, ve kterém se sjednocení péče odehrává. Dojde k němu v souvislosti se začleněním celé soustavy péče do struktury Národního souručenství. ZÚPM to významnějším způsobem neomezí a naopak to předsedu Traplovi ulehčí jednání o začlenění dalších organizací pod jeho pravomoc. Přesto se jednalo o relativně direktivní přeskupení organizační hierarchie a podřízení se stranické organizaci reprezentující „národní pospolitost“. Představitelé péče to však chápali jako logický krok vedoucí k „účinné péči o české dítě“ a s Národním souručenstvím a jeho poradními orgány čile spolupracovali.

To všechno se děje v časech „ohrožení národní existence“ a představitelé péče jsou si toho vědomi. Tématem je neustálé hledání hmotných i finančních zdrojů, ale i nutnost hlásit všechny schůze a obsahy přednášek či řečí na policejní ředitelství a jiné kontrolní úřady. Sami se však nacházejí ve složité pozici. Musejí spolupracovat s protektorátními i okupačními orgány a po celou dobu války si drží étos „pomoci českému dítěti“, který často vede k minimálně vstřícné politice vůči okupační správě, ale v jistém smyslu umožňuje představitelům péče sebe sama vnímat jako obránce zájmů českého národa. V následující kapitole se pokusím tuto komplikovanou, ale pro dějiny protektorátního období českých dějin velmi příznačnou situaci popsat.

3.1. Sjednocování péče

Charakteristickým rysem organizačních změn po celé období protektorátu bylo sjednocování péče. Sjednocování se neslo v podobném duchu jako omezení stranického systému po podepsání mnichovské dohody, kdy vznikla Strana národní jednoty a posléze i Národní strana práce. Politické strany měly být napříště nejen politické, ale i kulturní, sociální a široce řečeno společenské instituce, které měly plnit úkoly daleko přesahující portfolio

činností předmnichovských politických stran. Například sociální odbor Strany národní jednoty neměl ovlivňovat konkrétní výkon sociálních agend skrze příslušné orgány parlamentu, ale měl sám organizovat výkon těchto politik a vyjednávat s příslušnými organizacemi. Vše vyvrcholilo po 16. březnu 1939, kdy se pod záštitou prezidenta Háchy utvořila jednotná strana Národní souručenství. Je pak více než příznačné, že původně se tato sjednocená organizace měla jmenovat Národní a sociální pospolitost.⁸³

Prostředníkem mezi vládní politickou úrovní a ZÚPM se stal již od prosince 1938 tzv. Základ národní pomoci. Základ národní pomoci byl těsně spojen se Stranou národní jednoty a měl pod sebou soustředit veškeré organizace sociální péče v republice. Jedním z jeho úkolů bylo rovněž pořádání sbírek a přerozdělování finančních prostředků mezi jednotlivé sociální agendy.⁸⁴ Na Základ národní pomoci navážou i další organizace (Národní pomoc, Národní ústředí sociální a zdravotní péče či Sociální pomoc), které byly zakládány s vidinou účinnější reorganizace a sjednocení péče. Často si však tyto organizace různě „konkurovaly“, například ve sbírkové činnosti a místo skutečného sjednocení se prováděl spíše organizační dohled na financování a činnost spolků.⁸⁵ Komunikace mezi jednotlivými organizacemi i organizačními patry tak často připomíná jakýsi souboj o pozice, pravomoci či peněžní dotace než hierarchické řízení jakési polostátní struktury. Samotné ZÚPM sice vysílalo své zástupce do všech těchto zastřešujících organizací a představitelé péče o mládež zřizování takových organizací v podstatě vždy kvitovali, ale ke skutečnému sjednocení péče mezi lety 1939 a 1945 nedošlo.

Významný posun však nastal v ZÚPM samotném. Ještě před březnem 1939 si představitelé ZÚPM vydobydou v rámci Základu národní pomoci poměrně privilegovanou pozici v agendě péče o děti, mladistvé a matky. Díky této pozici se ZÚPM postupně podaří do svých řad začlenit všechny významné organizace, které mají něco společného s péčí o mládež. Jde o spolek Československé ochrany matek a dětí, Prázdninovou péči, Masarykovu ligu proti tuberkulóze a několik dalších organizací. Ze ZÚPM se tak postupně stává relativně mohutná organizace

---

⁸³ Marie Bláhová, Jan Kuklík, Jan Gebhart, et al., ed., *Velké dějiny země koruny české 15a. 1938-1945* (Praha ; Litomyšl: Paseka, 1999). Str. 207-208.

⁸⁴ Šustrová, *Zastřené počátky sociálního státu*. Str. 189.

⁸⁵ Základ národní pomoci, Národní pomoc i Sociální pomoc byly spojovány hlavně se dvěma motivy. Pozitivní bylo sjednocování péče, proti tomu byly tyto organizace vnímány také jako konkurence, a to hlavně v případě sbírkových akcí. Právě otázka dobročinných sbírek byla pro ZÚPM a lokální OPM velmi důležitá. Mezi lety 1939-1945 totiž dojde k enormnímu růstu výtěžků z veřejných sbírek, které byly následně používány pro rozšiřování péče a k zajištění jisté míry nezávislosti na subvencích od centrálních úřadů. Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 75. Sign. 838. Zápisy ze schůzí předsednictva ZÚPM. Protokol o schůzi presidiální rady ZÚPM ze dne 24. ledna 1939.

obhospodařující širokou paletu agend. Představitelé ZÚPM si tohoto vývoje byli vědomi a považovali ho za svůj velký úspěch, který stál v jednoznačném kontrastu proti neutěšené politické situaci v zemi.

Hlavním úkolem těchto expertů-byrokratů na nejvyšších patrech ZÚPM se tak stalo udržení pozic v rámci proměnlivého pole sociální péče. Svou pozici pak představení ZÚPM hájili dvěma způsoby. Prvním byl kontakt s protektorátní správou a kooptace členů sociálního odboru Národního souručenství do svých řad. Celkově však můžeme tvrdit, že ZÚPM zachovalo po celou dobu války v podstatě loajální politický postoj vůči okupačním úřadům. To dokládá jednak zpráva předsedy Trapla o tom, že *„i Zemské ústředí péče o mládež učinilo veřejný projev, kterým byl odsouzen zločinný atentát na Zastupujícího říšského protektora Obergruppenführera a generála policie Reinharda Heydricha“* a pak také četná jednání s Kuratoriem péče o mládež, protektorátními i okupačními úřady či policejním ředitelstvím.⁸⁶

Druhým způsobem, kterým si ZÚPM hájilo svou pozici, bylo zintenzivnění a zkvalitnění činnosti celé soustavy péče o mládež. *„...je třeba zvýšiti činnost Okresních péčí, aby už svou dobrou výkonností prokázaly, že se bez jich občanstvo a veřejná správa neobejítí nemohou, to bude nejlepší obrana proti nebezpečí, že by byly v chystaném sjednocování přehlédnuty nebo ignorovány. Je třeba také prokázat, že jsou OPM i nejvhodnějšími orgány pro distribuci peněz získaných ze sbírek nebo i z veřejných prostředků a že by nebylo účelné ani hospodárné vytvářet k tomu účelu nové orgány,“* píše se v protokolu o poradě organizačního odboru ZÚPM.

Dále v protokolu stojí: *„Okresní péče o mládež budou vyzvány zvláštním oběžníkem, aby hleděly svou prací proniknouti do všech jednotlivých obcí tím, že by ve spolupráci s učitelstvem, s obcemi i s občanstvem organisovaly v celém svém obvodu místní péče.“* Tím se dostáváme možná k tomu nejpodstatnějšímu; ve válečném období se podařilo celou soustavu péče o mládež rozšířit a zkvalitnit. V následující části práce se pokusím tento vývoj v několika bodech nastínit.

3.2. Rozšiřování a zkvalitnění péče na příkladu OPM v Benešově

Válečná situace postavila nové vedení péče o mládež před řadu hospodářských a rovněž politických výzev. Prof. Trapl a jeho lidé museli zareagovat na měnící se poměry; rozpad

---

⁸⁶ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 76. sign. 838. Zápis o schůzi presidiální rady konané dne 21. září 1942.

republiky, obsazení německými vojsky a vyhlášení protektorátu. Kromě četných útoků v denním tisku a několika anonymních dopisů, ve kterých pisatelé kritizovali hlavně napojení nového vedení na předešlého předsedu Vojtu Beneše, bylo hlavní starostí předsednictva ZÚPM financování. Přišly hospodářské těžkosti spojené převážně s hrozbou propouštění zaměstnanců a snižováním platů. Ke konci roku 1939 se však podařilo schodek rozpočtu snížit a v roce 1940 už pracovalo ZÚPM s poměrně značným přebytkem.⁸⁷ Na počátku protektorátního období nemělo ZÚPM, a stejně tak i jednotlivé okresní péče, vážnější finanční, organizační či politické překážky, které by bránili dalšímu rozšiřování poskytovaných služeb. Tuto relativně příznivou situaci se rozhodlo vedení využít.

Rozšiřování péče probíhalo v mnoha oblastech. Zakládaly se místní péče o mládež a na ně navázaná rodičovská sdružení, v mnoha okresech se začaly stavět speciální dětské domovy, organizovala se prázdninová péče o děti a žňové útulky v obdobích sklizně.⁸⁸ Významným posunem bylo i zřízení zdravotního odboru ZÚPM jako jakéhosi zdravotně-expertního centra, které pořádalo řadu preventivních akcí či koordinovalo činnost speciálních ústavů jako například porodnici v Krči. Na tomto vývoji je však zásadní ono „pronikání“ do regionů, které mělo v zásadě dvě roviny.

Na jedné straně šlo o kvantitativní rozšíření poskytované péče; výstavbu dětských domovů, zřizování nejrůznějších poraden, rodinných kolonií, četnější sbírky či vyvažovací akce. Na druhé straně však expertní kruhy zastoupené v ZÚPM prosazovaly výraznější profesionalizaci činnosti jednotlivých OPM a kladly na ně stále větší nároky. Tato druhá, kvalitativní stránka věci se ukazovala hlavně ve vysílání vyučených sociálních pracovníků, které měly působit v každé OPM a v podstatě garantovat jistou expertní úroveň. Paralelně k tomu také ZÚPM organizovalo početné přednáškové cykly a školení či vydávalo brožurky pro dozorce důvěrníky.⁸⁹

---

⁸⁷ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 66. sign. 212. Zápisy ze schůzí valných hromad ZÚPM. Finanční zpráva za rok 1940.

⁸⁸ Zejména spojení místních péčí o mládež s nově zakládanými rodičovskými sdruženími byla příkládána velká váha. Ústředí podle všeho vítalo decentralizaci péče a vystačilo si s jakousi expertní moderací prostřednictvím oběžníků, brožurek a přednášek. Viz Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 75. sign. 838. Zřizování rodičovských sdružení.

⁸⁹ Sociální pracovníce měly za sebou převážně tříletou výuku na specializovaných školách a ZÚPM pro ně každoročně připravovalo speciální školení, na kterých měly pracovníce dostat širší vhled do porodnické praxe či poradenství výběru povolání. Profese sociální pracovníce navíc byla vnímána jako výhradně ženská profese a zastávala řadu úkolů, bez kterých by se fungování jednotlivých OPM neobešlo. Viz SOkA Benešov. Okresní péče o mládež Benešov. Kart. 22. Zápisy z přednášek a školení OPM v Benešově.

Lepší představu o činnosti péče o mládež nám může poskytnout jeden konkrétní příklad: organizování žňových útulků. Žňové útulky byly Zemským ústředím organizované od léta roku 1940. Útulky měly umožnit matkám práci na polích v časech sklizně a zároveň zajistit poměrně vysoký standart malým dětem z rodin zemědělců. V roce 1940 se do útulků přihlásilo jen asi 900 dětí, ale jen o dva roky později už počet přihlášených dětí dosahoval čísla 16 000.⁹⁰ Tento nárůst byl způsoben jednak intenzivnější propagací útulků, soustavným budováním nových péčí, které mohly útulky zřizovat, ale také i zájmem ministerstva sociální péče a následně ministerstva vnitra, které mělo zájem na vyšším pracovním nasazení v rámci české populace.

Jednou z péčí, které se k pořádání žňových útulků pravidelně přihlašovaly, byla i OPM v Benešově. Tak jako v předešlých letech ohlásil benešovský předseda OPM Josef Machovský na začátku června 1944 ZÚPM svůj záměr pořídit útulky pro děti zemědělských pracovníků. Zájem o útulky byl hlavně v menších obcích kolem Benešova, ve kterých se chystala velká sklizeň brambor. Hlavně o malé děti se kvůli sezónním pracím, do kterých se často musel zapojit i matky, neměl kdo postarat, tudíž nabídka celodenního hlídání byla v mnoha rodinách více než vítaná. V roce 1944 se do útulků přihlásilo 110 dětí z 6 vesnic kolem Benešova ve věkovém rozmezí 2-6 let. Vyskytlo se ale několik problémů.⁹¹

Hlavní problém byl personálního charakteru. Na jaře se v Táboře konal jednodenní kurz pro budoucí pracovnice žňových útulků, ale OPM na kurz nevyslala ani jednu pracovníci. V Benešově si s tím ale hlavu nelámali. I přes nedostatek vyškolených pracovníků zaslali ZÚPM přihlášku 6 útulků s tím, že ve spolupráci se starosty 4 vesnic našly několik starších žen, které byly ochotné se o děti postarat. Takový záměr však odmítla pracovnice ZÚPM Čejková. *„Potěšila nás Vaše zpráva, že se Vám přece podařilo získat zájem o zemědělské útulky... Pokud jde o Vaše sdělení, že v obcích Nespeky, Čelivo, Samechov a Vodslivy budou dozor vykonávat místní starší síly, upozorňujeme, že s tímto opatřením nemůžeme souhlasit. Nemáte-li k dispozici sami vhodné síly, doporučíme Vám je.“*⁹² Z dostupných pramenů není patrné, že by ředitel Machovský na tuto zamítavou reakci odpověděl. Prokazatelně však víme, že pod patronací ZÚPM se uskutečnil útulek v Bystřici. Ostatní útulky patrně fungovaly rovněž i bez přítomnosti „vhodných sil“. Jejich fungování však zabezpečila místní pobočka Zemského svazu

---

⁹⁰ Údaj pro rok 1940: Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 66. sign. 212. Zápisy ze schůzí valných hromad ZÚPM pro rok 1941. Zpráva o činnosti odboru ochrany matek a dětí, 26. dubna 1941. Údaj pro rok 1942: Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 67. sign. 212. Zápisy ze schůzí valných hromad ZÚPM pro rok 1944. Zpráva o činnosti ZÚPM za rok 1943.

⁹¹ SOKA Benešov. Okresní péče o mládež Benešov. Kart. 17. sign. 746. Žňové útulky a poradny ochrany matek a dětí. Zpráva o zemědělských útulcích, které hodlá OPM Benešov zřídit ve svém okrese.

⁹² Tamtéž.

zemědělství a lesnictví, jejímž pracovníkům šlo hlavně o hladký průběh sklizně a s „formalitami“ se nehodlali zdržovat.

Vedle personálního charakteru však narážela místní okresní péče na řadu jiných problémů, které nás přivádí k o něco zásadnějšimu tématu. Žňové útulky se totiž zpravidla organizovaly již časně z jara, v roce 1944 však pracovníci OPM v Benešově velmi dlouho hledali volné objekty, ve kterých by mohly být útulky pořádány. Nakonec se podařilo nalézt alespoň některé volné místnosti v několika přilehlých vesnicích, ale i díky této prodlevě zřejmě nebylo možné zajistit dostatečný počet odpovídajících pracovníků a útulky se musely konat jaksi improvizovaně a bez subvencí ZÚPM. Předseda OPM v Benešově Machovský vysvětluje tento problém jakýmsi „*nepochopením*“ pro zřízení žňových útulků mezi obyvatelstvem. Na vině je podle něj situace, „*kteřá náš kraj v posledních dvou letech postihla a to jednak vystěhování celých obcí za účelem zřízení vojenských cvičišť a za druhé nastěhování příslušníků Říše z poškozených území do měst i obcí dosud stávajících.*“⁹³ Kraj kolem Benešova totiž postihla vlna vysídlovacích kampaní z území budoucího cvičiště zbraní SS. Tato Machovského zmínka nás tak dostává k otázkám ohledně postavení nejen benešovské OPM, ale celé soustavy péče o mládež v rámci protektorátu. Na dalších dvou příkladech, tedy zřízení výcvikového prostoru SS na Benešovsku a pak na spolupráci ZÚPM s Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě se pokusím ukázat základní obrysy tohoto postavení.

3.3. Mezi „záchranou národa“ a kolaborací

Představitelé institucí péče o mládež sice zaznamenávali četné úspěchy v rozšiřování a zkvalitňování péče, což neopomněli doprovodit mnoha pochvalnými proslovy, avšak nelze ignorovat fakt, že tento úspěch nastal v dobách nacistické okupace. Dobře míněná snaha o „záchranu národa“ či „péči o české dítě“ se zkrátka mohla dostat do světla snah o pacifikaci civilního obyvatelstva okupační správou, kolaborace či navyšování produktivity práce v protektorátě pro účely německého vojenského hospodářství. Jednoznačné rozdělení na kolaboraci a odboj však nemůže od této části práce čtenář čekat. Jednak je rozsah pramenné základny natolik široký, že jeho zpracování by přesáhlo možnosti bakalářské práce. Druhý důvod je ale možná mnohem důležitější. Ostré linie dělící kolaboraci a odboj často nakreslily až úřady a soudy poválečné třetí republiky. V době, kdy představitelé péče o mládež zajišťovali

---

⁹³ SOKA Benešov. Okresní péče o mládež Benešov. Kart. 17. sign. 746. Žňové útulky a poradny ochrany matek a dětí. Korespondence mezi předsedou OPM Machovským a ZÚPM z 18. dubna 1944.

například péči o vysídlenec z budoucího prostoru cvičiště SS na Benešovsku nebo když se radili o spolupráci s Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, jednoduše nebylo jasné, co je ona „záchrana národa“ a co kolaborace.

3.3.1. Cvičiště SS

Úvahy o zřízení výcvikového prostoru ve středních Čechách se objevovaly již mezi lety 1939 a 1940. K definitivnímu rozhodnutí o zřízení vojenského cvičiště přistoupilo vedení SS (*Schutzstaffel*) 21. února 1942, kdy zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich podepsal rozhodnutí, podle kterého mělo neprodleně začít vystěhovávání oblasti mezi řekami Vltavou a Sázavou a městy Sedlčany a Benešovem. Celková rozloha cvičiště měla činit cca. 500 km² a vystěhováno mělo být kolem 175 vesnic a tři města včetně Neveklova, který se nacházel v samotném srdci plánovaného cvičiště, a ve kterém existovala okresní péče o mládež. Poloha cvičiště nebyla vybrána náhodně. Jednak šlo o strategicky položené místo u vodního toku s možností budoucího přívodu elektřiny z právě stavěné Štěchovické elektrárny, rovněž se v blízkosti nacházela i významná železniční dráha z Prahy do Českých Budějovic, ale možným dalším důvodem mohlo být i to, že území bylo téměř etnicky české a vysídlení takového území zapadalo do germanizačních plánů nacistických úřadů.⁹⁴

Samotný proces vystěhování obyvatel z budoucího prostoru cvičiště začal v půlce března 1942 a v několika etapách pokračoval až do dubna 1944. Vystěhovávání měl na starosti Pozemkový úřad, který v této oblasti obdržel pravomoci v podstatě nadřazené protektorátním ministerstvům. České orgány měly s podobnými vysídlovacími akcemi již částečné zkušenosti z Brd a Terezína a pověření úředníci byli titíž, kteří se právě o vysídlení Brd a Terezína starali. Historik Tomáš Zouzal píše: „*Ministerstvo vnitra uložilo kanceláři základní úkoly: postarat se, aby se vysídlení dělo v klidu a včas, a pomáhat lidem při hledání nového bydliště a zaměstnání. K tomu měly přispívat obecní úřady a četnictvo.*“⁹⁵ Samotný výkon vystěhování budoucího vojenského prostoru SS tak měly na starost české státní instituce.

O výslovném zapojení OPM v Benešově či OPM v Neveklově do probíhajících vysídlovacích prací neexistují přesnější záznamy. Obě OPM však spolupracovaly s orgány místní samosprávy a vystěhování silně vnímaly. OPM v Neveklově navíc měla být s vystěhováním zrušena a její pracovníci měli přejít pod OPM v Benešově. Podle zápisů ze

---

⁹⁴ Zouzal, *Zabráno pro SS*.

⁹⁵ Tamtéž. Str. 84.

schůzi předsednictva OPM v Neveklově však pracovníci dbali na to, aby se sbírky a pomocné akce konaly až do momentu samotného vysídlení, takže ještě v září plánovala OPM v Neveklově vitamínovou, potravinovou a ošacovací akci.⁹⁶ Stejně jako v předcházejících letech měly být zřizovány i v roce 1943 zemědělské útulky, ale většina dětí již byla tou dobou vystěhována.⁹⁷ Poskytování pomoci tedy pokračovalo dále a představitelé OPM brali vysídlení zkrátka jako fakt, proti kterému se nedá příliš mnoho dělat. V září 1943 proběhly poslední schůze výborů a komisí OPM Neveklov a následně došlo k její likvidaci.

Když skončila válka a vysídlení se mohli znovu vrátit do svých domovů, začala na Benešovsku a Neveklovsku série pomocných akcí, které měly pomoci těžce zkoušenému kraji. Pod patronací OPM v Benešově probíhala ošacovací sbírka a zakládaly se veřejné vývařovny. V soudním okrese Benešov se stravovací akce na začátku roku 1946 účastnilo na 10 000 dětí z celého okresu a samotná OPM v Benešově dostala na starost rozdělení potravinových balíčků od organizace UNRRA, které byly určeny přímo a výhradně obcím na bývalém vojenském prostoru SS.⁹⁸

OPM v Neveklově byla obnovena v březnu 1946. Většina místních důvěrníků byli stále ti samí lidé, avšak ke změnám došlo na předsednickém postu, do kterého byl zvolen doktor Václav Neděle. V jedné z brožur vydaných OPM v Neveklově nalezneme krátké vyjádření k tehdejší události: „*Po revoluci vrátili jsme se domů - na naše Neveklovsko. Bylo zpustošené, zbědované. Znovu vrhli jsme se do práce v péči o mládež. A práce bylo víc než dost. Rychle obnoviti a zříditi poradny pro matky a děti, zahájiti ošacovací a stravovací akci, znovu se ujmouti všech těch úkolů, které má péče o mládež od matky, kojence, školního dítěte až k našemu dorostu.*“⁹⁹ Pracovníci péče o mládež se tak vrátili ke stejnému dílu, na jakém pracovali již před likvidací OPM v roce 1943. OPM v Neveklově bylo znovu zlikvidováno během let 1947 a 1948 přijetím zákona o postátnění péče.

---

⁹⁶ SOKA Benešov. Okresní péče o mládež Neveklov. Inv. č. 1. Kniha zápisů o schůzích okr. komise, okr. výboru, správ. výboru 1936-1943. Str. 95-96.

⁹⁷ SOKA Benešov. Okresní péče o mládež Neveklov. Kart. 17. sign. 746. Žňové útulky.

⁹⁸ SOKA Benešov. Okresní péče o mládež Benešov. Kart. 8. sign. 412. UNRRA – stravování mládeže, Benešov. Stravování mládeže z daru UNRRA – dotaz Okresního národního výboru v Benešově. 4. března 1946.

⁹⁹ SOKA Benešov. Okresní péče o mládež Neveklov. Kart. 1. sign. 100. Jubilejní zpráva o činnosti okresní péče o mládež v Neveklově za rok 1947.

3.3.2. Spolupráce s Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě

Čtyři měsíce před svou smrtí, 4. února 1942, vyložil zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich svou představu postupného poněmčení českého obyvatelstva Protektorátu v tajném projevu v tzv. „Německém sále“. Jeho záměrem bylo poněmčení jen té části českého národa, která k tomu bude vhodná z rasových hledisek. Otevřená proklamace takového cíle by však podle Heydricha vedla k vyvolání revoluce „*a ta by nám způsobila obtíže*“. Obava z „obtíží“ v Protektorátu, který byl logistickým zázemím východní fronty a jehož průmyslová kapacita významně navyšovala válečný potenciál říše, tak vedla nejvyšší představitele okupační moci k úvaze, že poněmčení českého národa se musí odehrávat postupně a za součinnosti zástupců české protektorátní politiky. Prioritou tohoto germanizačního projektu měla být česká mládež.¹⁰⁰

Heydrich si k realizaci tohoto úkolu vybral ministra školství a lidové osvěty protektorátní vlády Emanuela Moravce. Ten se následně stal předsedou nově založeného *Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě*, jehož vznik vyhlásila protektorátní vláda 28. května 1942, pouhý den po atentátu na Reinharda Heydricha.

Hlavním úkolem Kuratoria byl provoz tzv. povinné služby mládeže, kterou museli nastoupit „*všichni mladiství protektorátní příslušníci árijského (rozuměj: nežidovského, M. M.) původu*“ od 10 do 18 let věku. Ve své podstatě se jednalo o povinnou mimoškolní výchovu, kterou zajišťovaly nižší složky Kuratoria. Mimo toho však Kuratorium pořádalo rekreační zájezdy, letní tábory, soutěže, sportovní či kulturní akce.¹⁰¹ V rámci představ o budování „nového člověka“ se Kuratorium intenzivně věnovalo tzv. „*duchovně-výchovným*“ činnostem, které měly zřetelně propagandistický charakter. Po celou dobu své existence čelilo Kuratorium značným materiálním a kádrovým obtížím, způsobených jednak pasivitou českého obyvatelstva, ale i faktem, že se jednalo o složité období obecného válečného nedostatku. Důsledkem toho bylo, že do konce války nastoupila povinnou službu jen zhruba třetina dětí, na které se vztahovala povinná účast, což bylo mnohem méně, než kuratoristé předpokládali.¹⁰²

---

¹⁰⁰ KRÁL, Václav a FREMUND, Karel. Chtěli nás vyhubit: dokumenty o nacistické vyhlazovací a germanizační politice v českých zemích v letech 2. světové války. Praha: Naše vojsko, 1961. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:988cb9e0-bb52-11e5-b5dc-005056827e51>. Str. 150-154. Viděno 1. 8. 2021.

¹⁰¹ Vládní nařízení č. 187/1942 Sb. ze dne 28. května 1942 o povinné službě mládeže.

¹⁰² Jan Špringl, „Protektorátní vzor mladého člověka: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (1942-1945)“ 11 (2004).

Kuratorium však nevyrostlo „na zeleném drnu“. Takřka celý rok trvalo než 16. března 1943 zahájilo na slavnostním shromáždění v divadle ve Slaném svou ideově-výchovnou činnost. Během tohoto roku se všechny organizace, které se byť jen okrajově dotýkaly činností spojených s mládeží a její výchovou, musely registrovat u Kuratoria a následně vyslat personál na speciální kurzy. Různá sdružení a spolky, „obzvláště spolky sportovní, tělovýchovné, turistické, ochotnické, organizace stavovské, spolky vyvíjející činnost kulturní a vlastivědnou...“¹⁰³ byly vystaveny dohledu Kuratoria. Tomuto opatření byla vystavena i soustava institucí péče o mládež.

V létě 1942 projevilo Kuratorium zájem o některá zařízení OPM, především ozdravoven a rekreačních zařízení, které provozovaly OPM ve spolupráci s organizací Zemské prázdninové péče. Představitelé českého i moravského ZÚPM však vyslovily několik argumentů proti začlenění jejich ústavů do povinné služby o mládež. Podle nich nejsou jednotlivé ústavy péče o mládež výchovnými institucemi v pravém slova smyslu a „s úkoly vytyčenými v §2. nařízení předsedy Kuratoria přicházejí okresní péče o mládež a jejich zemská ústředí v dotyk pouze nepřímý a to v tom směru, že se snaží nahraditi vhodným umístěním domov dětem osiřelým, opuštěným, desetiletým i starším, aby jim tak zajistili náležitou rodinnou péči.“ Snažili se tak Kuratoriu vysvětlit, že nejde o výchovné organizace, ale o sociální a zdravotní zařízení, která nemusí žádat o souhlas s výkonem povinné služby mládeže.¹⁰⁴ Je nutné zmínit, že v kontextu represálií, které následovaly po Heydrichově smrti, mohla být i takto letný odpor Kuratoriu značně riskantní.

Přestože zástupci ZÚPM v mnoha ohledech nesouhlasili s přístupem Kuratoria a šlo jim o udržení jisté samostatnosti, tak uznávali potřebu výchovných aktivit Kuratoria, a to především co se dorostu týče. Nedostatek takových aktivit byl podle nich „trpce pocíťován nejen orgány péče o dorost, ale i dorostem samým.“¹⁰⁵ Péče o mládež nabídl součinnost právě v této oblasti, ale jednoznačně se vymezily proti začlenění celé soustavy OPM a ZÚPM do Kuratoria, cítily totiž, že Kuratorium by jim nenechalo tolik prostoru, jako například Národní souručenství v předcházejících letech. V říjnu 1942 došlo ke společné poradě předsedy ZÚPM Jiřího Trapla, ředitelů Kotka a Kratiny s členy Kuratoria Miroslavem Potužníkem a Ginterem Gladrowem. Záznam z porady představitelů péče o mládež a Kuratoria vyznívá poměrně jasně: „Kuratorium

---

¹⁰³ Nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě 188/1942 Sb. ze dne 30. května 1942, kterým se stanoví zásady pro povinnou službu mládeže.

¹⁰⁴ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 38. Sign. 220. Dopis Svazu péče o mládež Kuratoriu pro výchovu mládeže v Čechách.

¹⁰⁵ Tamtéž.

nemá v úmyslu provádět sociální ani zdravotní péči o dítě, ale má zájem na řádném jejím obstarávání, poněvadž sociální a zdravotní zabezpečení mládeže je předpokladem pro práci výchovnou.“¹⁰⁶ Zástupci péče o mládež tedy dosáhli toho, že OPM a jejich ústředí nebyla začleněna do organizační struktury Kuratoria, přesto několik dětských a dorosteneckých domovů muselo podat žádost o povolení k výkonu povinné služby mládeže a byly následně zapojeny do aktivit Kuratoria.

Rozhodnutí nezačlenit péči o mládež bylo pro další vývoj klíčové. Naprostá většina volnočasových mládežnických organizací, které rovněž často deklarovaly svůj záměr pečovat o národ v těžkých časech, byla vystavena kontrole Kuratoria. Vedoucí a členové spolků sdružujících mládež, například turistických oddílů, museli procházet ideologickým školením a jejich činnost byla značně zkomplikována.¹⁰⁷ Spolky péče o mládež však nadále fungují takřka bez omezení a dokonce jsou ředitelem ZÚPM Vladimírem Kratinou organizovány dva několikadenní zájezdy po okresních péčích o mládež pro představitele Kuratoria.¹⁰⁸

Můžeme tak sledovat poměrně zajímavý souběh okolností. Zástupci péče o mládež vnímají zpětně válečná léta jako těžkou zkoušku, ve které však úspěšně vyvíjejí úsilí za „záchranu národa“. A skutečně můžeme na rostoucích počtech nově založených ozdravoven a specializovaných ústavů sledovat, že se jim rozvíjení agendy daří. Vznikají další rodičovské poradny, úspěšné jsou charitativní sbírky, navyšuje se i objem finančních prostředků, kterými disponuje ZÚPM a jimi poskytovaná péče má reálné výsledky mezi obyvatelstvem. Naproti tomu však okupační orgány zjevně nechávají těmto institucím volné ruce a umožňují jejich chod, ba dokonce se podílejí na pokusech o rozvíjení a centralizace péče, která probíhá pod jejich dozorem.

3.4. Rozvoj péče na sklonku války

Instituce péče o mládež tak zastávaly v rámci protektorátního prostředí dost specifickou pozici v jakési šedé zóně. Bylo by ale mylné se domnívat, že byly jen jakýmsi nástrojem okupačních úřadů. V rámci ZÚPM i jednotlivých OPM je po celé trvání války zřetelný velký

---

¹⁰⁶ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 38. Sign. 220. Záznam z porady předsedy ZÚPM Jiřího Trapla, ředitelů Kotka a Kratiny s členy Kuratoria Miroslavem Potužníkem a Ginterem Gladrowem z 16. října 1942.

¹⁰⁷ Zdeněk Bauer, *Klub zvidavých dětí: Jaroslav Foglar a Protektorát: čtenářské kluby, zakázaný skauting a Kuratorium pro výchovu mládeže*, Vydání první (Praha: Nakladatelství Zdeněk Bauer, 2018). Str. 159-165.

¹⁰⁸ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 38. Sign. 220. Návrhy programů dvou zájezdů na Moravu a do severních Čech za účelem obhlídky zařízení péče o mládež pro členy Kuratoria.

důraz na prosazování vlastní agendy a představ o budoucnosti péče. Například odborný diskurz se nenechá až tak silně ovlivnit antisemitistickou a rasistickou perspektivou a spíše diskutuje úbytky a přírůstky české populace. Výsledkem je pak profesionalizace a již několikrát zmíněné rozšíření péče; roste počet vyškolených pracovníků a místních i specializovaných ústavů. Tuto relativně tvůrčí a nezávislá činnost však nelze chápat jako nějaké prosazování alternativního uspořádání poměrů, ale spíše jako něco, co nikoliv prvoplánově, ale přece udržovalo uspořádání stávající. V následující části práce se zaměříme na vývoj těchto dvou tendencí v závěrečné části války.

Profesionalizace péče o mládež je jednou z jejích dlouhodobých tendencí. Vedle silného a takřka permanentního důrazu na centralizaci tak vidíme neustálé výzvy po „zefektivnit“ péče. S příchodem Jiřího Trapla se například daleko více prosazoval expertní diskurz péče o mládež hovořící o demografickém poklesu, nebezpečí nízké porodnosti a vysoké kojenecké úmrtnosti.¹⁰⁹ Těžištěm péče se tak stávají různé poradny s vyškolenými doktory či sociálními pracovníci, které mají poskytnout odborné rady a zároveň i odborný dozor. V hledáčku péče o mládež tak skončí společně matky prvorodičky, rodiny ze sociálně slabých poměrů, alkoholici, postižené či dobovým způsobem označované „úchylné“ děti a dorostenci vybírající si budoucí školu nebo zaměstnání.

Zcela konkrétně se proces profesionalizace projevoval v otázce vytváření poraden Ochrany matek a dětí (OMD), ve kterých měly pracovat speciálně vyškolené sociálních pracovnice. Jak jsme mohli vidět již v jedné z předcházejících kapitol; Zemskému ústředí velmi záleželo na odborném proškolení personálu v institucích, které ZÚPM dozorovalo a neváhalo vyjadřovat nesouhlas s nedodržováním standartu péče. Právě veškeré poradny pod správou ZÚPM (OMD, dorostové odbory, poradny pro volbu povolání, atd.) měly být zásadně profesionalizovány a dobrovolní pracovníci těchto poraden postupně nahrazeny vyškoleným personálem.

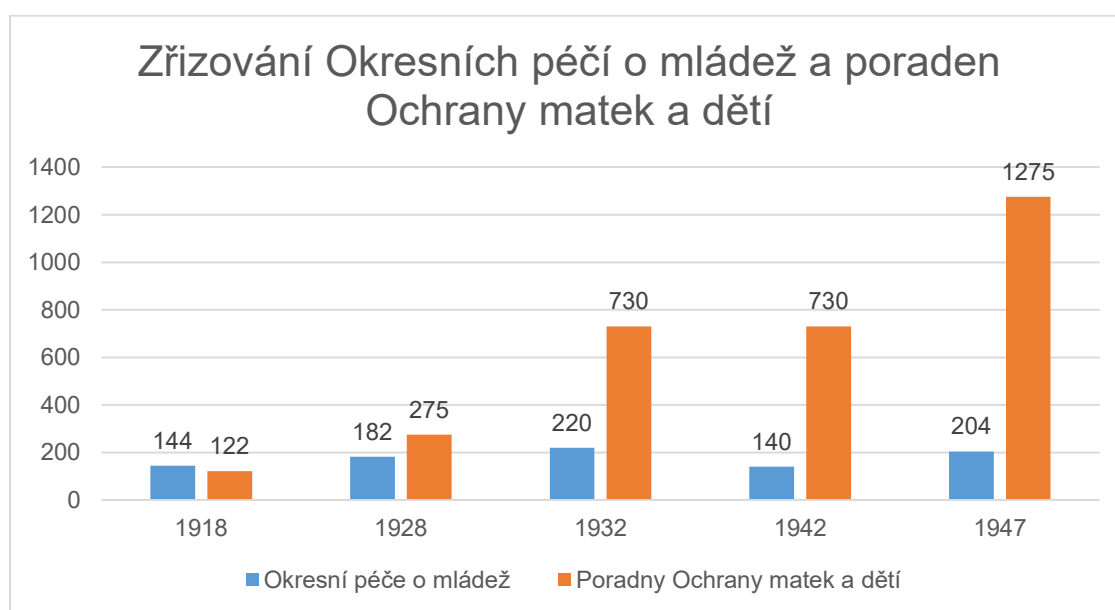
Poradna OMD pečovala převážně o matky a jejich děti mezi 6 až 14 lety věku. Poradna „...je místem,“ informuje jedna z příruček ZÚPM, „kam přicházejí matky pro přátelskou poradu, kde se zbavují starostí zdánlivě malých, které jsou však s to těžce ohrozit život nebo zdraví jejich anebo dítěte. Poradna se snaží získati do své evidence všechny matky

---

¹⁰⁹ Posun je dobře patrný na porovnání zápisů z různých orgánů ZÚPM ze začátku a pak konce války. Čím dál tím zřetelněji se ústřední orgány orientují na „velká“ čísla demografického charakteru a snaží se je spojit s konkrétní činností institucí péče o mládež. Dobrovolná instituce tak začíná připomínat spíše jakýsi populační ústav pod patronací státu a prim přestávají hrát dobročinné sbírky označované dlouhodobě i v denním tisku jako „almužna“ a více se prosazují nejrůznější porady, pokusy o expertní přístupy k různým problémům a apely k postátnění péče jako jediné záruky efektivní péče o dítě. Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 67. Sign. 212. Schůze valné hromady ZÚPM pro rok 1944. Zpráva o činnosti ZÚPM za rok 1944. Str. 2-3.

a děti neboť na zdatnosti všech jedinců záleží; ve své péči však ponechá pouze ony, jež ji jiných způsobem nemají zabezpečenou.“¹¹⁰ V zásadě však měl v poradně zdejší lékař spolu se sociální pracovnící vstřípit matce základní hygienické a výchovné praktiky, jejichž nedodržování bylo považováno za jeden z nejvýznamnějších důvodů kojenecké a dětské úmrtnosti.

Na přiloženém grafu pak můžeme vidět vývoj počtu institucí péče o mládež. Ač v roce 1939 přišlo ZÚPM o několik desítek OPM v důsledku odstoupení pohraničních území, podařilo se zřizování nových poraden OMD zachovat počty předválečné počty. V poválečné době je pak nárůst poraden skutečně vysoký. Podobný trend se netýkal jen těchto poraden, ale v zásadě všech poradenských institucí pod správou ZÚPM.

Graf č. 1: Zřizování Okresních péčí o mládež a poraden Ochrany matek a dětí. Zdroj: Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 67. Sign. 212. Schůze valné hromady ZÚPM pro rok 1947. projev ústředního ředitele ZÚPM Vladimíra Kratiny na poslední valné hromadě ZÚPM 20. prosince 1947.

Vraťme se ale ještě k roli sociálních pracovnící. Sociální pracovníce se v rámci OPM a jeho odborů věnovaly široké paletě činností. Od podávání „vitamínových preparátů z akce ministerstva vnitra“ či spolupráci na hromadném očkování proti záškrtu až po dlouhodobý dozor a konzultace běžné denní agendy s místními důvěrníky.¹¹¹ Povinnosti pracovnící shrnuje brožura ZÚPM nazvaná *Práce a povinnosti sociálně-zdravotní pracovníce v poradnách*

¹¹⁰ SOkA Benešov. Okresní péče o mládež Benešov. Kart. 22. Pokyny pro OPM. Příručka *Základy zdravotní péče o matku a dítě*. Str. 15.

¹¹¹ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 67. Sign. 212. Schůze valné hromady ZÚPM pro rok 1944. Zpráva o činnosti ZÚPM za rok 1944. Str. 8.

Ochrany matek a dětí. Sociální pracovnice má vést záznamy o matkách a dětech v regionu, podílet se na výchově matek a dětí, pomáhat lékařům při vyšetření, „zjišťuje, zda matka rozuměla výkladu vedoucího lékaře“, vykonává návštěvy v rodinách, spolupracuje s ostatními sociálními organizacemi a „udržuje styk s místním tiskem“. ¹¹²

Jen z tohoto letmého přehledu povinností sociální pracovnice je zřejmé, o jak zásadní roli se jednalo. Sociální pracovnice vykonávaly většinu agendy OPM nebo s ní alespoň pomáhaly. V péči o mládež, která byla na nejvyšších patrech ZÚPM záležitostí mužů/expertů, tak na patrech nižších a v praktickém kontaktu s klienty péče hrají hlavní roli ženy/sociální pracovnice.

Sociální pracovnice musely mít zdárně dokončenou tříletou přípravu a následně byly přiděleny ZÚPM do jednotlivých okresů na žádost tamějšího předsedy. Výplata sociálních pracovnic nebyla velká, rozhodně menší než vedoucího lékaře. V roce 1939 se v tabulkách měsíčních platů okresních sociálních pracovnic nejčastěji objevuje číslo 600 K (záviselo to od odměn a zapojení pracovnice do dalších aktivit). Jednalo se tak na tehdejší poměry o docela dobrý plat, který však ještě během protektorátního období narůstá. Důvodem je jednak systematizace platů v rámci ZÚPM a relativně dobrá finanční situace ústředí. Z velké části má ale svůj vliv i inflace a další externí faktory. ¹¹³

Vedle sociálních pracovnic však v rámci OPM působili i lékaři, místní důvěrníci a další dobrovolný personál. Vedoucí lékař byl často místní praktik či jezdil do OPM na pravidelné prohlídky. ZÚPM se snažilo v rámci pořádaných akcí, jako například péče o chrup, organizovat přednášky a školení pro lékaře, předávat jim expertní know-how a vést je k důkladnějšímu vedení nejrůznějších evidencí a statistik. Péče o mládež tak dostávala jistý byrokratický rytmus; odevzdávání výkazů, vedení evidencí, vytváření celoročních statistiky a propojování těchto čísel s jinými údaji. ¹¹⁴ Není tedy divu, že v roce 1944 hodnotí předseda ZÚPM Trapl činnost svého ústředí pozitivně. Jednak jím vedená organizace v rámci protektorátních možností

---

¹¹² SOkA Benešov. Okresní péče o mládež Benešov. Kart. 22. Pokyny pro OPM. Brožura *Práce a povinnosti sociálně-zdravotní pracovnice v poradnách Ochrany matek a dětí*. Str. 1.

¹¹³ Například měsíční výplata ředitele učňovského domu činila 800 K a podle údajů Statistické ročenky Protektorátu Čechy a Morava byla roční výplata dělníka k roku 1940 15 000 K. V porovnání se sociální pracovnicí jde tedy o rozdíl řádů. Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 75. sign. 838. Schůze předsednictva ZÚPM pro rok 1939. Schůze presidiální rady 24. ledna 1939. Rovněž: Statistická ročenka Protektorátu Čechy a Morava. Praha 1940. Str. 316.

¹¹⁴ Zde je nutné připomenout, že v docházení do poraden bylo pro matky a děti v některých případech povinné a mohlo se různými způsoby vymáhat. Například v roce 1943 se podařilo zanést údaje o takřka 52% narozených dětí v daném roce, což bylo o 5% víc než v roce předchozím. Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 67. Sign. 212. Schůze valné hromady ZÚPM pro rok 1944. Zpráva o činnosti ZÚPM za rok 1944. Str. 4.

prosperuje, výtěžky ze sbírek jsou čím dál tím vyšší a přibývá i nových členů v OPM, kterých je ke konci roku 1943 125 000. Rovněž ale dosáhla síť institucí péče o mládež takové strukturální propracovanosti, že generuje řadu údajů, které pak může Trapl, ale i jiní experti z řad ZÚPM porovnávat s demografickým vývojem.¹¹⁵

3.5. Závěr a shrnutí

Právě ve válečných letech zaznamenala česká populace poměrně nečekané přírůstky. Jen v roce 1943 se narodilo o 20 000 dětí více než v roce 1941 a populační růst pokračoval i v dalších letech. Tento nárůst byl zřejmě zapříčiněn celou řadou faktorů. Například tím, že se do rodičovského věku dostávala relativně silná poválečná generace, ale důvody mohly být i vcelku prosté. Těhotné ženy se nemusely účastnit nuceného nasazení v Říši. Sám Trapl však nabádal k ostražitosti a nehodlal ustoupit z diskurzu o hrozbě populačního poklesu. I nadále totiž ve svých statistikách pro valnou hromadu uváděl neuspokojivá čísla například o kojenecké úmrtnosti v odlehlejších okresech, což poukazovalo na to, „kde je potřeba co zlepšit, zařídit, prohloubit,“ přičemž měl na mysli převážně rozšíření poradenských služeb, které byly páteří OPM a měly význam převážně v regionech s nízkou dostupností zdravotnictví, kde poradny nahrazovaly lékařské ambulance.¹¹⁶ Populační růst ve 40. letech tak jen posílil logiku expertního diskurzu uvnitř ZÚPM, kterému se osvědčilo poradenství a také profesionalizace a centralizace péče. Na přelomu války a míru se však v nyní již vysoce profesionalizované a rozsáhlé soustavě institucí péče o mládež objevuje nový akcent, který do této doby chyběl nebo zazníval spíše v náznacích; jde o postátnění péče.

Celkově tak lze shrnout, že pro instituce péče o mládež bylo období od března roku 1939 do roku 1945, i přes obtíže způsobené válečným nedostatkem či hrozbou represí za případné nedostatečné projevy loajality, poměrně úspěšným a dosáhlo se během něj značných úspěchů na poli prohlubování a rozšiřování péče. Péče navíc plně přistoupily na to, že „*v protektorátu formovalo nacionalistické myšlení každý čin, každou myšlenku i každý úsudek. Jednotlivci – příslušníci státu a zároveň objekty jeho vlády – se probíjeli světem, který užíraly národnostní otázky.*“¹¹⁷ Dokázaly se tak nejen adaptovat na nové poměry, ale v rámci nacistických záměrů

---

¹¹⁵ Právě v roce 1944 přednese předseda Jiří Trapl zprávu před valnou hromadou ZÚPM, která je v záznamech ojedinělá počtem využitých statistických dat jednak z vlastních interních zdrojů ZÚPM, ale i demografických údajů Ústředního statistického úřadu. Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 67. Sign. 212. Schůze valné hromady ZÚPM pro rok 1944. Zpráva o činnosti ZÚPM za rok 1944. Str. 1-4.

¹¹⁶ Rákosník a Šustrová, *Rodina v zájmu státu*. Str. 124.

¹¹⁷ Chad Carl Bryant, *Praha v černém: nacistická vláda a český nacionalismus* (Praha: Argo, 2012). Str. 16.

sledujících především to, aby měl český dělník klid na práci, si dokonce vydobily přístup k novým agendám a některým nástrojům typickým pro instituce moderního sociálního státu.¹¹⁸ To je něco, co péče přenesou z druhé republiky a Protektorátu Čechy a Morava do prostředí obnoveného Československa.

---

¹¹⁸ Viz Šustrová, *Zastřené počátky sociálního státu*.

4. Třetí republika

Jak se blížily události května 1945 a s nimi i porážka Německa, zostřovaly se i násilné represe na území protektorátu. Přinejmenším v průběhu Heydrichovy vlády a za následné heydrichiády zasáhla válka velmi citelně do životů obyvatel protektorátu. Vlny represí umocněné každodenním čtením jmen popravených v rozhlase či na druhé straně množící se náznaky odporu, to všechno se týkalo čím dál tím více lidí. Závěr války však celou situaci ještě více vyostřil. Válečná fronta se blížila k hranicím protektorátu a k materiálnímu nedostatku či potírání odboje se přidala i hrozba bombardování a s ní i možnost proměny kdysi relativně klidného zázemí východní fronty na otevřené bojiště. Historik Jaromír Mrňka používá se své práci *Limity lidskosti* o praxi kolektivního násilí v období 1944 a 1946 pojem „dlouhého konce války“, který označuje nejen samotný zlom v květnu 1945, ale poukazuje na relativně dlouhou periodu, v rámci níž došlo k narušení společenského řádu.¹¹⁹ Blížící se fronta zkrátka proměnila podobu režimu v protektorátu, který se sice již v dřívějších letech dokázal projevit otevřeně násilnický, ale přesto si nacistické panství drželo jistou míru řádu. V „dlouhém konci války“ se i tento řád stává čím dál tím více tekutějším.

V českých zemích tak zavládla situace, kdy se hroutil okupační režim a režim obnoveného Československa se teprve pomalu rodil. Násilné akty tohoto období, ať už je budeme spojovat s kolektivním násilím německých jednotek na civilním obyvatelstvu či s bezprostředně poválečným „divokým odsunem“ a živelným trestáním domnělých zrádců a kolaborantů se odehrávaly v rámci jakéhosi rozpadu řádu. To zároveň neznamená, že státní orgány stály stranou těchto násilných aktů.¹²⁰ V mnoha situacích se na násilí podílela armáda a četnictvo, jejichž působení nesměřovalo vždy k nastolení klidu; státní vojenské a polovojenské jednotky v několika případech radikalizovaly situaci a vykonání „odplaty“ se stalo součástí budování nového řádu.

Nešlo však jen o ozbrojené jednotky. V obnovené republice do sebe státní instituce vstřebaly diskurz národní očisty, který se sice neprojevoval tak brutálně jako v jarních a letních měsících roku 1945, ale stále v něm hrála klíčovou roli etnická segregace a důraz na budování homogenního českého, resp. československého, státu. Poválečné „excesy“ zkrátka nebyly jen

---

¹¹⁹ Jaromír Mrňka, *Limity lidskosti: politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích, 1944-1946*, 2019.

¹²⁰ Více o organizaci odsunových opatření v sérii článků Tomáše Staňka a Adrian von Arburg. Viz Staněk Tomáš a Arburg, Adrian von: Organizované divoké odsuny?: Úloha ústředních státních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945). 3. část: Snaha vlády a civilních úřadů o řízení "divokého odsunu". Soudobé dějiny. Roč. 13, č. 3-4 (2006). Str. 321-376.

unikátní násilné akty, po kterých se vše vrátilo do nějakého vyváženého normálu. Vytvářel se normál relativně nový, navazující na pomnichovské a protektorátní poměry možná daleko víc, než na meziválečnou republiku. Jak podotýkají autoři knihy *Milníky moderních českých dějin: „Pro interpretaci poválečné proměny společnosti je možná ještě podstatnější, že se postupně ustanovoval nový konsenzus o tom, že v zájmu utváření jednotné společnosti jsou segregace, marginalizace, nucené přesídlení, kolektivní převýchova či fyzická likvidace toho, co nemá nebo nemůže být organickou součástí národního společenství, legitimními politickými prostředky.“*¹²¹

Konsenzus. To je jedno z nejuvážlivějších slov, které charakterizuje společenskou atmosféru v poválečném Československu. Výsledkem dlouhodobě silně vnímaného pocitu krize, který z části zapříčinila bezprostřední zkušenost války a zároveň ho lze stopovat i v široké plejádě daleko dřívějších úvah o civilizačním úpadku a i v prostém faktu toho, že pro velkou skupinu lidí bylo uplynulých 15 let obdobím hluboké nejistoty v otázkách uspokojování základních životních potřeb, byl celospolečenský tlak na jednotu a rozhodnost. Poválečný konsenzus české společnosti kombinoval výrazný příklon k levici a důraz na rozhodující roli etnicky národního společenství uvnitř státu.¹²² Debaty se o některých věcech zkrátka nevedly. Jednak mnoho lidí s nastoupeným kurzem souhlasilo a také bylo po ruce až příliš mnoho nálepek a možných obvinění, kvůli kterým se mohlo jakékoliv vykročení z linie nebezpečné. Péče o mládež je oblast, ve které se tento konsenzus ukazuje velmi výrazně.

4.1. Kdo je a kdo není kolaborant?

Snaha o potrestání zločinů a napravení křivd z pomnichovského a válečného období se stala jedním z hybných momentů poválečné československé společnosti. V Košickém vládním programu se jednoznačně uvádí: „*Vláda bude pokládat za svůj nejvyšší odpovědný úkol a za svou mravní povinnost před českým a slovenským národem postihnouti a vydati soudu a trestu všechny válečné provinilce, všechny zrádce, všechny vědomé a aktivní pomocníky německých nebo maďarských utlačovatelů. Tento úkol bude vláda prováděti bez všech průtahů, bez kolísání*

---

¹²¹ Jakub Rákosník, Matěj Spurný a Jiří Štaif, *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848-1989*, Vydání první, Edice Historické myšlení, svazek 74 (Praha: Argo, 2018). Str. 189.

¹²² Jak to například vyjádřil významný ekonom a teoretik J. Schumpeter: „*Zřejmě panuje všeobecné přesvědčení, že metody kapitalismu nebudou stačit na úkol poválečné rekonstrukce.*“ K získání ostřejších obrysů poválečné situace viz Tony Judt, *Poválečná Evropa: její historie od roku 1945*, 2017. Str. 13-100.

a bez shovívavosti vůči komukoliv.¹²³ Již v únoru 1945 však byl prezidentem Benešem podepsán „*dekret prezidenta republiky č. 6/1945 úř. věst. čsl, o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech*“, který jako ostatní dekrety prezidenta republiky v březnu 1946 dodatečně schválilo Prozatímní Národní shromáždění.¹²⁴ Záměr potrestat případné zrádce a kolaboranty deklarovala také první Gottwaldova vláda 7. července 1946: „*V souhlase s veřejným míněním bude vláda naléhati, aby v druhém roce po osvobození republiky byl dán průchod spravedlnosti a aby zrada spáchaná na národě v dobách nejtěžších došla zaslouženého potrestání.*“¹²⁵

Konkrétní podoby očisty se však lišily a zdaleka nešlo jen o lidové vyřizování si účtů.¹²⁶ Tony Judt si ve svém opusu magnum *Poválečná Evropa* všímá jedné zásadní věci: „*Odzbrojení odbojářů se ukázalo jako překvapivě bezproblémové, alespoň v západní a střední Evropě. Nad vraždami a dalšími zločiny, k nimž došlo v horečnatých měsících po osvobození, vlády raději zavřely oči*“ a pokračuje: „*Existoval ovšem všeobecný, byť nevyslovený předpoklad, že nově ustavené vládní instituce na sebe musejí vzít úkol potrestání viníků.*“¹²⁷ Splnění požadavku očisty tak bylo zásadní pro legitimizaci nového poválečného řádu v celé Evropě. Nejednalo se však jen o jakési násilné „excesy“ mimo zákon, ale i o tvorbu těchto zákonů, norem a vůbec toho, co je a není považováno za normální.

Obě kategorie se musely, ač by to samotné orgány provádějící očistu zřejmě takto nikdy neformulovaly, teprve vytvořit. Jak poukazuje Tony Judt, právě se uzavíralo válečné „drama“ a byla cítit všudypřítomná potřeba katarze. Nově zformované vlády evropských zemí, často z mnoha důvodů nestabilní, čerpaly velkou část své autority právě ze slibů a posléze i konkrétních kroků vedoucích k potrestání zločinců z období války.¹²⁸ S tím se ale pojila řada problémů. Velká část právních norem podchycujících válečné zločiny byla přijata retroaktivně.

---

¹²³ Košický vládní program vyhlášen 5. dubna 1945. Dostupné z: <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kosicky-vladni-program-5-4-1945/>. Viděno 13. červen 2021.

¹²⁴ Viz Emanuel Mandler, *Benešovy dekrety: proč vznikaly a co jsou* (Praha: Nakl. Libri, 2002).

¹²⁵ Programové prohlášení 1. vlády Klementa Gottwalda. Bod V. „O národní očistě a národní bezpečnosti“. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1945-1960-csr/klement-gottwald-1/ppv-1946-1948-gottwald1.pdf>. Viděno 13. 6. 2021

¹²⁶ K otázce nuceného vysídlení sudetských Němců, potrestání zrádců a kolaborantů či praxi kolektivního násilí v době konce války viz Mrňka, *Limity lidskosti*. Ohledně poválečného soudnictví, vyvlastňování a očisty viz Benjamin Frommer a Jakub Rákosník, *Národní očista: retribuce v poválečném Československu*, Vyd. 1, Novověk 9 (Praha: Academia, 2010). Poučnou je rovněž publikace Matěje Spurného *Nejsou jako my*, která popisuje dění v pohraničí a ukazuje, jak se poválečná praxe promítla do vývoje třetí republiky, ale i do 50. let a komunistické diktatury. Viz Matěj Spurný, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí; (1945 - 1960)* (Praha: Antikomplex, 2011).

¹²⁷ Judt, *Poválečná Evropa*. Str. 44.

¹²⁸ István Deák, Jan Tomasz Gross a Tony Judt, ed., *The politics of retribution in Europe: World War II and its aftermath* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000). Str. 24.

Legislativa stála na tom, co Hannah Arendt nazývá pojmem „retrodikce“. Tedy jakási predikce minulosti, chápání dějin ne jako děje, který má otevřený konec a ve kterém jsou zdánlivě zřejmé věci spíše nejasné a těžko čitelné, ale jako situace, ve které aktéři vědí, co dělají a jsou si vědomi všech možných důsledků.¹²⁹ Předpokládalo se zkrátka, že historičtí aktéři mohli jednoznačně rozpoznat hranice mezi kolaborací a rezistencí. Jak ale ukazuje například historik Jan T. Groos, kategorie kolaborace se vytvářela až postupně během války a hlavně v poválečném období.¹³⁰

Možná důležitější věcí je realizace četných a rázných prohlášení „o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů.“¹³¹ Judt k tématu trestání kolaborace píše, že „politická rovnováha v letech 1944-1945 spočívala v tom, že se odpovědnost za válečné zločiny a kolaboraci paušálně přiřkla určitým kategoriím lidí: členům některých politických stran a příslušníkům určitých vojenských a státních orgánů.“¹³² Vytvořila se tak značně chaotická atmosféra honu na kolaboranty, ve které sice byli dopadeni, před soud předvedeni a následně potrestáni konkrétní viníci, ale veřejnému prostoru značně dominovala představa kolektivní viny a s tím spojený požadavek po zjednání spravedlnosti nejen se zločinci, ale celými „zločinnými“ skupinami.

Postavení institucí péče o mládež v této věci je poněkud delikátním; nejenže byla hranice mezi kolaborací s protektorátními úřady, potažmo i s okupační správou na jedné straně a snahou o „záchranu národa“ na straně druhé vytyčena velmi tenkou linií, jestli vůbec nějakou, ale právě OPM se po roce 1945 staly těmi orgány, ve kterých se na regionální úrovni provádělo vytyčování linií mezi kolaboranty, Němci, válečnými poškozenci či hrdinnými odbojáři.¹³³

Péče o mládež obdržely 28. května 1945 oběžník obsahující přesnější směrnice pro péči o děti státně nespolehlivých osob a popřípadě i o těhotné či kojící ženy, pokud byly podezřelé z protistátní činnosti.¹³⁴ V takovém případě měly být děti podrobeny ochrannému dohledu, aby nedošlo k „zpuštění nedospělého“ a následně pak mohly děti přejít do opatrovnictví dalších

---

¹²⁹ Pojem „retrodikce“ se tedy přímo netýká nějakých právních norem, ale jde spíše o jistý typ vztahování se k minulosti. Viz Hannah Arendt et al., *Compréhension et Politique, Esprit (1940-)*, č. 42 (1980). Str. 66-79.

¹³⁰ Deák, Gross a Judt, *The politics of retribution in Europe*. Str. 24.

¹³¹ Citace je úryvkem z názvu Dekretu prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech.

¹³² Judt, *Poválečná Evropa*. Str. 45.

¹³³ Nelze však v žádném případě tvrdit, že OPM měly nějak zásadní vliv na rozhodování o tom, kdo je a kdo není kolaborant. Například „osvědčení o národní spolehlivosti“ vydávaly městské národní výbory a schvalovalo je ministerstvo vnitra. Pro mnoho dětí, jejichž rodiče nějakým způsobem kolaborovali či z toho byli minimálně podezřelí, však ochota OPM vyplatit příspěvky na jejich péči mohla znamenat rozdíl mezi dětstvím v ústavu či u některého z členů rodiny, kteří byli vypláceni podpory k péči motivováni.

¹³⁴ SOkA Benešov. Okresní péče o mládež Benešov. Kart. 15. sign. 625. Péče o osoby státně nespolehlivé. Oběžník ZÚPM 28. května 1945.

členů své rodiny či byly rodičům zcela odebrány a přesunuty do některých ze zařízení pod správou OPM či ZÚPM. Při tom všem měly OPM vše konzultovat s místními národními výbory a zjišťovat, zda případní opatrovníci nejsou rovněž osobami státně nespolehlivými. Pokud ale OPM seznaly, že například prarodiče, či matka, jejichž manžel byl internován, skutečně splňují všechna kritéria, tak bylo možné vyplácet na každé dítě podpůrné dávky. Ty byly hrazeny z prostředků ministerstva vnitra, které tuto agendu v podstatě vedlo a vzdalo se jí až v březnu 1946, kdy financování podpor na děti státně nespolehlivých přešlo pod agendu MOPSP.¹³⁵

Instituce péče o mládež byly zapojeny i do vysídlení osob německé národnosti. Už prakticky od konce roku 1944 rostl v Čechách počet lidí prchajících před frontou či bombardováním.¹³⁶ Péče měly podobný úkol jako v roce 1938; zajišťovat na nejnižší úrovni ubytování a materiální zajištění uprchlíků. Po květnu byla tato organizační kapacita využita státními orgány, především ministerstvem vnitra k realizaci nuceného vysídlení českých Němců. Ministerstvo důsledně žádalo péče, „*aby při provádění odsunu bylo postupováno s největší objektivitou a spravedlností, které za žádných okolností nesmějí být ovlivňovány pohnutkami osobními, stranickými nebo dokonce zjištěnými,*“ čímž chtělo pravděpodobně předejít jakémukoliv „nepořádku“, který by mohl vzbudit pohoršení u Spojenců, kteří „odsun“ v Postupimi posvětili. I zde však úřady stály před otázkou, kdo je to Němec? Směrnice ministerstva vnitra mluví jasně: „*zjistí-li se např. při rozhovoru, že dotčená osoba nemá mateřskou řeč českou nebo slovenskou (neumí plynule česky nebo slovensky), není již nutno zjišťovat další okolnosti...*“, kterými byly například občanství, místo narození, národnost otce a matky nebo výsledky sčítání lidu z roku 1930. V mnoha případech tak státní orgány v podstatě přidělovaly národnost lidem, kteří svou národní identitu nemuseli vnímat tak jednoznačně.¹³⁷

Vedle dětí Němců či „zrádců a kolaborantů“ však péčí o mládež připadla i starost o děti poškozené válkou. Od srpna 1945 měly OPM vytvářet evidence sirotků po osobách, které přišly o život „*násilím německé moci*“. Jednalo se o čtyři skupiny: děti po osobách internovaných, po obětech leteckých náletů, po vojácích spojeneckých armád či účastnících odboje a také o děti

---

¹³⁵ Přesněji řečeno pokud bylo dítě odebráno svým rodičům, docházelo tak na základě starého zákona o hromadném poručení z roku 1931. Zodpovědnost na dítě přešla prostřednictvím poručenských soudů na orgány OPM či konkrétně na jednotlivé dětské domovy. Viz Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 192. sign. 327.

¹³⁶ K problematice dětí z říše na území protektorátu viz Radka Šustrová, *Pod ochranou protektorátu: Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennost a paměť 1940-1945*, Vyd. 1, Fontes, sv. 7 (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2012).

¹³⁷ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 15. sign. 625. Směrnice ministerstva vnitra: Odsun Němců, opětovné závady při výběru osob – zákaz odsunu osob českého nebo slovenského původu, postup v případech smíšeného manželství. Str. 2.

po občanských obětech vojenských akcí.¹³⁸ Na základě této evidence byla vyplácená podpora a pořádaly se pro ně různé pomocné akce. Jako významná byla vnímána zejména prázdninová rekreace, na kterou se mohly osiřelé děti hlásit. Zpravidla se jednalo o domovy dětí v pohraničí a o dětské ozdravovny vydržované již v době protektorátu. ZÚPM spolu s ministerstvem výživy zajistilo přednostní zásobování těchto zařízení a často se mluvilo o tom, že podpora rekreace dětí poškozených válkou je jednou z hlavních priorit.¹³⁹

Jak v péči o děti osob státně nespolehlivých, tak i o děti poškozené válkou tak jednoznačně a takřka od prvních dní po ukončení bojů hrál prvořadou roli ohled na dítě. Nejde možná ani čekat, že by státní instituce, již povahou svého fungování zaměřené na budování jakéhosi normálu, mohly požadovat něco jiného. OPM se tedy snažily pomáhat všem dětem, které pobývaly v nevhodných podmínkách (například internačních táborů), avšak nelze přehlédnout to, že část dětí v podstatě připravovaly na cestu do sběrného tábora pro internované, odkud byly děti posílány odsunovými transporty do Německa.¹⁴⁰

Neméně zajímavá situace zavládla i v samotném Zemském ústředí péče o mládež v Čechách. Představitelé institucí péče o mládež vítězství spojeneckých vojsk vítali a na prvních zasedáních presidiální rady i na velkém shromáždění valné hromady v prosinci 1945 se přihlásili k budování obnoveného státu. „*Scházíme se poprvé v osvobozené republice po 7 letech kruté nesvobody, bojů a těžkého strádání. Dnes po prvé můžeme zas mluvit svobodně, od srdce, nemusíme uvažovat každé slovo v obavě, abychom organizaci pracující pro české dítě nepoškodili. Za tuto svobodu děkujeme statečným armádám spojenců, na prvním místě statečným vojům ruským, děkujeme za ni také všem našim bojovníkům, kteří doma i za hranicemi se svěřili vedení našeho velkého presidenta, dra Eduarda Beneše a jeho spolupracovníků.*“¹⁴¹ Předsednictvo se rozhodlo demonstrovat svou pozici tím, že navrhne předválečného předsedu Vojtu Beneše opět na předsednický post. Ten ale v osobní přítomnosti kandidaturu nepřijal, a tak ve své funkci pokračoval i nadále Trapl.¹⁴²

---

¹³⁸ SOkA Benešov. Okresní péče o mládež Benešov. Kart. 15. sign. 624. Oběžník dozorcích důvěrníků OPM Benešov. Evidence sirotků po obětech německého teroru v zemi české.

¹³⁹ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 77. sign. 838. Zápisy předsednictva ZÚPM z roku 1945.

¹⁴⁰ SOkA Benešov. Okresní péče o mládež Benešov. Kart. 15. sign. 625. Péče o děti státně nespolehlivých.

¹⁴¹ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 67. sign. 212. Projev předsedy Trapla na první valné hromadě od konce války 15. prosince 1945.

¹⁴² O konkrétních důvodech setrvání předsedy Trapla na svém postu můžeme jen spekulovat. Nelze v žádném případě vyloučit kontakty prof. Trapla s odbojem a rovněž nemůžeme (na základě dostupných pramenů) prohlásit narativ o skryté záchraně českého dítěte za nepravdivý. Vojta Beneš zřejmě opravdu věřil Traplovi a jeho předsednictvu. Přesto nelze zapomenout například na oběžník odsuzujících atentát na Reinharda Heydricha či spolupráci s lidmi kolem Kuratoria Emanuela Moravce.

Zdánlivě hladké „vyrovnání“ se s minulostí na nejvyšších úrovních ZÚPM však bylo narušeno sérií anonymních udání a menší aférou kolem referenta Břetislava Hůly. Ministerstvo ochrany práce a sociální péče se totiž na podzim roku 1945 začalo zajímat o spolupráci ZÚPM s Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. ZÚPM sice nebylo přímo zařazeno do organizace Kuratoria, ale někteří pracovníci péče museli projít jeho školením a za doby okupace spolu obě organizace byly v častém kontaktu. Této spolupráce se ve vyjádření pro MOPSP předseda Trapl v podstatě vzdává. Považuje ji za vynucenou, nepříjemnou a dává ji z velké části za vinu úředníkovi Břetislavu Hůlovi. Hůla byl ve 20. letech členem KSČ, ze které byl ale vyloučen. Před rokem 1938 byl pracovníkem předválečného Československého červeného kříže a posléze ho přijalo ZÚPM, kde vykonával inspekční cesty a běžnou agendu spojenou s fungováním OPM. Vedle toho napsal v roce 1942 článek do časopisu Přítomnost, ve kterém kritizoval tehdejší poměry v péči o mládež a žádal následování příkladu „*německé národní pospolitosti*“ a spojoval vytváření takové české národní pospolitosti s dalším prohlubováním sociální péče a obecně se dá říci, že se Hůla článkem přihlásil k tehdy velmi rozšířené rétorice, kterou využívali říši loajální úředníci a politici.¹⁴³ Nadále však působil v rámci dorostového odboru ZÚPM a je zřejmě pochopitelné, že jeho kontakty s Emanuelem Moravcem a Kuratoriem nikdo v rámci ZÚPM nahlas nekritizoval.

Z vyjádření pro MOPSP je zřetelné, že pro Trapla i ředitele Kratinu, osoby zodpovědné za vedení ZÚPM v době okupace, bylo vysvětlování spolupráce s Kuratoriem značně složité. Popisují totiž nejen nepříjemný styk se samotným Hůlou, ale i obtíže způsobené přejímáním učňovských domovů či vynucování „*árijského pozdravu*“ v kontaktu s představiteli Kuratoria.¹⁴⁴ Nakonec však vše bylo vyřízeno odchodem Hůly ze ZÚPM. Ministerstvo se věci dále nezabývalo. Hůla vstoupil ještě v roce 1948 do obnoveného Československého červeného kříže. MOPSP si zřejmě nemohlo dovolit zpochybnit organizační jádro ZÚPM a narušit fungování tak významné instituce, ve které navíc působila řada významných členů vládních stran, například Vojta Beneš za sociální demokraty či Milada Horáková za národní socialisty, kteří disponovali nezanedbatelným vlivem. Apel na obnovení republiky tak v tomto případě zvítězil nad široce vnímanou potřebou očisty.

---

¹⁴³ Břetislav Hůla, *České dílo sociální: k projevu pana ministra Moravce z 3. října 1942*, Přítomnost: nezávislý týdeník. Praha: František Borový, 1. 11. 1942, 17(2), str. 24-25, ISSN 1805-2924. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:374ef930-9a38-11ea-b6e0-005056827e51> Viděno 1. 8. 2021.

¹⁴⁴ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 38. sign. 220. Vyjádření předsedy Trapla a ředitele Kratinu pro MOPSP ve věci bývalého Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě.

4.2. Postátnění péče

„Skončila druhá svetová vojna. Poruchy hospodárske a sociálne, ktoré sa nahromadily vnútri spoločenskej výstavby štátu, za tejto vojny vyvrcholily a zasiahly samotnú podstatu starého poriadku. Je nepochybné, že svet musí budovať na nových základnách, že je nemožné vracať sa ku starým formám. Menia sa od základov i formy spolužitia národov a mocnosti sveta hľadajú spôsob, jako v budúcnosti zabrániť vojne, a hlavne ako usporiadať nový svet, aby neplodil príčiny k vojnám.“¹⁴⁵ Tak uvedl první poválečný ministr ochrany práce a sociální péče Jozef Šoltész první číslo obnoveného časopisu *Sociální revue*. Vyjadřoval tak přání velké části tehdejší společnosti, která zkrátka toužila po změně. Tehdy platný Košický vládní program sliboval taková přání změny plnit; vedle znárodnění bank, průmyslových podniků či pozemkové reformy však vládní program zahrnoval i body týkající se sociální politiky a péče o mládež: „Na širokou základnu bude postavena péče o naši dorůstající generace. Naše mládež obého pohlaví musí býti fyzicky, mravně i duchovně vyzbrojena, aby se stala důstojnou nositelkou budoucnosti našich národů.“¹⁴⁶

I přes velká očekávání však k bezprostředně po květnu 1945 žádná převratná změna organizace péče o mládež nepřišla. Presidiální rada ZÚPM se tak rozhodla již v září představit vlastní návrh dekretu presidenta republiky o zveřejnění péče o mládež. Návrh počítal v podstatě jen s inkorporací stávajících institucí péče o mládež do struktur MOPSP. Péče o mládež se v něm definovala následovně: „Veřejnou sociálně zdravotní péčí o mládež se rozumí péče, kterou poskytuje mládeži soubor státně organisovaných zařízení a opatření, která slouží přímo nebo nepřímou zdárnému vývoji mládeže po stránce tělesné, duševní a mravní.“¹⁴⁷ Podle návrhu se měly postátněné OPM a ZÚPM stát výhradním organizátorem péče což znamenalo, že jedině tyto úřady mohou zajišťovat chod ozdravoven, dětských domovů, rodinných kolonií či pořádat široce oblíbené sbírkové akce. Předsednictvu se však nepodaří tak ambiciózní návrh prosadit. Návrh lidí kolem předsedy Trapla zkrátka sjednocoval agendu řady jiných organizací a ty nestály o sjednocení pod hlavičkou ZÚPM.

---

¹⁴⁵ Jozef Šoltész *Zásady sociálnej politiky v novej republike*, Archiv VÚSVP Praha. Sociální revue. Věstník ministerstva ochrany práce a sociální péče, Ročník XX., říjen 1945.

¹⁴⁶ Košický vládní program vyhlášen 5. dubna 1945. Viz Košický vládní program (5. 4. 1945). Dostupné z: <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kosicky-vladni-program-5-4-1945/>. Viděno 13. 6. 2021.

¹⁴⁷ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 77. sign. 838. Návrh dekretu presidenta republiky o organisaci veřejné sociálně zdravotní péče o mládež.

Zajímavé však je, že na valné hromadě v prosinci téhož roku se pokusí o prosazení vlastního návrhu sociální pracovnice péče o mládež. Právě na jejich práci totiž závisí OPM v regionech po organizační i praktické stránce věci. Od roku 1938 se navíc jejich počet skokově navýšil a často se jednalo o jediné osoby s alespoň nějakou kompetencí v zdravotně-sociálních otázkách. Již v období protektorátu se množí stížnosti pracovníků na platové ohodnocení jejich všestranné práce a právě od postátnění si pracovnice slibovali navýšení platů, jejich stabilitu a také vidinu kariérního růstu. Jejich návrh byl však v mnoha ohledech ještě ambicióznější než návrh předsednictva. Instituce péče o mládež měly být v podstatě samostatné s tím, že na jejich chod už by nemusely pořádat sbírky a čekat na subvence, ale jejich rozpočet by byl jednou z položek rozpočtu MOPSP. K tomu však návrh dodává: „*Pokud stát nebude mít dostatečné úhrady ve svém rozpočtu, doporučujeme zavedení progresivní povinné daně na sociálně zdravotní úkoly péče o mládež.*“¹⁴⁸ Něco takového šlo daleko za návrh Trapla a Kratiny. Vytvořil by se tak paralelní úřad financovaný zvláštní daní a to nebylo ve stávající chvíli myslitelné. Stejně jako návrh předsednictva nakonec i návrh sjezdu sociálních pracovníků zapadl v dlouhých jednání mezi ministerstvy. Výsledný zákon byl v mnoha ohledech úplně jiný.

Kolem zákona č. 48/1947 Sb. o organizaci péče o mládež, který přijalo 19. března 1947 Národní shromáždění, panovalo značné rozčarování. Zákon nijak nedefinuje, co to péče o mládež je. V podstatě se omezuje jen na organizační ustanovení, která rozbíjejí vybudovanou pyramidovou síť OPM a ZÚPM, přičemž nejdůležitější změnou je podřízení jednotlivých OPM pod orgány místní samosprávy, tedy městským, okresním a zemským národním výborům. OPM měly být již jen komisemi v rámci ONV či MNV bez záruk nějaké větší samostatnosti. Jako zásadně odlišné se pak jeví poměry nastavené zákonem z roku 1947 na úrovni ZÚPM a ZNV. § 2 odst. 2 zákona č. 48/1947 Sb. mluví jasně o tom, že „*Členy komise "zemská péče o mládež" zvolí zemský národní výbor podle organizačních předpisů ze svých členů, odborníků, z dobrovolných pracovníků v oboru péče o mládež, ze zástupců Revolučního odborového hnutí a Jednotného svazu českých zemědělců.*“¹⁴⁹ Vedle expertů tak měli zasednout i lidé z organizací pod silným vlivem KSČ. Nešlo zřejmě o nějaké cílené obsazení péče o mládež sympatizanty KSČ, avšak nelze opomíjet to, že tehdejší ministr Zdeněk Nejedlý, který po volbách 1946 střídá Jozefa Šoltésze, mohl stát o umenšení vlivu některých osobností v rámci péče o mládež, které patřily mezi národní socialisty nebo lidovce, například Milada Horáková.

---

¹⁴⁸ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 67. sign. 212. Memorandum sjezdu svazu sociálních pracovníků a pracovníků sdružující 180 OPM v Čechách.

¹⁴⁹ Zákon č. 48/1947 Sb. o organizaci péče o mládež. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1947-48#p2-2> Viděno. 1. 8. 2021.

Jeden z nejzásadnějších argumentů proti takovému způsobu postátnění byl postaven na obavě z přílišné „oficiálnosti“ péče, ze které se postátněním vytratí dobrovolnický zápal a bezprostřední kontakt pracovníků s klienty péče.¹⁵⁰ Taková obava byla sdílená pracovníky péče takřka na všech úrovních a především zástupci ZÚPM na čele s Jiřím Traplem se snažili o ovlivnění připravované normy směrem k zachování stávající situace. Nelze však brát takovou kritiku za slovo. Dobrovolnické nadšení a každodenní kontakt pracovníků péče s realitou místa své působnosti byl významnou devizou péče před postátněním. Sami členové předsednictva ZÚPM však již před začátkem války vyjadřovali potřebu profesionalizace a využívali prostředky vybrané od dárců či přidělené státem k rozvíjení expertních znalostí a třeba i k budování poměrně rozsáhlých komplexů dětských ústavů či nemocnic. Péče o mládež si tak za zhruba 50 let své činnosti vytvořila zvláštní praxi spojující dobrovolnost s expertním věděním, aktivity v konkrétních regionech s rozsáhlými úvahami o demografii, charitu s biopolitikou. Argumentace dobrovolností tak ztrácí na své přesvědčivosti nejen kvůli tomu, že jí svými aktivitami představitelé péče částečně popírali, ale hlavně kvůli tomu, že doba byla zkrátka jinde. Přijetím zákona o postátnění se rozvětvená a rozsálá síť péče o mládež rozpouští dílem v strukturách MOPSP, dílem v orgánech místní samosprávy. Likvidace a proměna konkrétních OPM a dalších úřadů spojených s aktivitami péče o mládež se protáhne do počátků 50. let. Případné proměny institucí i praxe v péči o mládež po roce 1948 mohou nabízet mnoho zajímavých informací ohledně budování sociálního státu v Československu. Takový výzkum je však již za hranicemi této práce.

4.3. Účtování a likvidace

Ředitel Vladimír Kratina začal svou závěrečnou promluvu k poslední valné hromadě ZÚPM v obřadním duchu, ostatně jak také bylo jeho zvykem: „*Čtyřicetiletá lopotná i radostná práce, jež vyrůstala a zrála z hlav a rukou ušlechtilých lidí jako dobrovolná péče o mládež, dospěla nyní na práh své nové cesty. Pohled zpět mluví o slavném jejím vzestupu z úzkého okruhu pracovního, od skrovných buditelských počátků ve velkolepé národní hnutí, jež hrdě označujeme za jeden z nejkrásnějších projevů pravé demokracie, a jež si také už dávno vydobyla svým přesvědčivým úspěchem uznání celého národa.*“ Vnímá tak postupný růst péče o mládež

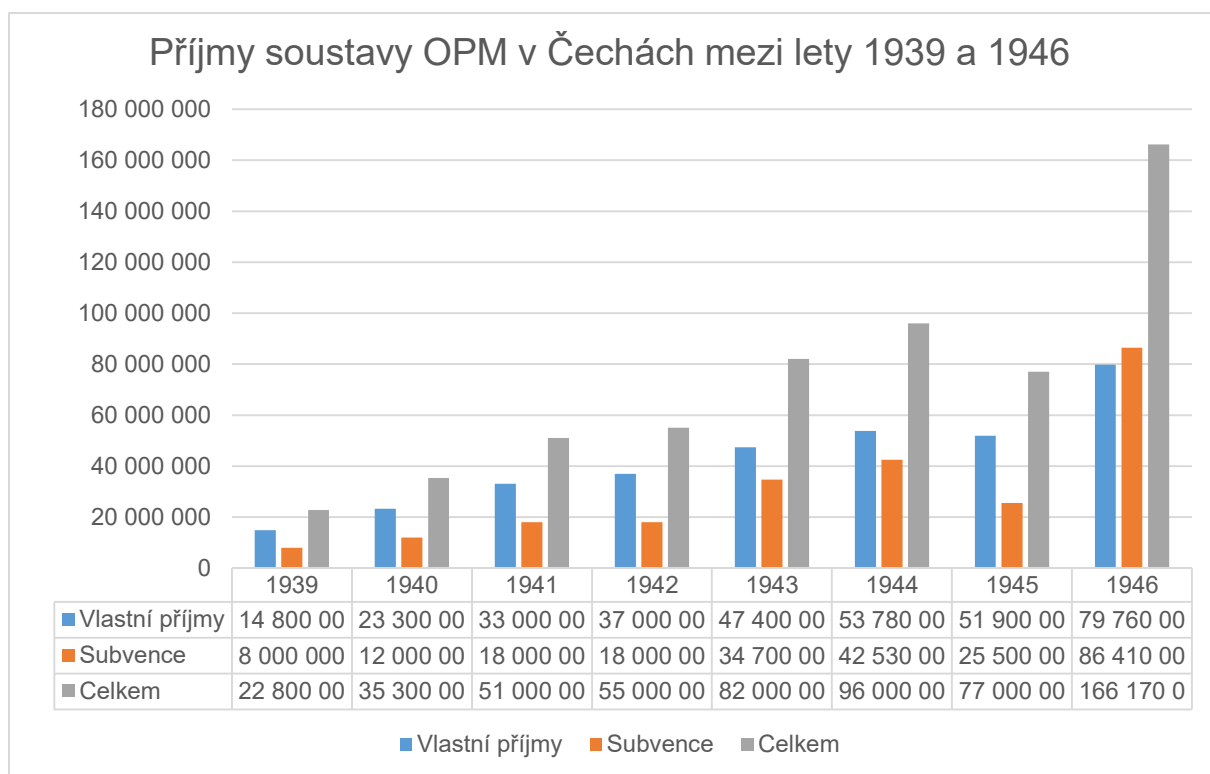
¹⁵⁰ Tento argument použil například Svaz péče o mládež již v roce 1945 ve svém memorandu k připravované osnově zákona o postátnění. Stejný argument používali představitelé ZÚPM až do samotného postátnění, avšak v samotném zákoně nebylo téma udržení alespoň částečně dobrovolného charakteru péče nastoleno. Viz Národní archiv. Ministerstvo práce a sociální péče, Praha. Kart. 596. Memorandum Svazu péče o mládež z 24. července 1945.

a její proměnu v rozsáhlou organizační síť tisíců proškolených dobrovolníků i profesionálních pracovníků. Kratina také jednoznačně kvituje přijetí zákona o postátnění péče o mládež: „*Péče o mládež nemá už záležet jen na náhodě, dobrovolnosti, na subvenčních drobtech a na výtěžku žebravých pokladniček, poněvadž se stává jedním z nejpřednějších právních i finančních závazků státu...*“ Péče o mládež se podle Kratiny „...zocelila v nárazu světové války, v níž rozvinula rozsáhlé pomocné akce. Držela se a solidárně ubránila zlovolnému náporu českých fašistů a polofašistů od září 1939 a čestně vydržela léta německé hrůzovlády, byť těžce na životech postižena a podchycovala všechny prameny národní síly, jež se instinktivně soustřeďovaly na pomoc dětem, v nichž byla nejen naděje, ale i největší nebezpečí zmaru.“ Předkládá tak v podstatě jakési vyúčtování aktivit OPM a ZÚPM.¹⁵¹

V účtování nesmějí chybět čísla. ZÚPM řídilo v roce 1947 204 OPM a přímo zaměstnávalo celkem 1023 zaměstnanců, přičemž dozorčích důvěrníků bylo asi 7 500. Šlo tak o robustní síť, která dokázala měsíčně vykonávat péči o tisíce dětí po celé republice a v mnoha regionech zastupovala roli lékařských zařízení. Jak se ukazuje na údajích z grafu č. 2. tak rozpočet soustavy OPM kontinuálně rostl a to převážně z důvodů vyšší výtěžnosti dobrovolných sbírek. Teprve v roce 1946 můžeme sledovat podstatnější nárůst státních subvencí, které tak převýšily příjmy ze sbírek. Kromě toho ZÚPM samo organizovalo správu dětské nemocnice v Krči, 4 rodinných kolonií pro cca. 300 dětí a pořádalo každoroční kurzy pro budoucí sociální pracovníce. Skrze tuto síť bylo možné distribuovat jak materiální podporu, například rybí tuk od norské vlády či vitamíny pro těhotné ženy, ale i expertní know-how. Postupně se tak vytvářely podmínky pro zlepšování životní úrovně matek a dětí nejen v centrech republiky, ale i ve vzdálených regionech, o které ZÚPM projevovalo intenzivní zájem.

---

¹⁵¹ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 67. sign. 212. „*Na prahu nové organizace péče o mládež*“ projev ústředního ředitele ZÚPM Vladimíra Kratiny na poslední valné hromadě ZÚPM 20. prosince 1947.

Graf č. 2. Příjmy soustavy OPM v Čechách mezi lety 1939 a 1946. Zdroj: Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 67. Sign. 212. Schůze valné hromady ZÚPM pro rok 1947. projev ústředního ředitele ZÚPM Vladimíra Kratiny na poslední valné hromadě ZÚPM 20. prosince 1947.

Svůj projev zakončil ředitel Kratina následovně: „V těchto číslech je zřejmá velikost daru, který přináší dobrovolná organizace péče o mládež svému státu. V těchto číslech je však také závazek pro veřejnou správu, aby dovedla na pevnějším základě, který dává zákon o organizaci péče o mládež a který upevní ještě další zákony, účelně a pružně hospodařit. Aby každý při pohledu zpět a dopředu měl vždy pocit radosti a uspokojení, že národ spěje jistými a mílovými kroky k svému rozkvětu jedine nejkratší a nejbezpečnější cestou: vzornou péčí o svoje potomstvo.“¹⁵² Následoval dlouhotrvající potlesk a zakončení schůze.

4.4. Shrnutí

V předešlé kapitole byla diskutována především tři témata. Role institucí péče o mládež v otázce poválečného vyrovnávání se s minulostí, postátnění péče a konečně také likvidace ZÚPM a OPM spojená s „účtováním“.

OPM měly na základě směrnic ministerstva vnitra připravovat evidence jak kolaborantů, válečných zločinců a Němců, tak i tzv. „válečných poškozců“. OPM se následně podílely na

¹⁵² Tamtéž.

klasifikaci a zařazení konkrétních lidí do výše zmíněných kategorií. O podobách takového procesu klasifikace nemáme přesnější zprávy, ale již jen z úryvkovitých instrukcí ministerstva vnitra museli být pracovníci OPM, policie a zástupců místních samospráv často v složitých situacích, které se řešili způsobem neshodujícím se s mnoha právními zásadami. Tím se péče o mládež z části podílely na formování poválečné politiky „očisty“ a poskytovaly státu své kapacity k realizaci politik, které přesahovaly rámec péče o mládež. Zároveň je nutné dodat, že především regionální OPM působily jako významný stabilizační element v zajišťování spořádaného vysídlení českých Němců, často malých dětí, které ztratily rodiče během války.

Druhé diskutované téma se týká zákona o postátnění péče o mládež z roku 1947. Představy zástupců ZÚPM nebyly vyslyšeny a přistoupilo se k variantě, se kterou někteří členové nemusely zcela souhlasit. Stát zkrátka neměl zájem na udržování obrovské, dobrovolnické a relativně autonomní sítě. Místo toho se spojily orgány péče s orgány místní samosprávy a dalšími orgány státu, jako například s MOPSP. Bývalí činovníci péče o mládež však často přešli do nových institucí a své postavení si udržel i expertní diskurz, který se však v následujícím období poměrně proměnil. Výzkum této změny, stejně jako další vývoj péče již však není předmětem této práce.

Posledním tématem kapitoly bylo „účtování“ a ohlížení se zpět, za desítkami let práce na rozvoji péče o mládež, které představily zástupci ZÚPM, především ředitel Kratina, na poslední valné hromadě. Z nabídnutého grafu je dobře pozorovatelný rozvoj péče a proměna z dobrovolné, převážně sbírkami financované instituce, v konsolidovanou a stabilní instituci napojenou na státní finance. Pohled na finance však může být zavádějící. Jednalo se o poměrně nestabilní dobu, i co se týče inflace a dalších otázek spojených s hodnotou měny. Proto situaci doplňuje graf č. 1. uvedený v předešlé kapitole. Na příkladu budování nových poraden OMD a zakládání OPM tento graf dokládá to, že peníze byly využity na prohloubení a rozvoj pečovatelských kapacit institucí péče o mládež.

5. Závěr: kontinuity a diskontinuity v péči o mládež

Popisování historie péče o mládež a sestavování jejího uceleného příběhu jinak roztržitého do nepřehledného množství vzpomínek, projevů, memorand, směrnic a pramenů byrokratického charakteru by nemělo být samoúčelné. Historická matérie totiž často promlouvá teprve, když jí položíme nějaké otázky. V úvodu práce byly takové otázky položeny a následující kapitola bude obsahovat pokus o jejich zodpovězení.

Hlavní otázkou práce je, zda můžeme uvnitř institucí péče o mládež stopovat nějaké kontinuity i přes to, že se jednalo o jinak turbulentním období plné válek a krizí? Jinými slovy jde o to, jaké panují trendy, zda se v péči vyskytují ti samí lidé a jaké návaznosti můžeme sledovat? Stranou však samozřejmě nemůže zůstat ani otázka týkající se změn a hlubší proměny péče.

Ať už jde o základní principy fungování, legitimizační strategie, financování či personální otázky, tak se toho v rámci institucí péče o mládež ve válečné a bezprostředně poválečné době mnoho nezmění. Skrze období mezi lety 1938 a 1948 zůstává na čele ZÚPM profesor Jiří Trapl a Vladimír Kratina. Kromě vězněné Milady Horákové a několika dalších odstoupivších členů se předsednictvo ZÚPM takřka nezmění a podobně tomu je v přidružených orgánech a ústavech ZÚPM. Jak bylo v práci několikrát ukázáno, toto vedení si dokázalo osvojit takový výklad situace, který mu dovoľoval relativně nerušeně pokračovat v již před válkou nastoupeném kurzu a provést instituce péče o mládež skrze mnichovskou krizi, okupaci, povstání a následně v obnovené republice slavit pomyslný triumf.

S tím se nám ale otevírá řada dalších otázek. Co to bylo za výklad? Nešlo jen o slepé vykonávání politiky „cukru a biče“, ve které instituce péče o mládež sehrály roli pomocníka okupačního režimu? Nebo se zástupci péče o mládež snažili o realizaci vlastních představ o budoucnosti českého národa?

Zde narážíme na další, poněkud delší kontinuitu. Je jím motiv národa, či obecně nacionalismus, který hrál v úvahách o péči o mládež výraznou roli. Spolky, později přetvořené v okresní péče o mládež, vznikly z ducha národního obrození a kromě soucitu s potřebnými dětmi a matkami žijícími v neutěšených podmínkách byla činnost těchto spolků motivována snahou o péči o národ. I přes zásadní rozvoj a proměnu různých odborných přístupů k dítěti si však tento národovecký apel prostředí péče o mládež ponechalo.¹⁵³ Volání po „záchraně

---

¹⁵³ Viz Zahra, *Kidnapped souls*.

národa“ a rozvíjení představ o jeho ohrožení je minimálně od 30. let častým motivem schůzí a projevů čelních představitelů péče o mládež a jinak tomu není ani za 2. světové války.

Každodenní realita protektorátu spojená s vědomím existenční hrozby a válečným nedostatkem však přivedla ZÚPM do těžké situace. Na jedné straně v ZÚPM působili lidé napojení na předválečného předsedu Vojtu Beneše, kteří kritizovali nacistickou eugeniku a vyhraněně rasový přístup k otázkám péče o mládež.¹⁵⁴ Byli tu ale i lidé jako Břetislav Hůla, kteří kvitovali „odpolitizování“ péče, odsuzovali dosavadní fungování jako neefektivní „charitu“ a rovněž volali po následování německého vzoru, kde byly mnohé aktivity spojené s péčí o mládež inkorporovány do struktur hnutí, tedy NSDAP.¹⁵⁵ Takové apely však nelze spojovat s brutálními praktikami nacistické eugeniky. Vědomí o potřebě péče o handicapované bylo v české péči o mládež poměrně silné po celou dobu války. Podobnosti musíme sledovat jinde; v rozvíjení projektu národní pospolitosti, založeném na představě národa jako etnické a jazykově homogenní skupiny lidí. Jak píše Břetislav Hůla ve svém článku z roku 1943 pro časopis Přítomnost, ve kterém dává za příklad tzv. Dílo zimní pomoci v Německu, tedy *Winterhilfswerk*, jako účinné spojení německé národní pospolitosti a nacistického hnutí: „Nevytvoří-li národ specificky učeněnou organizaci společenských (v nejširším smyslu) vztahů, jak ji prezentuje německá národní pospolitost, marně se bude snažit, aby vytvořil obdobu Díla zimní pomoci, nejvýš se mu zdaří sbírky a akce.“ A Hůla uzavírá: „Tou měrou, jak budou silít předpoklady pro vytvoření opravdové české národní pospolitosti, tou měrou se bude vytvářet také české dílo sociální pomoci.“¹⁵⁶

K této představě o české národní pospolitosti a s tím spojené kritice „sbírek a akcí“ jako nedostatečného nástroje péče o českou mládež se přihlásí i vedení ZÚPM. Již během druhé republiky spolupracuje předseda Trapl a ředitel Kratina s představiteli Strany národní jednoty a později i Národním souručenstvím. Přihlásí se tak k projektu, který má cílit především na české obyvatelstvo a v podstatě potvrzuje předmnichovské poměry, ve kterých byly péče o mládež rozdělené podle národnostního klíče. To pokračuje i v rámci protektorátu, pro který platí následující závěr historičky Radky Šustrové: „Nejdůležitější rozhodovací procesy se sice odehrály na jiných úrovních, ale české straně zůstával prostor k vlastní iniciativě a působení ve prospěch českého národa.“¹⁵⁷ ZÚPM se tak snažilo rozvíjet vlastní projekt péče

---

¹⁵⁴ Viz Musil, Cyril Stejskal - život a dílo.

¹⁵⁵ Břetislav Hůla, *České dílo sociální: k projevu pana ministra Moravce z 3. října 1942*, Přítomnost: nezávislý týdeník. Praha: František Borový, 1. 11. 1942, 17(2), str. 24-25, ISSN 1805-2924. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:374ef930-9a38-11ea-b6e0-005056827e51>. Viděno 1. 8. 2021

¹⁵⁶ Tamtéž.

¹⁵⁷ Šustrová, *Zastřené počátky sociálního státu*. Str. 71.

o příslušníky české národní pospolitosti.¹⁵⁸ O plnění nařízení ze strany protektorátní vlády či dokonce okupačních úřadů tak šlo spíše ojediněle. Daleko více se jednalo o rozvíjení vlastních představ a projektů týkajících se péče o děti a mládež. Dotyčné instituce na to zkrátka měly dostatek prostoru i prostředků.

Zde narážíme na dichotomii, která je pro péči o mládež ve válečném období charakteristická. Představitelé české péče o mládež mohli po roce 1938 realizovat řadu svých představ a posléze i docílili konkrétních posunů, o kterých se ještě v předválečné republice dalo jen uvažovat. Avšak stejně tak, jako se v řadách předsednictva ZÚPM mísil pocit úspěchu s pocitem válečného ohrožení, mísila se i realizace „pro-české“ péče s kontextem protektorátního uspořádání. Otevřeně protičeský režim tak do jisté míry legitimizovalo to, že umožnil fungování právě takových institucí, jako byly ZÚPM a OPM. Fungování určitého typu institucí, zajištění jejich chodu a i jistého rozvoje umožnila okupační správě vytvořit stabilitu v klíčovém území, které fungovalo jako klidné a relativně bezpečné zázemí východní fronty a bombardováním zasaženého Německa.¹⁵⁹

Vedle rozvoje péče ve válečném období však musíme mluvit i o jistých limitech. Pracovníci regionálních OPM přicházeli velmi často do kontaktu s realitou vysídlování a s mnoha dalšími projevy nepřátelství ze strany okupačních orgánů. Příklad Benešovska je zde ukázkový: OPM v Neveklově a Benešově řešily řadu praktických problémů ohledně otázky vystěhování budoucího výcvikového prostoru SS. V momentě, kdy šlo o zájmy okupačních orgánů, se zkrátka česká iniciativa musela podřídit a bez protestů přistoupit na bezprecedentní zásah do životů tisíců běžných občanů (často se tak dělo za významné spolupráce českých úřadů).¹⁶⁰ Budování národní pospolitosti tak mělo své jednoznačné hranice.

I z toho důvodu není rok 1945 pro péči o mládež významným milníkem. Představitelé péče už sice nemuseli řešit takové „nepříjemnosti“ jako bylo vystěhování desetitisíců lidí za účelem zbudování výcvikového prostoru SS, jinak ale základní předpoklad, tedy „záchrana českého národa“ skrze péči o české dítě a českou matku nadále trvá. Třetí republika se svým budovatelským étosem přinese možnost částečné realizace ambicí vytyčených již v době okupace. Můžeme tak uzavřít, že v prostředí péče o mládež lze pozorovat výraznou snahu o budování jakéhosi vlastního, nacistickým vzorem ovlivněného a faktem okupace

---

¹⁵⁸ Tedy o Čechy v etnickém a jazykovém slova smyslu. Péče o cikány a ani o další bývalé československé občany židovského původu v rámci ZÚPM takřka neexistovala. Německá péče se do velké míry vyvíjela vlastním směrem.

¹⁵⁹ Viz Detlef Brandes a Detlef Brandes, *Češi pod německým protektorátem okupační politika, kolaborace a odboj 1939 - 1945*, 1999. Str. 333.

¹⁶⁰ Viz Zouzal, *Zabráno pro SS*.

limitovaného projektu péče o český národ. Tento projekt se rozvíjí již za války do podoby rozsáhlé pečovatelské sítě, která je po válce rozšířena a prohloubena. Skutečný zlom však nastane až v roce 1947, kdy se změní způsob, jakým je sociální politika péče o mládež vykonávána, ale i struktura institucí, které ji mají na starost.

Jasnější obrysy tohoto projektu i jeho konkrétní naplnění v rámci regionálních buněk péče o mládež by si však žádalo mnohem rozsáhlejší výzkum. Prostor nabízejí hlavně materiály okresních péčí o mládež, které často obsahují zajímavé vhledy do každodennosti sledovaného období a toho, zda a popřípadě jak byly realizovány záměry ústředí. Otázka kontextu tohoto projektu, zda uspěl v „záchraně“, kterou si předsevzal či jen pomohl okupační moci stabilizovat obsazené území, zůstává i nadále otevřená.

Jednou z nejzajímavějších otázek práce je pak ta týkající se role expertního prostředí. V rámci péče o mládež působila řada významných odborníků na pedagogiku, demografii či lékařství a celá síť institucí péče o mládež může být vnímána i jako rozsáhlá infrastruktura sloužící k rozvoji a zprostředkování expertního vědění od centra směrem k regionům. To, co nazývá Foucault *expertním diskurzem*, pak konstituuje nejen specifický jazyk, ale i praxi a novou realitu politiky, která se zaměřuje na vylepšení kvality populace a parametrů jejího růstu.

V praxi je snaha o vylepšení kvality populace opřena o předpoklad, že edukace a výchova je zaručenou cestou k úspěchu. Expertní vědění zkrátka přinášelo řadu poznatků týkajících se například osobní hygieny či reprodukce, přičemž docházelo k transformaci těchto poznatků do konkrétních pouček a instrukcí pro matky a děti, které tvořily páteř osvětové činnosti institucí péče o mládež. Vzdělání či výchova měla přinést obecné zlepšení životních podmínek jednotlivců a tím zároveň vytvořit příhodné podmínky pro „zkvalitnění“ celého národa. Samozřejmě již před 1. světovou válkou docházelo k finanční podpoře sirotků a nárok na podpory mělo postupně čím dál tím více lidí. Pokrok se však očekával převážně od edukace dotyčných matek a dětí, popřípadě těch, kteří se o ně budou starat (pracovnice s adekvátním vzděláním, školení a specializovaní doktoři, atd.). Jedná se tak o jeden z nejvýraznějších trendů panujících v péči o mládež. S edukací se pojila mnohá očekávání a až v závěru 40. a následně v 50. letech je tento předpoklad nahrazen předpokladem jiným, který tvrdil, že „*sociální problémy jsou především důsledkem kapitalismu a vyřeší je ekonomický růst a zvýšení životní úrovně v rámci socialistického uspořádání.*“¹⁶¹

---

¹⁶¹ Rákosník a Šustrová, *Rodina v zájmu státu*. Str. 209.

V takto rozvrženém prostředí, které očekávalo od vědění významný pokrok, pak můžeme sledovat, jak expertní prostředí pomalu srůstá s orgány státní správy a chápe své poznatky nejen jako výsledky neutrálního vědeckého bádání, ale i jako zdroj prostředků pro výkon jistého typu biopolitiky.¹⁶² Ustanovení této „biopolitiky“ je však nutné vnímat v kontextu diskutovaného projektu „záchranu národa“. Oba dva projekty, jak ten expertní, tak ten národovecký, si jsou velmi blízké. Především vytvářejí myšlenkový rámec, uvnitř kterého se rodí poválečný společenský konsenzus. Demografové posilují už tak silně vnímaný a široce sdílený pocit krize a projevují značnou skepsi nad populačním vývojem československého obyvatelstva.

Práce na výstavbě nového uspořádání se však spojovala s potřebou zapomnění. Válečná zkušenost, vzpomínky na bezprostřední ohrožení další existence české společnosti a zřejmě i pocity vlastní viny, to všechno vede nejen představitele péče o mládež k tomu, aby se pokusili zapomenout. „*V situaci roku 1945 získal kontinent zavalený válečnými troskami hodně tím, že se choval, jako kdyby minulost byla opravdu mrtvá a bezpečně pohřbená a nyní měl začít nový věk. Za to bylo nutné zaplatit určitou výběrovou ztrátou kolektivní paměti...*“ píše Tony Judt o jakési „*kolektivní amnézii*“ poválečné Evropy.¹⁶³ Rezoluce odsuzující atentát na zastupujícího říšského protektora, spolupráce s Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, zapojení do orgánů Národního souručenství i případné podobnosti projektu národní pospolitosti s projektem nové, socialistické republiky, to všechno mělo být jaksi zapomenuto. I díky tomu si však nakonec péče o mládež udržela svou kontinuitu; zapomnělo se na podobnosti a dále se rozvíjela praxe nastolená již za války.

Spojení těchto dvou přístupů však do jisté míry narušil zákon z roku 1947. Jednak bylo již dosaženo etnický českého, potažmo československého státu, tudíž se i vytrácejí důvody pro tak vyhraněné artikulování národnostního rozměru péče, ale rovněž se mění pojetí sociální politiky jako takové. Stát již nemá zájem o vydržování relativně autonomní polodobrovolnické sítě a sám přejímá agendu péče o mládež. Do staronových úřadu je přijata řada pracovníků likvidovaných OPM či ZÚPM a v mnoha ohledech se změní jen formální záležitosti. Výborně se tak hodí pojmenování Radky Šustrové, která svou knihu o sociální politice v Protektorátu Čechy a Morava nazvala *Zastřené počátky sociálního státu*. Nelze zkrátka chápat národnostními argumenty mobilizovanou dobrovolnickou strukturu, která slouží především k distribuci expertního vědění od pomyslného centra do regionů, jako jistou verzi sociálního státu v tom smyslu, v jakém se vyvinul až po válce. Místo distribuce vědění se poválečný

---

¹⁶² Viz Rákosník a Šustrová, *Rodina v zájmu státu*. Str. 118-205.

¹⁶³ Judt, *Poválečná Evropa*. Str. 62.

sociální stát dá charakterizovat distribucí zdrojů, převážně těch finančních, ale i obecně řečeno: materiálních (např. byty). České instituce péče o mládež však lze vnímat jako instituce, které takovému systému distribuce zdrojů přichystaly půdu minimálně v tom, že obyvatelstvo vstupovalo do stále častějšího a mnohem těsnějšího vztahu se státem. Komplexní popsání poválečné proměny péče o mládež a následný vývoj v 50. a 60. letech je však již za možnostmi této práce.

Jako nejvýraznější kontinuita tu tak vystupuje ono sepjetí expertízy a projektu národní pospolitosti či později homogenního národního státu. V prostředí péče o mládež se jedná o specifickou odpověď na krizi 30. let a s tím spojenou civilizační skepsi. Tato odpověď pak do velké míry koresponduje i s představami politické reprezentace druhé republiky a protektorátu, ale i s mnoha záměry německých okupačních orgánů a následně, což je asi nejvíce překvapivé, s představami politiků osvobozeného Československa. Za závěr práce tak můžeme považovat tezi o tom, že kontinuální vývoj v péči o mládež byl jen jedním z několika způsobů, kterými se manifestovala širší změna československé společnosti kolem 30. let 20. století. Liberalismus první republiky byl nahrazen snahou o definování nových podob vztahu státu, společnosti a jednotlivého občana. Život jednotlivce i společnosti měl být napříště kontrolován, regulován, usměrněn a přetvořen v zájmu celku, v případě péče o mládež v zájmu „budoucnosti národa“. Jiné, v některých ohledech dokonce i konkurenční projekty jako například působení křesťanské charity či aktivity činných jedinců, jejichž příkladem může být Přemysl Pitter a jeho poválečná Akce zámky, zkrátka neuspěly.¹⁶⁴

Z předložených pramenů týkajících se postátnění péče v druhé polovině 40. let je však zřejmé, že jak pečovatelská struktura, tak i samotný étos péče o mládež doznal poměrně značných změn až v tomto období. Národnostně orientovaná a na osvětě založená péče zažila svá zlatá léta v pomnichovském a válečném období, v jejichž rámci byla rozvíjena a posílila své pozice. V letech, která následovala po konci války, se však pojetí péče nejen v oblasti zaopatření dětí a mládeže změnilo. Za možnou hypotézu pro další výzkum vývoje péče o mládež tak můžeme považovat například tezi o postupné proměně dobudovaného dobrovolnického systému v sociální stát. 30. a 40. léta je možné interpretovat jako období pokládání základů a budování kapacit, které dostanou poněkud jiný obsah v obdobích následujících. Mohlo to souviset s tím, že rozhodujícím množství expertů se začaly zdát kapacity péče o mládež (ve své většině založené na práci dobrovolníků) nedostatečné a hledalo

---

¹⁶⁴ Viz Pavel Kosatík, *Sám proti zlu: život Přemysla Pittra, 1895-1976*, Vyd. 1 (Praha ; Litomyšl: Paseka, 2009).

se řešení postavené na jiném principu. Stejně tak je možné, že představy o péči v rámci *národní pospolitosti* ve své podstatě nemají mnoho společného s představami *welfare state* a oba koncepty vyrůstají z naprosto rozdílných kořenů. Tato práce však ukazuje spíše na řadu podstatných kontinuit, než na zásadní zlomy mezi těmito dvěma fenomény. Jde však o hypotézu. Konečné slovo si práce v žádném případě nenárokují.

V tématu péče o mládež však zbývá mnoho bílých míst. Jaká byla situace v jiných regionech, kterou nemůžeme hodnotit z tak úzké pramenné základy jako jsou dva fondy OPM? Rovněž lze zkoumat proměny péče o mládež na Slovensku; rozdělení spojeného předválečného vývoje v době Slovenského štátu a následné poválečné znovusjednocení. Stejně tak může zajímavá zjištění přinést výzkum německé větve péče o mládež a to, jak se instituce německé péče o mládež vypořádaly s novou realitou po připojení k říši. Z pramenů se také zdá, že se péče o mládež potýkaly s tzv. cikánským problémem. Jakým způsobem ho řešily v době předválečné, za války a po válce? Velká mezera panuje i v interpretaci válečné situace u nás. Černobílé narativy o zrádcích a kolaborantech na jedné straně a odbojářích na straně druhé už doplňují četné studie probarvující obraz tohoto období. Avšak minimálně v oblasti sociální politiky můžeme nabídnout řadu dalších otázek, které čekají na své odpovědi.

Epilog

V předvečer svátku svatého Mikuláše, 5. prosince 2017 navštívila Dětský domov Racek skupina zaměstnanců společnosti Wrigley, globálního výrobce cukrovinek, který vlastní továrnu v nedalekém Poříčí nad Sázavou. Byli převlečeni v tradičních kostýmech Mikuláše, anděla a nechyběli ani dva čerti. Již tradičně obdarovávali děti mikulášskou nadílkou a ty jim na oplátku slibovaly, že se v příštím roce polepší. Zhruba dvěma desítkám dětí ve věku od 3 do 18 let, které postrádají vlastní rodinné zázemí, se dobrým skutkem pokusili zpříjemnit začátek Vánoc. Potemnělé údolí Konopišťského potoka tak zpoza oken prozářilo několik dětských úsměvů.

Je tomu více než 70 let, co v budově nynějšího dětského domova pobývají děti. Vystřídalo se tu mnoho generací. Od učňů z nedalekého Benešova, dětí z dalekého Řecka či dětí, které byly z různých důvodů svěřeny do ústavní péče. Budovu postavili před koncem války němečtí vojáci, kteří zde budovali zázemí pro cvičiště jednotek SS. Později v budově bydleli dělníci z nedaleké pily a až v říjnu roku 1946 OPM v Benešově uspělo s požadavkem vyvlastnění budovy i s pozemkem. Po rok trvajících opravách v ní OPM zřídila nejprve zotavovnu pro mládež, posléze učňovský dům a dětský domov. Zajímavou kapitolou pak je pomoc řeckým dětem, která probíhala v roce 1949 a na počátku 50. let.¹⁶⁵

Příběh dětského domova na Racku je příběhem i desítek dalších domovů, které patřily do sítě institucí péče o mládež. V různých budovách postavených ve 40. letech za peníze českého státu či ze sbírkových akcí do dnešních dnů sídlí různé školy, dětské domovy a jiné ústavy pečující o mládež. Tehdejšími pracovníkům ZÚPM a jejich kolegům v regionech se tak podařilo vybudovat pečovatelskou kapacitu, která se stala základnou pro další rozvoj tohoto segmentu sociální politiky.

Jak píše historik Mark Mazower: *„My, kteří žijeme v individualistickém světě, si jen stěží dokážeme uvědomit, že se mnohé aspekty sociální politiky poválečných desetiletí rozvinuly z velmi odlišných zájmů a obav...“*¹⁶⁶ Je zajímavé si uvědomit, že tak samozřejmá věc, jako je ústavní péče o nezaopatřené děti, vznikala z potřeby reagovat na pocit populační a celospolečenské krize v období 30. a 40. let. V prostředí válek a krizí se vědomí nebezpečí mísilo s budovatelským nadšením a kolektivistickými apely na jednotu a podřízení jednotlivce

---

¹⁶⁵ SOkA Benešov. Okresní péče o mládež Benešov. Kart. 18. sign. 830 a 831. Všeobecné ke skupině 83.

¹⁶⁶ Mazower, *Temný kontinent*. Str. 132.

společnosti. Ze snahy o „záchranu národa“ a budování „národní pospolitosti“ tak vyrůstá i potřeba pečovat o mládež, která má být „*důstojnou nositelkou budoucnosti našich národů*.“¹⁶⁷ Historie institucí pečujících o mládež nám tak nabízí daleko širší vhled do minulosti, než jen to, jakým způsobem se v roce 1944 sociální pracovnice staraly o osiřelé děti, jak si ředitelé OPM na Benešovsku poradili s překážkami způsobenými vznikem výcvikového prostoru SS v jejich okresech či jaké představy o populačním vývoji měl ředitel ZÚPM Jiří Trapl. Nahlížíme i to, jak tehdejší stát, společnost i jednotlivci reagovali na období krize, jaké společenské představy se pokusili rozvíjet a jakým způsobem je realizovali.

---

¹⁶⁷ Národní archiv. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Kart. 77. sign. 838. Návrh dekretu presidenta republiky o organizaci veřejné sociálně zdravotní péče o mládež.

Prameny a literatura

Prameny

Archivní prameny

Národní archiv, Praha

Ministerstvo sociální péče, Praha (MSP)

Zemské ústředí péče o mládež v Čechách, Praha (ZÚPM)

Státní okresní archiv Benešov

Okresní péče o mládež Benešov (OPM BN)

Okresní péče o mládež Neveklov (OPM NV)

Publikované prameny

Fiala, Jiří, Bedřich Růžek, a Karel Straka. Péče o mládež (Právní předpisy o její organizaci a úkolech). Roč. 1948. Praha: Orbis, 1948.

Foustka, Břetislav. Péče o dítě: sociální postavení evropské mládeže a její ochrana. Praha, 1915.

Nečas, Jaromír. 20 let sociální péče v Československé republice. Publikace Sociálního ústavu Československé republiky. Praha: Ministerstvo sociální péče, 1938.

Trapl, Jiří, a Vladimír Kratina. Dobrovolná péče o mládež. Praha: Orbis, 1946.

Periodika

Péče o mládež (1948)

Sociální revue (1938, 1945-1948)

V dětech je národ věčný (1938, 1946-1947)

Elektronické zdroje

<http://ftp.aspi.cz/>

<http://www.digitalniknihovna.cz/>

<http://www.vhu.cz/>

<https://is.cuni.cz/>

<https://ndk.cz/>

<https://www.moderni-dejiny.cz/>

<https://www.vlada.cz/>

Seznam literatury

Aly, Götz. Hitlerův národní stát: loupení, rasová válka a nacionální socialismus. Praha: Argo, 2007.

Arendt, Hannah, Magali Brenas, Jacques Bureau, a André Enegren. „Compréhension et Politique“. *Esprit*, roč. 42, č. 6, (1980). Str. 66–79.

Bauer, Zdeněk. Klub zvědavých dětí: Jaroslav Foglar a Protektorát: čtenářské kluby, zakázaný skauting a Kuratorium pro výchovu mládeže. Praha: Nakladatelství Zdeněk Bauer, 2018.

Benda, Jan. Do vlasti z vlasti emigrují a zpátky zase... Migrace z okupovaného pohraničí ve druhé republice. Disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011.

Brandes, Detlef. Češi pod německým protektorátem: Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945. Prostor, 1999.

Bryant, Chad Carl. Praha v černém: nacistická vláda a český nacionalismus. Praha: Argo, 2012.

Deák, István, Jan Tomasz Gross, a Tony Judt, ed. The politics of retribution in Europe: World War II and its aftermath. Princeton, N. J: Princeton University Press, 2000.

Foucault, Michel, a Čestmír Pelikán. Dějiny sexuality. Praha: Herrmann & synové, 1999.

Foucault, Michel, Graham Burchell, Colin Gordon, a Peter Miller, ed. The Foucault effect: studies in governmentality: with two lectures by and an interview with Michel Foucault. Chicago: University of Chicago Press, 1991.

Friedlander, Henry. The origins of Nazi genocide: from euthanasia to the final solution (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1995).

Frommer, Benjamin, a Jakub Rákosník. Národní očista: retribuce v poválečném Československu. Praha: Academia, 2010.

- Gebhart, Jaroslav a Jan Kuklík. Velké dějiny zemí Koruny české. Praha: Paseka, 2006.
- Judt, Tony. Poválečná Evropa: její historie od roku 1945. Prostor, 2017.
- Kosatík, Pavel. Sám proti zlu: život Přemysla Pittra, 1895-1976. Praha; Litomyšl: Paseka, 2009.
- Král, Václav a Karel Fremund. Chtěli nás vyhubit: dokumenty o nacistické vyhlazovací a germanizační politice v českých zemích v letech 2. světové války. Praha: Naše vojsko, 1961.
- Kulhánková, Radka. Vojta Beneš 1878-1951. Diplomová práce, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Katedra pedagogiky.
- Mandler, Emanuel. Benešovy dekrety: proč vznikaly a co jsou. Praha: Libri, 2002.
- Mazower, Mark. Temný kontinent. Praha: Karolinum, 2019.
- Mrňka, Jaromír. Limity lidskosti: politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích, 1944-1946, 2019.
- Musil, Jiří. Cyril Stejskal - život a dílo: rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace. Olomouc: Společnost J. L. Fischera : Jiří Musil - Pedagogická a výchovná poradna, 2005.
- Rádl, Emanuel. Válka Čechů s Němci. Praha: Melantrich, 1993.
- Rákosník, Jakub, a Igor Tomeš, Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992. Praha: Auditorium, 2012.
- Rákosník, Jakub, a Radka Šustrová. Rodina v zájmu státu: populační růst a instituce v českých zemích: 1918-1989. Vydání první. Knižnice dějin a současnosti, 60. svazek. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016.
- Rákosník, Jakub, Matěj Spurný, a Jiří Štaif. Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848-1989. Praha: Argo, 2018.
- Spurný, Matěj. Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí; (1945 - 1960). Praha: Antikomplex, 2011.
- Staněk, Tomáš a Adrian von Arburg: Organizované divoké odsuny?: Úloha ústředních státních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945). 3. část: Snaha vlády a civilních úřadů o řízení "divokého odsunu". Soudobé dějiny, roč. 13, č. 3-4 (2006). Str. 321-376.

Špringl, Jan. Protektorátní vzor mladého člověka. Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (1942-1945). Soudobé dějiny, roč. 11, č. 1-2. Str. 154-177.

Štaif, Jiří. Modernizace na pokračování: společnost v českých zemích (1770-1918). Praha: Argo, 2020.

Šustrová, Radka. Pod ochranou protektorátu: Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennost a paměť 1940-1945. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2012.

Šustrová, Radka. Zastřené počátky sociálního státu: nacionalismus a sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava. Praha: Argo, 2020.

Urbanová, Hana. Výroční zpráva, školní rok 2017-2018. Dětský domov a školní jídelna Benešov, Racek 1. 2018.

Weedon, Chris. Feminist practice & poststructuralist theory. Cambridge: Mass Blackwell Pub., 1997.

Zahra, Tara. Kidnapped souls: national indifference and the battle for children in the Bohemian Lands, 1900-1948. Ithaca: Cornell University Press, 2008.

Zouzal, Tomáš. Zabráno pro SS: zřízení výcvikového prostoru Böhmen v letech 2. světové války. Praha: Naše vojsko, 2016.